

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KUR'AN'IN SUNDUĞU EĞİTSEL METOTLARIN
ÖĞRENME-ÖĞRETME STRATEJİ VE
KURAMLARIYLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERYEM ATILGAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

GAZİANTEP

AĞUSTOS 2023

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Kur'an'ın Sunduğu Eğitsel Metotların Öğrenme-Öğretme Strateji ve Kuramlarıyla İlişkilendirilmesi

Adı ve Soyadı: Meryem Atılgan

Tez Savunma Tarihi: 21/08/2023

Sosyal Bilimler Enstitü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI

SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Mahmut ÇINAR

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası:

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Jüri Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Adil ÖZTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DEMİR

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Meryem Atılgan

Öğrenci Numarası: 200002161002

Tezin Savunma Tarihi: 21/08/2023

ÖZET

KUR'AN'IN SUNDUĞU EĞİTSEL METOTLARIN ÖĞRENME-ÖĞRETME STRATEJİ VE KURAMLARIYLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ

ATILGAN, Meryem

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Ağustos-2023, 142 sayfa

Çalışma günümüz öğrenme-öğretme strateji ve kuramlarının, Kur'anî eğitim sistemiyle ilişkilendirilmesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Kur'an ve eğitim ilişkisi ele alınmış; bu eğitimin konusu, amacı, özellikleri ve metotlarına değinilmiştir. Ardından ailenin bu süreçteki rolü değerlendirilmiştir. Kur'an'ın hayata aktarılmasındaki konumu gereği, Hz. Muhammed'in eğitim anlayışından ve onu bu süreçte başarılı kılan sebeplerden bahsedilmiştir. Son olarak da eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında önemli bir yer ihtiva eden eğitimci profili ortaya konulmuştur. Bu genel bilgilendirmenin akabinde, öğretim ilke ve yöntemleri başlığı altında; öğrenmeyi etkileyen etkenler ve öğretim ilkeleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Bu ilke ve yöntemleri kullanan öğrenme-öğretme strateji ve kuramlarına da yine ayrı bir başlık altında yer verilerek genel bir bilgilendirmede bulunulmuştur. Çalışmanın ana eksenini oluşturan kısımda ise Kur'an'ın sunduğu eğitim sistemi kapsamında kullanılan metotların açıklamalarına ve örneklerine değinilerek bu metotların bahsi geçen strateji ve kuramlarla ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Kur'anî eğitim sistemiyle Batı eğitim sistemleri karşılaştırmaya tabi tutularak genel bir durum analizinde bulunulmuştur. Sonuç kısmında ise çalışmaya yönelik değerlendirmeler yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an-ı Kerim, Eğitim-Öğretim, Metot/Yöntem, Kuram.

ABSTRACT

ASSOCIATING THE EDUCATIONAL METHODS SPECIFIED IN THE QUR'AN WITH LEARNING-TEACHING STRATEGIES AND THEORIES

ATILGAN, Meryem

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Tafsir (Interpretation) Branch

Thesis Advisor: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

August-2023, 142 pages

This study has been carried out within the framework of associating today's learning-teaching strategies and theories with the Qur'anic education system. First of all, the relationship between the Qur'an and education has been discussed, and the subject, purpose, characteristics and methods of this education are mentioned. Then, the role of the family in this process is evaluated. Due to the position of the Prophet in the transmission of the Qur'an to life, Hz. Muhammad's understanding of education and the reasons that made him successful in this process are mentioned. Finally, the profile of the educator, which has an important place in the scope of educational activities, has been revealed. Following this general information, information is given about the factors affecting learning and teaching principles under the title of teaching principles and methods. Learning-teaching strategies and theories that use these principles and methods are also included under a separate title, and general information is provided. In the part that forms the main axis of the study, explanations and examples of the methods used within the scope of the education system offered by the Quran are mentioned, and the relationships of these methods with the above-mentioned strategies and theories are tried to be revealed. In this context, a general situation analysis has been made by comparing the Qur'anic education system with the Western education systems. In the conclusion part, evaluations regarding the study are included.

Keywords: Tafsir, Quran, Education, Method, Theory.

ÖN SÖZ

Allah'ın yarattıklarına karşı duyarsız kalması ve onları kendi hâllerine bırakması gibi bir durum, yaratıcının hikmeti gereği mümkün görülmemektedir. Zira insanlara rehber olarak gönderdiği peygamberler ve kutsal kitaplar da bu fikri destekler mahiyettedir. Durum böyle olunca da insanı yaratan ve yarattıklarının ihtiyaçlarını en iyi bilen Rabbimiz, bu ihtiyaçların giderilmesi amacıyla onu Kur'an'la desteklemiştir.

Kur'an yirmi üç yıllık bir zaman diliminde parça parça indirilerek hayatın anbean içinde olmuş, yeri geldiğinde müdahalelerde bulunmuş, hayatı daha yaşanılabilir kılmak adına yol göstermiştir.

Hz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim ışığında muhataplarına sunduğu eğitim-öğretim faaliyetleri sayesinde ki dönemin insanlarında her anlamda muhteşem bir değişim meydana gelmiştir. Cahiliye Dönemi olarak adlandırılan böylesi bir zaman dilimini aydınlatmak, Kur'anî eğitim sisteminin uygulanabilirliğini ve kalitesini ortaya koyması anlamında önem arz etmektedir. Günümüzde Kur'an'a bu gözle bakılmadığı, yalnızca ibadet maksadıyla Kur'an'la hemhâl olunduğu; onun eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında değerlendirilmeye tabi tutulmadığı, en azından halk nazarında böylesi bir farkındalığın olmadığı dikkat çekmektedir.

Günümüz eğitim-öğretim sistemleri, öğrenme-öğretme strateji ve kuramlarından hareketle faaliyet göstermekte ve bu kaynaklardan beslenmektedir. Halbuki insanlara kılavuz olarak gönderilen ve her anlamda mükemmel olan bir kitabın müntesiplerinin, önceliği kendi kaynaklarına vermesi daha yerinde bir davranış olacaktır. Zira bu kitap, bahsi geçen strateji ve kuramların aksine, kendisini yüzyıllar öncesinde ispat etmiş; henüz bu strateji ve kuramların esamesi okunmazken eşine rastlanılmayacak bir şekilde eğitim-öğretim sürecini başlatmış ve tamamlamıştır.

Meryem ATILGAN

Ağustos 2023

TEŞEKKÜR

Çalışmanın başlangıcından itibaren konunun belirlenmesi, araştırmanın çerçevesinin çizilmesi ve sürecin planlanması dahil her aşamada ilmi ve tecrübesiyle katkılarını sunan, destek olan ve yolumu aydınlatan danışman hocam Prof. Dr. Şehmus DEMİR’e teşekkürü bir borç bilirim. Saygıdeğer jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Adil ÖZTEKİN ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DEMİR’e öneri, eleştiri ve değerlendirmelerinden ötürü teşekkür ederim. Süreç boyunca desteğini bir an olsun esirgemeyen, her ihtiyaç duyduğumda maddi manevi yanımda olan ve bana güç veren kıymetli amcam Dr. Yusuf Kenan ATILGAN’a çok teşekkür ederim. Böyle bir ailenin ferdi olmaktan dolayı kendimi şanslı hissettiren canım annem, canım babam ve canım kardeşlerime; bana duydukları güven ve her durumda sundukları karşılıksız sevgiden dolayı, tüm kalbimle teşekkür ederim. Sürecin her aşamasına yakından şahit olarak attığım adımlar noktasında beni cesaretlendiren ve inancımı artıran arkadaşım Gülten KAYA’ya her şey için çok teşekkür ederim. Son olarak da “Yol yormuyorsa yoldaşındandır.” sözünün benim için karşılık bulduğu arkadaşım Ayşe ALTINDAĞ’a, yürüdüğüm bu yolda her daim yanımda olmasından dolayı çok teşekkür ederim.

Meryem ATILGAN

Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu.....	1
B. Araştırmanın Amacı.....	2
C. Araştırmanın Yöntemi	2
D. Araştırmanın Kaynakları	2
E. Kur'an ve Eğitim	3
F. Kur'anî Eğitimin Konusu	7
G. Kur'anî Eğitimin Amacı	10
H. Kur'anî Eğitimin Özellikleri.....	15
I. Kur'anî Eğitimin Metodu	16
J. Aile ve Eğitim.....	19
K. Hz. Muhammed'in Eğitim Anlayışı	20
L. Hz. Muhammed'i Eğitimde Başarılı Kılan Sebepler	22
M. Eğitim ve Eğitimci.....	24

I. BÖLÜM

ÖĞRETİM İLKE VE YÖNTEMLERİ

1.1 Öğrenmeyi Etkileyen Etkenler	27
--	----

1.1.1	Dikkat Çekme Yolları-İlgi Çekme	27
1.1.2	Öğrenmede Güdülemenin Önemi	29
1.1.3	İsteklilik.....	31
1.1.4	Hedeften Haberdar Etme-Hedef Gösterme.....	31
1.1.5	Hazır Bulunuşluk.....	32
1.1.6	Zamanlama	32
1.1.7	Kolaylaştırma-İpucu	34
1.1.8	Sevdirme-Nefret ettirmeme	35
1.1.9	Güzel Söz Söyleme	37
1.1.10	Sabır	38
1.1.11	Tekrarlar-Pekiştirme.....	39
1.1.12	Empati	39
1.1.13	Eleştiri-Geri bildirim-Dönüt-Düzeltilme	40
1.1.14	Transfer-Geçiş-Aktarma.....	42
1.2	Öğretim İlkeleri	42
1.2.1	Öğrenciye Görelik İlkesi-Ferdi Farklılıklar İlkesi-İnsana Göre Öğretim İlkesi	42
1.2.2	Seviye Farklılığını Göz Önünde Bulundurmak-Tedrici Bir Yol Takip Etmek .	42
1.2.3	Bilinenden Bilinmeyene İlkesi	43
1.2.4	Yakından Uzağa İlkesi	44
1.2.5	Somuttan Soyuta İlkesi-Müşahhasıtan Mücerrede İlkesi	45
1.2.6	Kesin Bilgi İlkesi.....	47
1.2.7	Orta Yol İlkesi-Denge İlkesi	48
1.2.8	Gaybe İman İlkesi-Vahye İttiba İlkesi	49
1.2.9	Hürriyet İlkesi.....	50
1.3	Öğrenme-Öğretme Strateji ve Kuramları	51
1.3.1	Sunuş Yoluyla Öğretim Stratejisi.....	51
1.3.2	Buluş Yoluyla Öğretim Stratejisi	53
1.3.3	Araştırma-İnceleme Yoluyla Öğretim Stratejisi.....	56

1.3.4	Okulda Öğrenme Modeli.....	57
1.3.5	Tam Öğrenme Modeli	58
1.3.6	Çoklu Zekâya Dayalı Öğretim Modeli	60
1.3.7	İş Birliğine Dayalı Öğretim Stratejisi.....	63
1.3.8	Probleme Dayalı Öğretim Modeli	65
1.3.9	Programlı Öğretim Modeli	67
1.3.10	Proje Tabanlı Öğretim	68

II.BÖLÜM

KUR'AN'IN SUNDUĞU EĞİTSEL METOTLARIN ÖĞRENME-ÖĞRETME STRATEJİ VE KURAMLARIYLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ

2.1	Metotlar	70
2.1.1	Takrir	70
2.1.2	Tartışma.....	73
2.1.3	Temsil-Teşbih.....	77
2.1.4	Problem Çözme	83
2.1.5	Kıyas-Mukayese	85
2.1.6	Gezi-Gözlem	86
2.1.7	Soru-Cevap.....	90
2.1.8	Kıssa	95
2.1.9	Tedricilik	100
2.1.10	Terğib-Terhib	103
2.1.11	Mükâfat-Ceza	104
2.1.12	Tekrar	109
2.1.13	Telkin.....	112
2.1.14	Taklit-İttibâ-Teessi	113
2.1.15	Okuma	115
2.1.16	Düşünme.....	117
2.1.17	Dinleme	121

2.1.18	Model Olma-Model Alma-Örnek Olma	122
2.1.19	Gösteri-Demonstrasyon.....	126
2.1.20	İbret-Öğüt.....	126
2.1.21	Aktif Metot-Yaparak Yaşayarak Öğrenme	128
2.1.22	İmtihan.....	129
2.2	İslami Eğitim ile Batı Eğitimi Arasındaki Farklar.....	130
SONUÇ		134
KAYNAKLAR		137

KISALTMALAR

Hz. : Hazreti

a.s. : Aleyhisselam

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

bkz. : Bakınız

vd. : Ve diğçerleri

çev. : Çeviren

ed. : Editör

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

İnsan fıtratı gereği merak eden ve bu merakını gidermek isteyen bir varlıktır. Bu hâli onu hayatı boyunca hep bir şeyleri araştırmaya ve sorgulamaya itmiştir. Her an yeni bir şeyler öğrenmeye hazır oluşu, doğru bir rehberlikle yönlendirildiği takdirde, onu maddi manevi çok iyi yerlere taşıyabilecek bir potansiyel olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira edinilen bilgiler kişinin yaşam kalitesini artıracak ve ona bir konfor alanı sunacaktır.

Eğitim-öğretimin her yaşta ve her yerde yapılabileceği, herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Bu eğitim-öğretim bilinçli bir şekilde yapıldığı takdirde, ama az ama çok, her hâlükârda kişiye fayda sağlayacaktır. Tabii ki planlı ve sistemli bir şekilde, işin uzmanlarınca gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetleri; diğerlerinden çok daha kaliteli olacaktır.

Çağımızda eğitim-öğretime ziyadesiyle önem ve öncelik verilmektedir. Bu minvalde de sürekli yeni çalışmalar ortaya konularak zengin bir içeriğe ulaşılmıştır. Ancak bu noktada ihmal edilen ve geri plana itilen bir kaynak söz konusudur ki o da Kur'an-ı Kerim'dir. Konuyu Türkiye özelinde düşünecek olursak Müslüman coğrafyalarda dahi Kur'an'ın eğitim-öğretim etkinlikleri referans alınmamakta, bu konuda kendisine müracaat edilmemektedir.

Eğitim-öğretimin içerisinde olmamızdan kaynaklı olarak bire bir müşahede ettiğimiz bu durum, araştırmanın konusunun çerçevesini çizmiştir. Bu anlamda da hâlen uygulamada kendini gösteren bu strateji ve kuramların neliği ve niteliği araştırılmaya değer görülmüştür. Kur'an'ın işaret edip değinmediği nasıl bir yöntem ve teknik sunduğu, böyle bir iddiasının olup olmadığı noktasında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Nihayetinde de Kur'an'ın sunduğu eğitim sistemiyle ilişkilendirilerek bahse konu edilmiştir.

B. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Kur'an'ın insanları eğitirken kullandığı metotların; günümüz strateji ve kuramlarının esas aldığı yöntem ve tekniklerle ilişkilendirilerek aslında Kur'an'ın yüzyıllar öncesinden sunduğu sistemin, günümüz sistemlerinden çok daha kapsamlı ve uygulanabilir olduğunu ortaya koymaktır. Zira amaç insanın eğitim-öğretimiye bu anlamda insana yarar sağlayacak en iyi sistemi kim ortaya koyarsa koysun; ona hakkının verilmesi ve bu anlamda takdir edilmesi, etik ilkeler gereği önem arz etmektedir. Bizim de amacımız Kur'an'ın bu anlamdaki başarısının takdir edilmesidir. Evet belki Kur'an'ın böylesi bir takdire ve taltife ihtiyacı yoktur. Ama bin dört yüz yıl evvel sunduğu sistemin hâlen uygulanabilir oluşu, ister inançlı ister inançsız olsun, bütün insanlar için dikkate değerdir. Bu çalışmada da kendisinden istifade edilmesi adına Kur'an'a işaret etme amacı güdülmüştür.

C. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmaya öncelikle, benzer konular hakkında daha önceden ortaya konulmuş eserler üzerinden, kaynak taraması yapılarak başlanmıştır. Yapılan çalışmalar incelenerek mevcut çalışmanın sınırları belirlenmiştir. Öncelikli kaynak Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadisleri olmuştur. Her ne kadar tefsir alanında çalışma yapılıyor olsa da konunun din eğitimi de ilgilendirmesinden kaynaklı, bu alana ve bu alanda yapılan çalışmalara da önem verilmiştir. Elde edilen bilgiler ve veriler ışığında konunun çerçevesi çizilerek ulaşılmak istenilen hedefe doğru yola çıkılmıştır. Mevcut tefsirlere müracaat edilerek müfessirlerin yorumları dikkate alınmıştır. Hadis kaynakları konusunda sıhhat bağlamında daha çok Buhari ve Müslim üzerinde durulmuştur. Konunun kapsamı dahilinde ulaşılabilecek bütün kitaplara ve makalelere ulaşmaya, her birini dikkatle incelemeye önem verilmiştir. Konuyla ilgili olduğu düşünülenlerden faydalanılarak bu eserlere kaynakçada da yer verilmiştir.

D. Araştırmanın Kaynakları

Araştırma dahilinde tefsir literatürüne önem ve öncelik verilerek bu kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu bağlamda Taberî, Mâtürîdî, Zemahşerî, Râzî, Mevdûdî, Elmalî ve Sait Şimşek'in tefsirlerine müracaatta bulunulmuştur. Kur'an'ın yaşayan temsilcisi olması hasebiyle Hz. Muhammed'in hayatına da başvurularak Buhârî ve Müslim'in eserlerine yer verilmiştir. Tabii ki temel kaynak Kur'an-ı Kerim olmuştur. Dikkatlerimizi ilk etapta Kur'an'ın sunduğu eğitimi konu edinen tefsir

çalışmaları çekmiştir. Buna ilaveten konunun eğitim-öğretim içerikli olmasına mukabil, daha çok din eğitimi alanında incelemeye tabi tutulmasından kaynaklı; din eğitimi alanında yazılmış kitaplar, yayınlanmış makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri de kaynaklar arasında yerini almıştır.

E. Kur'an ve Eğitim

İslam ilim konusuna oldukça önem ve öncelik vermiş, onu çok özel bir konuma yerleştirmiştir. Gerek ayetlerde gerekse hadislerde ilim ve ilmin etrafında oluşturulan evren sık sık vurgulanmıştır. İslam dininin, okuma yazma bilmeyen bir peygambere ve okur yazarlığın yaygın olmadığı bir topluma ilk hitabının “*Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir.*”¹ şeklinde *oku* ifadesiyle gerçekleşmesi dikkat çekici bir husustur. Ayrıca kalemle öğretmeye işaret eden ifadelerle vahyolunması, Müslümanların adeta önlerinde bulunan öncelikli ihtiyaçlarının *okumak* olduğunun ve bu ihtiyaç giderilmeksizin vahyin hakikatinin/özünün kavranamayacağının altını çizmektedir. Kalem suresinin ilk ayetinde² Allah okur-yazar olmayan bir topluma kalem ve satır kelimeleriyle yemin etmiş, o toplum nazarında yazıdan hareketle aslında ilim noktasına dikkat çekerek farkındalık oluşturmaya yönelik bir üslup kullanmıştır. Yine Allah inananlara hitaben Zümer suresi 9. ayetle³ “bilenlerle bilmeyenlerin bir olup olamayacağı” sorusunu yönelterek bilginin, toplumun biçimlendirilmesi noktasında belirleyici unsur mesabesinde var olduğunun altını çizmektedir.⁴ Sait Şimşek de bu konuda “Ayette geçen “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” cümlesi, delillerine dayanarak iman etmiş olan kimse ile iman etmeyen yahut imanı delillere dayalı olmadığından çarçabuk gidiveren kimsenin durumunu anlatmaktadır. Delillere dayalı ve olaylar karşısında sarsılmadan varlığını devam ettiren bir imana sahip olan kişi alim ikincisi ise cahil olmakla nitelenmiştir. Kişi gerek dini konularda gerekse dünyevi konularda birçok malumat sahibi olabilir ama imanı sağlam değilse cahildir. En azından din açısından kişiyi ahirette azaptan kurtarma ve cennet nimetlerine kavuşturma bakımından durum böyledir.”⁵ şeklinde açıklamada bulunmaktadır.

¹ Alak, 96/1-5.

² “*Nûn. Kalem ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun.*” Kalem, 68/1.

³ “*De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!”*” Zümer, 39/9.

⁴ Şakir Gözütok, *Hiz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 86-87.

⁵ Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 4/341.

Eğitim uzun soluklu bir yolculuktur. Bu yolculukta tek taraflı bir etkileşimden söz etmek mümkün değildir. Eğitim hiçbir dönemde sadece eğitimcinin aktif olduğu bir faaliyet olarak algılanmamıştır. Asgari iki kişinin etkin iletişimine dayanan eğitim-öğretim sürecinde, öğretmen kadar öğrencinin de görev ve sorumlulukları vardır. Kur'an ilmi talep eden kimseye, süreç içerisinde yapmasını önemli gördüğü işlerden biri olarak Allah'a dua etmeyi ve O'ndan yardım istemeyi tavsiye etmiştir. Zira Kur'an'da Hz. Muhammed'e de bu şekilde emir buyurularak⁶ hem ilmin önemi hem de duanın ilim öğrenme noktasındaki önemi vurgulanmıştır.⁷ İlimin başlangıç noktasını dua olarak belirleyen ve ilim için öncelikle Allah'ın yardımının istenmesini ön şart olarak koyan Kur'an aslında insanoğluna eğitim-öğretim hayatı boyunca neyin nasıl yapılacağı hususunda da rehberlik etmiştir. İşe Allah'ın adıyla başlanmasının önemi üzerinde durulmuş ve kişinin başarılı olabilmek adına gücü nispetinde çalışmasının ve üzerine düşeni yapmasının gerekliliği ortaya konmuştur. Necm suresinin 39. ayetiyle⁸ çalışıp çabalayan kimse için başarının mümkün olabileceğine, tembellik gösterilmesi durumunda ise başarının mümkün görülmeceğine işaret edilmektedir. Yine İnşirâh suresinin 7. ve 8. ayetleriyle⁹ de çalışma temposunun sürekli olmasının gerekliliği ortaya konulmuş ve Müslümanların ancak bu şekilde İslam'a dinamizm katabilecekleri ifadelendirilmiştir.¹⁰

Kur'an-ı Kerim'i incelemeye tabi tuttuğumuzda; insanın bizatihi kendisini tanıması ve bilmesi adına yönlendirmede bulunarak bu konulara bakmasını emreden 350, insanı kâinatı araştırmaya iterek bu anlamda teşvikte bulunan 50, eğitim-öğretim ile deney ve gözleme dayanarak elde edilen ilimlere yönelik 750 civarında ayet olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca aklı baz alan ve tabii bu aklı kullanmayı öğütleyen ayetlerin sayısının 65, cehaleti ve bilgisizliği kötüleyen ayetlerin sayısının ise 25 kadar olduğu görülmektedir. Bu durum da İslam dininin eğitim-öğretime ve dahi bilime ziyadesiyle önem verdiğini, cehalete ve bilgisizliğe de net bir şekilde düşmanlık beslediğini bariz bir şekilde göstermektedir. Bunun içindir ki Kur'an'da Allah, eğitim-öğretim faaliyetlerinin üzerinde ısrarla durmuş, konunun önemine binaen de onlarca ayette tekrar tekrar altını çizerek dikkatleri bu noktaya celbetmiştir. Hiç ölmeyecekmiş gibi

⁶ “*Rabbim! İlmimi arttır, de.*” Tâhâ, 20/114.

⁷ Çiğdem Can Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24/2 (Haziran 2020), 710.

⁸ “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.*” Necm, 53/39.

⁹ “*O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul. Ve yalnız rabbine yönel.*” İnşirâh, 94/7-8.

¹⁰ Can Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, 722.

dünya için ve her an ölebilecekmiş gibi ahiret için faal bir şekilde çalışmamızı öğütleyen İslam dini insana, gerek dini gerekse dünyası için lazım olan ilimleri öğrenmeyi farz kılmış; insanın bireysel anlamda veya toplum bazında, maddi-manevi alanlarda yükselip ilerlemesinin ancak iyi ve doğru bir eğitim-öğretim süreciyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Böylesi bir gelişimi sağlayabilecek olan eğitim-öğretim de pek tabii mükemmel olmalıdır.¹¹

Kur'an'da ilimden bahsederek ilme yönlendiren 750 ayetin hiçbir cinsiyet ayrımı gözetmeksizin hem kadınlara hem de erkeklere hitap etmekte ve bu anlamda da indiği dönemi aşmakla kalmayıp asırlar üstü bir anlayışla insanlığa ışık tutmaktadır.¹²

İslam, sürecin başından itibaren mensupları tarafından öncelikle dine dair gerekli tutum ve davranışların kazanılması hususunun üzerinde önemle durmuş; Müslüman topluma dini eğitim verilmesi konusunda ısrarlı ve teşvik edici bir rol üstlenerek onlar için yürünecek bir yol belirlemiştir. Okuma yazmaya teşvik eden, ilim öğrenmeyi Müslümanların tamamı için elzem gören ve hatta emreden İslam'ın bu tutumuna dair Kur'an'da çok sayıda ayet görmek ve tabii Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının da bu minval üzere olduğunu gözlemlemek mümkündür. Aynı zamanda İslam dininin benimsemiş olduğu bu yaklaşımla aslında genel eğitim-öğretimi destekleyen bir özgünlüğe sahip olduğu da ortaya çıkmaktadır.¹³ Bedir Savaşı sonrasında esirlere yönelik alınan karar da göstermektedir ki eğitim-öğretim İslam'ın öncelikli meselesidir. Zira inananların maddi zorluklar yaşadığı böylesi bir dönemde esirlerden fidye alınması yerine, Müslümanlara okuma yazmayı öğretmeleri şartıyla serbest bırakılmaları; hiçbir dönemde eşine rastlanılmayacak mahiyette bir yaptırımdır. Aslında tam da bu noktada, Hz. Muhammed ilim anlamında ciddi bir seferberlik başlatmıştır. Ashabı da bu anlamda onu yalnız bırakmamıştır.¹⁴

Allah Kur'an-ı Kerim'de zatını da tabiri caizse “öğretmen” sıfatıyla sürece dahil etmektedir. Hz. Adem'e bütün isimleri öğretmiş,¹⁵ Hz. Davut'a da zırh ve elbise

¹¹ Fahri Kayadibi. “İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 4 (Nisan 2012), 33-34.

¹² Kayadibi, “İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, 39.

¹³ Şükrü Keyifli, “Eğitim ve Din Eğitimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Haziran 2013), 119.

¹⁴ Hayati Hökelekli, “Kur'an'ın Eğitime Getirdiği Değerler ve Hedefler”, *X. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Eğitim*, ed. Tuncer Namlı (Ankara: Fecr Yayınları, 2008), 69.

¹⁵ “Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip “Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin” dedi.” Bakara, 2/31.

sanatını öğretmiştir.¹⁶ Daha başka pek çok ayette de bu durumun örneklerine rastlamak mümkündür.¹⁷ Zaten bir isim ve sıfat olan ‘Rab’ kelimesinin anlamının da terbiyeci-eğitimci olması, aslında konunun yaratıcı için ne kadar önemli olduğunun altını net bir şekilde çizmektedir.¹⁸

Kur’an’da Allah eğitimin önemine ve gücüne işaret ettiği birçok ayette, insanların bilgisiz bir şekilde dünyaya geldiklerini fakat kendilerine verilen duyu organları sayesinde bu bilgisizliği giderebileceklerini *“Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi.”*¹⁹ ayetinde de olduğu gibi belirtmektedir. Ayrıca isterlerse tabiattan ders çıkarabileceklerini *“O, sizi bir tek nefisten yaratmıştır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Gerçekten biz, derinlemesine düşünen bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık. Gökten su indiren O’dur. (Buyurdu ki:) İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de, kendisinden üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşil bitki, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik; birbirine benzeyeni var, benzemeyeni var. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir topluluk için ibretler vardır.”*²⁰ ayetiyle, doğru ve yanlış yolun kendilerine gösterildiğini de *“Ve ona iki yolu göstermedik mi?”*²¹ ayetiyle haber vermekte, insanların bu ve benzeri ayetler doğrultusunda yaşadıkları hayat süresince kendilerini eğitebileceklerine işarette bulunmaktadır.²²

Sonuç olarak denilebilir ki “İnsanlık dünyası ilim için yürüyenlerin izleriyle doludur ve hayatı yaşanır kılan tüm gelişmeler yatmayı değil, yürümeyi kendilerine hedef seçen insanların kaleminden, fırçasından, çekicinden, notasından, formülünden bize ulaşmaktadır.”²³

¹⁶ “Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?” Enbiyâ, 21/80.

¹⁷ Ayetler için bkz.: Bakara, 2/32,239,251,282; Mâide, 5/4; Yûsuf, 12/37,76,101; Rahmân, 55/1-4.

¹⁸ Kayadibi, “İslam Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, 34.

¹⁹ Nahl, 16/78.

²⁰ En’âm, 6/98-99.

²¹ Beled, 90/10.

²² Can Kaynak, “Kur’an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, 707.

²³ Necmettin Şahinler, *Hiz. Musa ile Yürümek* (İstanbul: Hayykitap, 2020), 25.

F. Kur'anî Eğitimin Konusu

İslami düşünceye göre eğitim insanın doğumuyla başlayan ve ölünceye kadar devam eden bir süreçtir.²⁴ Hatta çocuğun eğitim-öğretimi, hamilelik süreciyle birlikte henüz anne karnında başlamaktadır. Bu süreç çocuğun ruhsal anlamda sağlıklı bir biçimde gelişmesi ve karakterinin arzulanan şekilde yönlendirilmesi açısından oldukça önemlidir.²⁵

İnsanın ruhsal yapısı, özellikle çocukluk döneminde, değişime ve gelişime ziyadesiyle açıktır. Verimli bir tarla gibi her çeşit tohumu besleyerek geliştirebilir ve bir balmumu gibi her türlü şekle girebilir. Nasıl ki bir akarsuyun yatağı duruma göre istenildiği gibi değiştirilebilirse çocuğun gelişimi de böylesi bir değişime tabi tutulabilir potansiyeldedir. Eğitim-öğretim faaliyetini üstlenen kimseler, üzerinde henüz hiçbir karalama yapılmamış, yazı yazılmamış, temiz bir kâğıda istenilen yöne doğru eğilebilmesi mümkün bir fidana benzeyen bu çocuklara bilgiyi, hüneri, fazileti ve cesareti kolaylıkla öğretebilir.²⁶

Eğitimin bir plan dahilinde yapılmasının gerekliliği ortadadır. Bu gereklilikten yola çıkılarak ele alınacak olan eğitim; ruhsal, bedensel, zihinsel, psikolojik, düşünsel ve iradi açıdan bütüncül bir anlayışla yorumlanarak, çocuğun gelişiminin tam manasıyla sağlanması faaliyeti olarak da değerlendirilebilir.²⁷ Böylesi bir eğitim için öngörülen programın konusunun da tek yönlü olamayacağı aşırıdır. Bu eğitim zihin eğitimi, beden eğitimi, duygu eğitimi ve irade eğitimi şeklinde ele alınabileceği gibi daha farklı şekillerde de değerlendirmeye tabi tutulabilir.²⁸ Çünkü İslam sunduğu eğitim-öğretim metotlarıyla sadece zihni doyurarak salt ve kuru bir öğretim sağlamak istemez. Bu şekilde gerçekleştirilecek olan eğitimin tek yönlü ve eksik olacağını bilir ve buna göre hareket eder. Bu bakış açısıyla da aslında Batı eğitim-öğretim sistemlerinden ayrılır.²⁹

Tek yönlü bir eğitim anlayışıyla yola çıkılıp yalnızca zihni eğitim-öğretime önem ve öncelik verilerek duygu ve irade terbiyesi ihmal edilirse olumsuz sonuçlarla

²⁴ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 111.

²⁵ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 100.

²⁶ Beyza Bilgin, "Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 0/4 (1980), 211.

²⁷ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 16.

²⁸ Yaşar Fersahoğlu, *İslam Eğitimine Giriş* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 14-21.

²⁹ Bayraktar Bayraklı, *İslam ve Eğitim* (Düşün Yayıncılık, 2015), 187.

karşılaşılması kaçınılmazdır. Zira bir insanın yalnızca bilgili olması onu her şartta ve durumda iyi ve güzel ahlaka sahip kılmaz. Zekâ ahlakla ve irade kuvvetiyle desteklenmedikçe hırsızın kullandığı bir fener gibi diğer insanlara kötülük yapmaya yarayan bir araç olmaktan öteye geçemez.³⁰ Bu anlamda muhatap olduğumuz kimselerin psikolojik durumlarını, zihni yapılarını dikkate alarak hareket etmemiz gerekmektedir. Aksi hâlde yapılan öğretimin başarılı olması, hedeflenen gayeye ulaşması mümkün görülmemektedir.³¹ Günümüzde özellikle tıpta ve teknolojiye yaşanan gelişmelerle ulaşılan seviye, hayranlık uyandırıcı mahiyettedir. İnsanların faydasına kullanıldığı takdirde mutluluğa vesile olan bu gelişmelerin aksi bir şekilde kullanılması durumu ise insanda korku uyandırmaktadır. Dinimizin insanı yaşatmaya yönelik tutumu organ naklinde gelineen seviyeyle birlikte insanda heyecan uyandıracak nitelikteyken organ kaçakçılığı gerçeği de bir tokat gibi yüzümüze çarpmaktadır. Bu da göstermektedir ki yalnızca zihin eğitimi, insan ahlaki dürtülerle desteklenmediği takdirde, bir felakete sebebiyet verebilir.

Eğitim faaliyetleri işin en başında bütünü parçalayarak özellikle fizik-metafizik ayrımıyla yola çıkmaktadır. Bunun getirisi olarak da dünya-ahiret ayrımını ve hatta deney, gözlem ve araştırmaya dayalı müspet ilim ile bireysel tercihler ve toplumsal kabuller gibi objektif olmayan durumları ifade eden müspet olmayan ilim; bakış açısını gençlerin zihnine aşılarmaktadır. Böylesi bir eğitim hem psikolojik anlamda hem de hayatın diğer alanlarında zıtlıklar doğurmakta ve çatışmalara sebebiyet vermektedir. Bu da gençlerin ruhlarında telafisi zor tahribat meydana getirmektedir. Aslında eğitimin nihai amacı tam da bu zıtlıkları ve çatışmaları ortadan kaldırarak hayatı dengede tutmak olmalıdır. Yalnızca bilgi baz alınarak ahlaki değerler geri plana itilmemeli ya da tam tersine mahal verilmemelidir. İtidal üzere olunarak bir eğitim-öğretim süreci gerçekleştirilmelidir. İlimler birbirlerinin tamamlayıcılarıdır. Ne tabii ilimler ne de dinî ilimler tek başına kapsayıcı ve bütüncül bir nitelik arz edemez. Bu anlamda ilimleri müspet ilimler ya da menfi ilimler olarak ayırmak, hayatın gerçekleri ile de örtüşmeyecektir. Daha dengeli ve sağlıklı bir toplum için eğitimde böylesi bir bütünlüğün gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır.³²

³⁰ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 24.

³¹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 167.

³² İrfan Başkurt, "İslam Eğitime Dair Bazı Temel İlkeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 9 (2002), 108.

Burada da devreye Kuran'ın sunduğu eğitim metodu girmektedir. Çünkü Kur'an salt bilgi aktarımı şeklinde bir metot önermez. Bu şekilde yapılacak olan eğitimin tek yönlü kalacağını ve eksik olacağını işin başında görür, tespit eder ve buna göre hareket eder. Örneğin *“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”*³³ ayeti bir söylemden ve akabinde yaşanan eylemsizlikten bahsetmektedir. Teorik zeminde var olan bir bilginin, pratik zeminde karşılıksız kalması Allah tarafından eleştirilmiştir. Bilginin öncelikli önemi aşikâr olmakla birlikte Kur'an, zihin eğitimiyle birlikte kalbî ve amelî yönlerin de farkında olarak bir eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirir. Bu anlamda insanı birçok açıdan ussal, duygusal, devinimsel vs. ayrı ayrı ele alıp bunları aynı potada eriterek birbiriyle uyumlu ve dengeli bir biçimde eğitmeye çalışır.³⁴ Aslında Kur'an'a göre eğitimin asıl işlevinin akıl, kalp ve nefis arasındaki birliği sağlamaya yönelik olduğu ifade edilebilir.³⁵ *“Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar...”*³⁶ ayetiyle yalnızca iman etmenin yeterli olmadığı, aynı zamanda salih amelin de gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum da bize yukarıda da ifade ettiğimiz üzere eğitimin; akıl, kalp ve nefis arasındaki uyuma ihtiyacının olduğunu göstermektedir.

Kur'an'da *“Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”*³⁷ ayetiyle de ifade olunduğu üzere Allah, eşrefi mahlukat olarak yarattığı insana ihtiyacı olan şeylerden yeterli ölçüde vermiştir. Bunu yaparken de insana bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. İnsanın hem madde boyutuna hem de mana boyutuna hitap ederek; bir yandan duyu organlarına bir yandan da kalbine seslenmiştir. Hikâyenin sonunda da insanın tüm bunlardan yola çıkarak elde ettiklerinden sorumlu tutulacağını en başında ifade eder. Her açıdan muhatap alınan insan için İslam'ın öngördüğü eğitim-öğretim de insanın bu yönünü dikkate alarak ona göre gerçekleştirilir.³⁸

³³ Saff, 61/2-3.

³⁴ Can Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, 709.

³⁵ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 117.

³⁶ Asr, 103/3.

³⁷ İsrâ, 17/70.

³⁸ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 119.

G. Kur'anî Eğitimin Amacı

Eğitim her şeyden evvel eğitilecek olan kimseye kıymet verme meselesidir. Allah insanı üstün meziyetlerle donatarak yaratmış³⁹ ve ona verdiği kıymet nispetinde eğitimi ile de ilgilenerek onu kendi hâline bırakmamıştır.⁴⁰ Gönderdiği peygamberler ve kutsal kitaplarla insanı sürekli desteklemiştir. Hz. Muhammed de diğer peygamberler gibi gerek peygamberlik öncesi gerekse peygamberlik sonrası yaşantısıyla örnek bir insan olmuştur. Peygamber olmasından itibaren yirmi üç yıllık zaman diliminde ortaya koyduğu insan yetiştirme çabası ve gerçekleştirdiği başarısı takdire şayandır. Cahiliye insanının malum profilini asrı saadet insanı profiline çevirmek gibi köklü bir değişim, herhangi bir şekilde herhangi bir yerde gerçekleştirilememiştir. Böylesi bir olaya henüz tarih şahitlik etmemiştir.⁴¹ Mehmet Tütüncü'nün ifadeleriyle “Tarihin izahı zor hadiselerinden biri olarak kabul edilen, İslam'ın başlangıçta gösterdiği süratli inkişafını, büyük çapta Hz. Peygamber'in ilme, insan terbiyesine, eğitim ve öğretim müesseselerine verdiği ehemmiyette aramak icap etmektedir.”⁴² Bu olağanüstü değişimi inkâr etmek bir yana Müslüman olsun olmasın hiç kimse reddedememiştir. Pek tabii bu değişim ve dönüşümün kaynağı Kur'an'dır. Bu sebeptendir ki bu noktada da Kur'an'ın ortaya koyduğu metotların detaylıca araştırılıp incelenmesi ve tespit edilmesi gerekmektedir.⁴³

İnsanlık tarihi dikkatli bir şekilde incelendiğinde gelmiş geçmiş bütün toplumlar öncelikle huzura ve müreffeh bir hayata ihtiyaç duymuşlar, en azından insanca bir yaşam için mücadele etmişlerdir. Bu hayatın tesis edilmesini sağlayacak olan insandır. Bireyleri ve dolayısıyla toplumu ve tabii ki en genel anlamda da dünyayı yaşanabilir kılacak olan da yaşanılmaz hâle dönüştürecek olan da yine insandır. Durum böyle olunca da aslında iyi insanın inşasıyla mesele de büyük oranda halledilmiş olacaktır.⁴⁴ Kur'an'da ifade bulduğu şekliyle “...Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez...”⁴⁵ buyurularak bir toplumun kendi özünde olanı değiştirmedikçe takdirde Allah'ın o toplumu değiştirmeyeceği

³⁹ Tîn, 95/4; İsrâ, 17/70.

⁴⁰ Hikmet Koçyiğit, “Kur'an ve Eğitim”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/10 (Temmuz-Aralık 2012), 132.

⁴¹ Gözütok, *Hiz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*, 154.

⁴² Mehmet Tütüncü, “Kur'an ve Hadislerde Eğitimin Esasları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 231.

⁴³ Ahmet Önkol, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 71.

⁴⁴ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 17.

⁴⁵ Ra'd, 13/11.

hususı, insan denen varlığın iyi olarak nitelenmesi için gereken durumlar hakkında bir ölçü olarak ortaya konmaktadır. Yine Allah “*Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.*”⁴⁶ buyurarak, insanların başlarına gelenlerin kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden olduğunu ifade ederek model insan ya da iyi insan yetiştirmenin gerekliliği konusunda kılavuzluk yapmaktadır. Ama yine İslam kendisini sadece *iyi insan* yetiştirmek gibi dar kalıpların içine sokmaz. Tüm çabası sadece *iyi vatandaş* yetiştirmek adına değildir. Bilakis İslam’ın gayesi çok daha büyük, çok daha kapsamlıdır. Hareket noktası bu şekilde olunca da İslam’ın önemseydiği ve gerçekleştirmek istediği nihai gaye *iyi ve kâmil insan* yetiştirmeye yöneliktir. İşte bu insan, İslami açıdan tam manasıyla Allah’ın rızasına uygun, topluma faydalı ve örnek olan *mükemmel* insandır.⁴⁷ Yine bu iyi insan, “Kur’an ahlakıyla ahlaklanmış” insan olarak ifadelendirilebilecek olan *insan-ı kâmil*dir. Daha önce de değindiğimiz üzere İslam dini sunduğu eğitim sistemiyle teorinin pratikteki tezahürünü de görmek ister. İnananlarına verdiği eğitimle onlardan beklediği davranışları kazanmalarını ve bunları uygulamalarını ister. Aslında Kur’anî eğitim, insanın anne karnında başlayarak ailesi ve çevresiyle kurduğu etkileşimle devam eden, ardından aldığı eğitimin de bir sonucu olarak ortaya koyduğu tutum ve davranışların; içinde yaşadığı toplumu daha iyiye dönüştürerek bireysel ve toplumsal gelişimin gözle görülür hale gelmesi noktasındaki rolünün yolunu açar. Böylelikle insan elde etmiş olduğu kazanımlar ile kaynağı Allah olan bilginin davranışa dönüşümü konusunda, ortaya koyduğu çabanın sonucu olarak daha bilinçli bir içselleştirme gerçekleştirir.⁴⁸

Bu noktada İslam dininin hedeflediği “insan-ı kâmil”in özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Bu özellikleri Yaşar Fersahoğlu şu şekilde sıralamaktadır:

- “1- Sağlam bir imana sahiptir.
- 2- Her türlü gösteriştenden uzak, ihlaslı ve muntazam bir ibadet hayatı vardır.
- 3- Davranışları ahlak kurallarına uygun, erdemli bir insandır.
- 4- Bedenle ruh, dünya ile ahiret arasında sağlıklı bir denge kurmuştur. Bu sebepten,
- 5- Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, hemen ölecekmiş gibi ahiret için çalışır.

⁴⁶ Şûrâ, 42/30.

⁴⁷ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 18.

⁴⁸ Keyifli, “Eğitim ve Din Eğitimi”, 122.

- 6- Kendisi için istediğini başkaları için de ister, kendisi için istemediğini başkaları için de istemez.
- 7- Elinden ve dilinden hiç kimseye zarar gelmez.
- 8- Bencillikten uzak, özgeci bir ruha sahiptir.
- 9- Mutluluğun paylaşıldığı zaman güzel olduğuna inanır.
- 10- İnsanlık hayrına -özellikle milleti için- her türlü çalışmadan zevk alır.
- 11- Bir gününün diğer gününe eşit olmasını ziyan kabul eder.
- 12- Makul olan her türlü yeniliğe kucak açar. Bununla birlikte mazisini inkâr etmez.
- 13- Her zaman haktan ve haklıdan yanadır.
- 14- Allah'ı ve yarattıklarını gönülden sever.
- 15- Çevresi, yuvası, eli, yüzü, özü ve sözü hülâsa her şeyi temiz ve muntazamdır.
- 16- Kötü duygulardan uzak, kafası ve gönlü aydınlıktır.
- 17- Estetik değer taşıyan her şeye hayranlık duyar, oradan Allah'a yükselmesini bilir.
- 18- İnsanlarla birlikte olmaktan, onlarla birlikte çalışmaktan zevk duyar. Engin bir hoşgörüyü sahiptir.
- 19- Hikmet onun yitiğidir, nerede bulursa alır.
- 20- Eşya ve olaylara Allah'ın nuruyla bakar, eşya ve olayların hakikatini görmekte güçlük çekmez.
- 21- Her konuda ifrat ve tefritten uzaktır.
- 22- Musibetlere karşı sabırlıdır, asla şikâyet etmez.
- 23- İyiliği Allah'tan kötülüğü kendisinden bilir.
- 24- Ye'si şirke denk tutar, korkuyla ümit arasında yaşar.
- 25- Tefekkürü ibadet bilir.⁴⁹

İslam dini, ahiret âleminde giden yolun dünya âleminde geçtiğinden hareketle insanın tek yönlü düşünmemesini; dünya ahiret dengesini gözeterek, birbirini destekleyen iki yönlü bir çaba ortaya koymasını önermektedir. Çünkü sonuçta

⁴⁹ Fersahoğlu, *İslam Eğitime Giriş*, 22-24.

varılacak olan durağın bu âlemden yola çıkılarak kazanılacağını zaten sürecin en başında belirtmiştir. Bu minvalde sunduğu eğitim sisteminde de hedef belirlerken iki yönlü bir amaç gütmüştür. Bu amaç doğrultusunda insana düşense; İslam inanç esaslarını öğrenmek, bu dünyada Rabbinin emirlerine uygun yaşayarak yasaklarından kaçınmak ve ebedi âlem için hazırlanırken aynı zamanda da Allah'ı razı etmeye çalışmaktır.⁵⁰

Kendinden bihaber olan insanın, henüz kendini tanıyamamış olan insanın, Rabbiyle sağlıklı bir ilişki kurması mümkün görülmemektedir. Eğitim sürecini Rabbin adıyla başlatan bir sistemin müntesibinin de önce kendisini, sonrasında da kendisinden hareketle Rabbin tanıması ve bilmesi gerekmektedir. Bu noktada da denilebilir ki “İnanan insanın Allah'ı gereği gibi tanıyabilmek ve hayattaki yansımalarını doğru kavrayabilmek amacıyla Kur'an'ın öğrencisi olması gerekmektedir.”⁵¹

“İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur.”⁵², “İnsanı bir damla sudan yarattı; fakat görürsün ki o, yaratıcısına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır!”⁵³ ayetleriyle insanın yaratılışından ve sonrasındaki hâl, hareket ve tavrından bahsedilirken “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”⁵⁴, “Şayet biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.”⁵⁵ ayetleriyle de emanetin neden ve nasıl insanoğluna verildiği anlatılmaktadır. Zalim ve bilgisiz olan insanın aynı zamanda çokça aceleci olduğu da “İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin.”⁵⁶, “İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir!”⁵⁷ ayetleriyle ifadelendirilmektedir. “İnsan var ya, rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, “Rabbim bana ikram etti” der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığı anda ise “Rabbim beni önemsemedi” der

⁵⁰ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 18.

⁵¹ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 8.

⁵² Yâsîn, 36/77.

⁵³ Nahl, 16/4.

⁵⁴ Ahzâb, 33/72.

⁵⁵ Haşr, 59/21.

⁵⁶ Enbiyâ, 21/37.

⁵⁷ İsrâ, 17/11.

(mutsuz olur).⁵⁸, “İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler.”⁵⁹ ayetleriyle de yine insanın karakteristik özelliklerine değinilirken insana bir yandan da “Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, Âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz.”⁶⁰ denilerek uyarılarda bulunmaktadır. “Hayır hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz. Malı aşırı derecede seviyorsunuz.”⁶¹ ayetleri de yine insana yöneltilen eleştirilerden bazılarıdır.

İslami eğitim sisteminin özelliklerini gaye yönüyle değerlendirdiğimizde karşımıza ilk olarak bu eğitimin öncelikli amacının, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, insana kendini tanıması noktasında yürüyeceği yolu göstermeye çalışmak olduğu çıkmaktadır. Yine bu eğitim sistemi çocukların fitratlarını koruyarak iyi insanlar yetiştirmeyi ve bu insanları da doğru istikamette tutarak bir ömür hidayet üzere kılmayı amaçlamaktadır. İslami eğitim insanlarda henüz ortaya çıkmamış olan yetenekleri ortaya çıkararak bu yeteneklere yön vermeyi istemektedir.⁶² İnsan için gerçek manada özgürlük Allah’a tapmakla olur. Buradan hareketle eğitimin bir diğer amacı da insanda bir bilinç oluşturarak kula kul olmasının önüne geçmektir. Böylelikle insanın, aldığı eğitim sayesinde, Allah’tan başka hiçbir varlığa mutlak anlamda bağlanmaması gerekecektir.⁶³ “Siz Allah’ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Kuşkusuz Allah’ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten âcizdirler. O zaman rızınızı Allah’ın katında arayın, O’na kul olun, O’na şükredin; sonunda O’na döneceksiniz.”⁶⁴ ayetiyle de bu duruma değinilmektedir.

Ahmet Abay, “Kur’an’da eğitimin amaçlarını şu şekilde başlıklandırmıştır:

- “1- Yalnızca Allah’a kulluk yapmak.
- 2- Hayırlı insan ve hayırlı bir toplum inşa etmek.
- 3- Kurallara uyma bilinci oluşturmak.
- 4- Toplumsal adalet bilinci oluşturmak.

⁵⁸ Fecr, 89/15-16.

⁵⁹ Rûm, 30/36.

⁶⁰ Kıyâmet, 75/20-21.

⁶¹ Fecr, 89/17-20.

⁶² Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 19-20.

⁶³ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 120.

⁶⁴ Ankebût, 29/17.

- 5- Şefkat, merhamet ve barış ruhu oluşturmak.
- 6- Yardımlaşma ve iyiliği yayma ruhu oluşturmak.
- 7- Cihad ruhu oluşturmak.
- 8- Yakîn ve itminan sahibi kişiler yetiştirmek.
- 9- Düşünen ve akleden kişiler yetiştirmek.
- 10- Maddi manevi yarar ve erdemleri korumak.
- 11- İnsanın bütün ihtiyaçlarını gidermek.”⁶⁵

Burada verilen maddeler bireysel ve toplumsal anlamda alınan eğitimin yine bireysel ve toplumsal dönüşümünü ortaya koymaktadır.

H. Kur'anî Eğitimin Özellikleri

Kur'anî eğitimin pek çok özelliği bulunmakla birlikte biz bu noktada genel özelliklerine değinmekle yetineceğiz. “Kur'anî eğitimin temel özellikleri şöyledir:

- 1- Kur'an'a göre eğitim doğumdan önce başlar.
- 2- Geçmişle geleceği birbirine bağlayan bir eğitimidir. Sürekli. Kapsamlı ve evrenseldir.
- 3- İnsanı bütün yönleriyle ele alır, kuşatıcıdır.
- 4- Dengeli ve ahenklidir.
- 5- İnsanı olduğu gibi kabul eder. Gerçekçidir.
- 6- Özgürlükçüdür.
- 7- Sevgi eksenlidir.
- 8- Eşsizdir.”⁶⁶

“Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki

⁶⁵ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 64-109.

⁶⁶ Bkz.: Abdullah Muhammed Khouj, “İslam'da Eğitim”, çev. Semra Çinemre, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 298; Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 110-130.

sakınırlar.”⁶⁷ ayetinin de işaret ettiği gibi toplumlar ancak süreklilik gösteren eğitim faaliyetleri sayesinde varlıklarını devam ettirebileceklerdir. Bu süreklilik hayatın içerisinde insan ile ilişkili her durum için geçerlidir.⁶⁸ Muhammed Hamdi Yazır bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır: “Yani halka üstünlük taslamak ve tahakküm etmek veya daha başka dünya çıkarları elde etmek gibi maksatlar uğruna değil, sırf kendi halkını, özellikle savaşa katılıp da din eğitimi ve öğretiminden uzak kalmış olan din kardeşlerini inzar ve irşad maksadı ile fıkıh ve din ilimleri öğretilsinler, kalanlar da bu iş için yani eğitim ve öğretim için seferber olup toplansınlar. Şu hâlde dinde tefakkuh yani derinliğine bilgi edinme işi de farz-ı kifayedir ve Allah yolunda cihaddan sayılmaktadır.”⁶⁹

İslam’ın öngördüğü eğitim-öğretim metodunun bir diğer özelliği de bahsi geçen ayetin de dikkat çektiği şekilde; bilen ve bildiğiyle amel eden kişi ya da topluluklardan alınarak, sonra gelenlere aktarılan ve onlar tarafından da durağan bırakılmayıp aktif bir şekilde geliştirilip ilerletilebilen aralıksız bir yöntem oluşudur.⁷⁰

İ. Kur’anî Eğitimin Metodu

Allah, insanoğlunu en güzel biçimde yaratmış ve onu öncelikle bizatihi kendisi terbiye etmiştir. Yani insan, terbiyeye açık bir varlıktır. Terbiyeyi kabul edecek özelliklerle donatılarak yaratılmıştır. Burada eğitimciye düşen onu, ona en uygun terbiye metodlarıyla eğitime tabi tutmaktır. Çünkü tek bir metod kullanılarak birçok insanı terbiye etmek şöyle dursun; tek bir insanı bile sadece bir metotla terbiye etmek zor, hatta imkansızdır. Bundan dolayıdır ki insanların yeteneklerine uygun metot ve prensiplerle hareket edilmesi hem daha faydalı hem de fitratlarına daha uygun olacaktır. Ayrıca eğitimin başlangıcı konusunda doğru bir zamanlamayla hareket edilerek doğru bir strateji belirlemekte, en güzel sonucu alma noktasında önem arz edecektir.⁷¹

Resulullah’ın ashabına uyguladığı eğitim sürecinde sergilediği her tutum ve davranış, aslında muhatabının karakteristik özelliğine göre değişiklik göstermekte; bu da doğal olarak farklı sonuçlara sebebiyet vermektedir. Fakat bu farklı sonuçlar

⁶⁷ Tevbe, 9/122.

⁶⁸ Koçyiğit, “Kur’an ve Eğitim”, 138.

⁶⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Zehra Veyn), 4/428.

⁷⁰ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 113.

⁷¹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 33.

beraberinde bir çatışmayı değil aksine bir uyumu getirmektedir. Bu da göstermektedir ki eğitim-öğretim sürecinde farklı şartlar göz önünde bulundurularak bu şartlara uygun metot ve yöntemler uygulanmalıdır. Elbette Hz. Muhammed'in eğitim-öğretim sistemi incelendiğinde de bu değişiklik gösteren şartların göz önünde bulundurulmasıyla gerçekleştirilen metot farklılıkları, bariz bir şekilde kendini gösterecektir. Sadece bireysel farklılıklar değil zaman ve zemin farklılıkları da farklı metotların uygulanmasını gerekli kılmıştır. Zira Mekke toplumunun olgusal durumu ile Medine toplumunun olgusal durumlarının birbirlerinden farklı oluşundan dolayı uygulanması gereken ve de uygulanan metotlar, doğal olarak farklılık arz etmiştir.⁷²

Aslına bakılırsa Hz. Peygamber'in her iki şehirde de uyguladığı yöntem tedriciliktir. Peyderpey gelen ayetler, gelişi doğrultusunda aşama aşama tebliğ edilmiş; ayetlerin gereklilikleri güzel davranışlar eşliğinde güzel sözler ve öğütler ile herhangi bir yorgunluk ve yılgınlık emaresi gösterilmeksizin muhataplara iletilmiştir. Süreç içerisinde vahyi kabul edenler ile etmeyenler ayrılmış, vahyi reddedenler Hz. Peygamber ve ashabına her türlü itirazda bulunarak onların faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır. Buna rağmen onlara karşı sabırla tahammül gösterilmiştir. Medine döneminde Mekke döneminden farklı olarak adaleti tesis edecek kural ve kanunlarla cezalandırma işlemi devreye alınmış, yapılanlara yönelik yerine göre misliyle karşılık verilmiştir.⁷³

Elbette ki eğitim-öğretim faaliyetleri süresince, pek çok farklı yöntemin olması ve kullanılması doğaldır. Zira farklı toplumlar, bambaşka coğrafyalarda, çeşitli tecrübeler elde etmişlerdir. Fakat bizim nazarımızda tüm bu farklı yöntemlerin içerisinde insan için en uygun olanı; Allah'ın yarattıkları adına belirlediği, emretmek ya da yasaklamak suretiyle yönlendirmede bulunduğu yöntemlerdir. Bu yöntemler Allah'ın vahiy kanalıyla peygamberlerine, onlar aracılığıyla da insanlara ilettiği teorilerden ve bizzat uygulanmasını istediği pratiklerden oluşmaktadır. Yine bu yöntemler bizzat Hz. Peygamber tarafından da uygulanmış ve güzel sonuçlara vesile olmuş yöntemlerdir. Bize düşense bu yöntemleri uygulamak ve bunu bir görev edasıyla kabul edip benimsemektir.⁷⁴ Modern yöntemlerin denendiği ve uygulandığı günümüzde müşahade edilen tecrübeler çerçevesinde bireysel ve toplumsal açıdan

⁷² Önköl, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, 315.

⁷³ Önköl, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, 320.

⁷⁴ Celal Kırca, "Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Metodları", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/5 (Ocak 1988), 168.

uygun yöntemlerin bizim tarafımızdan da uygulanması önem arz etmektedir. Şüphesiz bunu yaparken de eğitim sürecinde katettiğimiz aşamaları bilerek içinde bulunduğumuz safhaya uygun eğitim-öğretim metotlarına başvurmamız gerekecektir. Tıpkı Peygamberimizin de İslami eğitimde uygulamış olduğu metotlara ve takip ettiği merhalelere büyük değer ve önem vermesi ve buna göre hareket etmesi gibi.⁷⁵

Kur'an'ın sunduğu terbiye metodu günümüz kuramlarıyla benzerlik arz etse de aslında kendisini diğer bütün öğretme-öğrenme stratejilerinden ayrı kılan üstün bir özelliğe de sahiptir. Kur'an insan eğitiminde kalbe büyük önem vererek, Allah'a ve ahirete iman noktasında, kalbin tasdikini emretmektedir. Bu durum da imanın tabii sonucu olarak, hem aklen hem de duygusal bağlamda bir iknaya yol açmaktadır. Bu sayede de insan fitratının bir yansıması olarak duygu ve akıl birlikteliği sağlanmış olmaktadır.⁷⁶ Aslına bakarsak modern eğitim-öğretim strateji ve kuramlarının Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği başarıyı gerçekleştirememelerinin asıl sebebi, Hz. Muhammed'in insan fitratına uygun metotlar kullanmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁷

Eğitim-öğretim faaliyetlerinde herkes için genel geçer, kapsayıcı ve kuşatıcı tek bir metodun kullanımı söz konusu değildir. Farklı şartlarda farklı yöntem ve tekniklerin uygulanması doğal bir gerekliliktir. Öğretmenler, dersin muhtevasına göre öğrencilerin durumlarını da göz önünde bulundurarak çeşitli yöntem ve teknikler ışığında farklı metotlar uygulayabilirler. Bazen aynı öğrenciler ve aynı ders için bile yine farklı yöntem ve tekniklerin seçilmesi ve uygulanması mümkündür. Hatta bu anlamda birden fazla yöntem ve teknik de bir arada uygulanabilir. Aslına bakılırsa tek metot kullanmak elverişli görülse de pek çok dezavantajı beraberinde getirmektedir. Bu durum öncelikle öğretmeni alışlagelmiş davranış kalıplarına yöneltir. Buna mukabil öğrencilerde derse yönelik ilgi azalır. Dersi hafife almaya başlarlar ve ders esnasında başka şeylerle ilgilenirler. Öğretmenin öğrenciler tarafından dinlenilmemesi sonucunda otoritesi sarsılabilir ve öğrencileriyle kurduğu diyalog zayıflar.⁷⁸ Bu ve benzeri sebeplerden dolayı da tek metot kullanmaktansa birden fazla metot kullanmak daha yerinde olacaktır.

⁷⁵ Önköl, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, 321.

⁷⁶ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 37.

⁷⁷ Can Kaynak, "Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen", 705.

⁷⁸ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 167.

J. Aile ve Eğitim

Yaşadığımız zaman diliminde eğitim öğretim; hayat boyu devam eden, her yaştan ve her kesimden insanın dahil olduğu, çok yönlü bir nitelik kazanmıştır. Bireylerin eğitim-öğretim faaliyetleri içine doğdukları ailelerinde başlıyor olsa da süreç içerisinde pek çok kurum ve kuruluş bu eğitime destek vermektedir. Ama görülmektedir ki çıkılan bu uzun soluklu eğitim yolculuğunda en temel bilgiler yine de aile kurumundan alınmaktadır. Bu sebeple aile kurumuna ve bireylerin ailelerinden edindikleri bu temel ve kalıcı bilgilerin niteliğine önem verilmelidir. Bu önemi bilen ve bu minvalde uygulamalar gerçekleştiren Hz. Muhammed, pek çok hadisinde de bu duruma işaret etmiştir.⁷⁹ “*Yakın akrabaları da uyar.*”⁸⁰ ayeti gereği tebliğine yani bir anlamda eğitim-öğretim faaliyetlerine ailesinden başlaması da yine bu duruma mukabil bir harekettir.

Çocuklarını her anlamda iyi bir şekilde yetiştirmek niyeti taşıyan ebeveynler, öncelikle Hz. Peygamber’in çocuklara yönelik uyguladığı eğitim-öğretim faaliyetlerini hareket noktası olarak kabul etmelidir. Ardından onları dönemin şartlarını dikkate alarak yönlendirmeli ve bu anlamda gerek fizyolojik gerekse psikolojik ihtiyaçlarını gidermeli, ayrıca bilgi ve beceri noktasında onları çağın gereklilikleri doğrultusunda donatmalıdır.⁸¹

Aile içi eğitim-öğretimde çocuklar için ebeveynlerinin isteklerinin makul görülebilmesi, uygulanabilmesi ve uzun süre kalıcı olabilmesi; bu isteklerin koyucuları ve dahi savunucuları olan anne-babaların her şeyden önce, takdim ettikleri fikirlere kendilerinin inanmalarına ve bu anlamda tutarlı olmalarına bağlıdır. Ebeveynlerin söyledikleri ve bekledikleri ile bizzat kendilerinin yaptıkları farklılık arz ederse çocuklarının gözünde inandırıcılıkları kalmaz. Anne-babalar bu minvalde hareket ederlerse isteklerini ve beklentilerini samimiyetle kabul ederek yerine getiren çocuklar yetiştirebilirler.⁸² Bunu en iyi şekilde bilen Rabbimiz “*Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır.*”⁸³ diyerek aslında aile içi eğitimin kurallarını da belirlemiştir.

⁷⁹ Gözütok, Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim, 197.

⁸⁰ Şuarâ, 26/214.

⁸¹ İsmail Sağlam, “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Haziran 2002), 186.

⁸² Önkâl, *Rasulullah’ın İslam’a Davet Metodu*, 321.

⁸³ Tâhâ, 20/132.

Aile içi eğitimin tam manasıyla gerçekleşebilmesi için anne-babaların her şeyden evvel çocuklarının başlarına gelebilecek her türlü kötülüklerden onları korumaları ve buna yönelik gerekli tedbirleri almaları gerekmektedir. Ebeveynlerin “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır.*”⁸⁴ ayeti gereği çocukları henüz iyi-kötü ayrımını yapamadıkları evredeyken, yani kötü alışkanlıklar edinip de bunları davranış haline getirmeden, bir eğitim faaliyeti gerçekleştirmelidirler. Eğer ki bu anlamda geç kalınmışsa çocuğun davranışlarına yansımaya başlayan kötü huy ve alışkanlıkların üzerine gidilerek onlar tamamen ortadan kaldırıldıktan sonra yerine iyi davranışların yerleştirilmesi noktasında yeni bir strateji belirlenmelidir.⁸⁵ Yani çocuğun eğitimi söz konusu olduğunda asıl iş anne babaya düşmektedir. Mevdûdî bu ayeti şu şekilde yorumlamaktadır: “Bu ayette, kişinin, sadece kendisini Allah’ın azabından kurtarmasının yeterli olamayacağı, gücü yettiğinde ailesini Allah’ın sevdiği kullar olacakları şekilde yetiştirmesinin de kendi sorumluluğu içinde olduğu bildirilmiştir. Şayet onlar cehennem yolunu tutmuşlarsa gücü nispetinde onlara engel olmaya çalışmalıdır. Sadece onların bu dünyadaki refahlarını değil, ahirette cehennemin yakıtı olmamalarını da düşünmelidir.”⁸⁶ Ayrıca ayetin açıklamasını şu hadisle de desteklemektedir: “Buhârî’de İbn Ömer’den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Hepiniz yöneticisiniz ve yönettiklerinizden sorumlusunuz. Hükümdar halkından, erkek ailesinden, kadın kocasının evinden ve çocuklarından sorumludur.”⁸⁷

K. Hz. Muhammed’in Eğitim Anlayışı

Eğitim-öğretim sürecinde eğitimciye dair en önemli özellik güvenilirliktir. Güvenilir bir karakter sergileyemeyen eğitimciler, öğrencileri üzerinde köklü ve kalıcı değişiklikler meydana getirememektedirler. Nitekim Hz. Muhammed’in eğitimci kimliğinden önce, toplum nazarındaki güvenilir profili ses getirmiştir. “*Size rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben size öğüt veren güvenilir biriyim.*”⁸⁸, “*Bakınız*

⁸⁴ Tahrîm, 66/6.

⁸⁵ Gözütok, Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim, 194.

⁸⁶ Ebu’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları), 6/406.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâil el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987), “Ahkâm”, 1 (No. 2).

⁸⁸ A’râf, 7/68.

ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."⁸⁹ ayetleri de göstermektedir ki Allah Kur'an'da Hz. Peygamber üzerinden eğitimcinin güvenilirliği konusunun altını ısrarla çizmektedir. Diğer taraftan eğitimin merkezinde insanın olması gerekliliğine binaen ortaya konulacak olan ilke ve yöntemler de eğitim-öğretim sürecinde önem arz etmektedir. Bu durum Hz. Muhammed tarafından da dikkate alınmıştır.⁹⁰

Bayraktar Bayraklı "Hz. Peygamber'in genel eğitim öğretim prensiplerini şu şekilde sıralamıştır:

- "1- Zamana riayet etmesi.
- 2- Öğrettiklerinin anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol etmesi, öğrenilenlerin de uygulanmasını istemesi.
- 3- İyice anlaşılması ve zihinde yer etmesi için önemli konularda sözü üç defa tekrar etmesi.
- 4- Her suale cevap vermemesi, özellikle cevabını bilmediği sorular karşısında sükût etmesi, vahyi beklemesi.
- 5- Kolayı tercih etmesi.
- 6- Muhatabını asla mahcup etmemesi. Bazı hatalara göz yumması, beğenilmeyen hareket ve davranışta bulunan olsa bile onu mahcup etmemesi, hatalarını yüzüne vurup utandırmaması. Hiç kimseyi kusuru sebebiyle -bilhassa başkalarının yanında- küçük düşürmemesi.
- 7- Muhataplarına karşı son derece yumuşak ve müsamahalı davranması."⁹¹

Ayrıca Hz. Peygamber, eğitimci kimliğiyle hitap ettiği kimselere, tabiri caizse öğrencilerine, çok değer vermiş ve bu değeri onlara açıkça göstermiştir. Hatta öyle ki sahabeler Hz. Muhammed'in en çok kendilerini sevdiğini düşünecek kadar özel hissetmişlerdir. Onlara daima ilgili davranmış, itibarda bulunmuş ve iltifat etmiştir. Bir eğitimci olarak öğrencileriyle samimiyet kurmaya gayret etmiş ve özellikle muhataplarının kişisel özelliklerine ve hislerine dikkat ederek hitapta bulunmuştur. Onlarla ortak noktalarda bir araya gelmeye çaba göstermiş ve bunu yakınlık kurmak ve aynı dili konuşarak anlaşmak adına aracı kılmıştır. Muhataplarının gönlünü

⁸⁹ Suarâ, 26/107,125,143,162,178.

⁹⁰ Şükrü Keyifli, "Hz. Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Haziran 2013), 82.

⁹¹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 59-63.

kazanmak için onlara hediyeler vermiş, süreç boyunca da tekrarın kalıcı etkisinin farkında olarak hareket etmiştir.⁹²

L. Hz. Muhammed'i Eğitimde Başarılı Kılan Sebepler

İslami davet görevini ifa etmek ve bu bağlamda bir eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirmek, eğitimcinin sabırlı olması ve tahammül seviyesinin yüksekliğiyle doğrudan alakalıdır. Ayrıca bu görevi üstlenen kimsenin azimli ve irade sahibi olması, şefkatli ve merhametli olması, ümitvar olması ve istikamet üzere bulunması, tevazu ve vakar sahibi olması gibi pek çok ruhi olgunlukları da karakterinde barındırması gerekmektedir. Tabii ki anlatacağı konulara vâkıf olması, ikna kabiliyetine sahip olması, muhataplarının psikolojik durumlarını teşhis edebilmesi ve delil göstererek konuşması adına belirli bir ilmî seviyeye ulaşmış olması da gerekmektedir. Ve yine karşılaşılması muhtemel güçlüklerle göğüs gerebilecek, yorulmaksızın mücadele edebilecek, küçük sebeplerden ötürü yıpranıp pes etmeyecek, davetin getirdiği her türlü sorumluluğu üstlenerek yükünü çekebilecek maddi-manevi kuvvetli bir yapıya sahip olmak da bu anlamda önem arz edecektir. Böylesi zor ve kutsal bir iş için de bu görev ve sorumluluğa, hem beden ve ruh olarak hem de bilgi ve donanım anlamında hazırlıklı olmak gerekmektedir.⁹³ Hz. Muhammed belki de gerek doğmadan önce babasını, 6 yaşında annesini, 8 yaşında dedesini kaybederek gerekse bebekken bir müddet annesinin yanında, ardından süt annesi Halime'nin evinde, sonrasında da dedesinin ve amcasının evlerinde büyüyerek hem yaşadığı acılarla hem de şahit olduğu farklı ailevi yapılar ve ortamlarla böylesi bir göreve maddi manevi hazırlanmıştır.

Faruk Bayraktar, Hz. Muhammed'in eğitiminin başarısını şu sebeplere dayandırmaktadır:

- İslami eğitim anlayışının temelinde ilahi bir kaynağın var oluşu, eğitimin bu kaynağa dayanıyor oluşu ve yine buradan doğup besleniyor oluşu Hz. Peygamber'i uyguladığı eğitimde başarıya ulaştıran başlıca sebeptir.
- Allah öncelikle örneklik teşkil etmesi adına Hz. Muhammed'i bizatihi kendisi terbiye etmiş, böylelikle insanlık için bir prototip sunmuştur. O da ilahi buyruklara özenle sarılarak, en ufak ayrıntılarına varıncaya kadar pratiğe dökmüş ve aynen tebliğ ederek insanlığa rehber olmuştur.

⁹² Önköl, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, 340.

⁹³ Önköl, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, 337.

- Hz. Peygamber, ashabını yakından tanımış, kendisine yansıtılan sorunları çözüme kavuşturma noktasında kişiye özel farklılıkların farkında olarak hareket etmiştir. Konuları en uygun düşen eğitim-öğretim metotlarıyla anlatmış; tek bir metoda bağlı kalmamış, birden çok metot kullanmıştır.
- İnsanların karakteristik anlamda farklı farklı olduklarından hareketle; zekalarının, kültür ve bilgi birikimlerinin, yeteneklerinin ve daha pek çok yönlerden çeşitlilik arz eden yaratılışlarının farkında olarak hitap etmiştir. Onların birbirleriyle aynı seviyede olamayacağını bilen Hz. Muhammed, herkese kendi yaratılışı doğrultusunda davranmıştır. Sorulan sorulara verdiği cevaplar da yine bu minval üzere olmuştur.
- O, muhataplarına anlayacakları ve anlattıklarını anlamlandırabilecekleri bir dil ve üslupla konuşmuş; onlarla algı seviyelerinin, dikkatlerinin, doğuştan getirdikleri ya da daha sonra kazandıkları ve belki de üzerine giderek geliştirdikleri yatkınlıklarının ve yeteneklerinin çeşit çeşit olduğundan hareketle hitapta bulunmuştur. Bu konuşma muhatabının kavrayış durumuna göre bazen ayrıntılı bazen de kısa ve özlü ifadelerle olmuştur.
- Hz. Peygamber, eğitim-öğretim sırasında ve sürecinde; anlatılanları iyi bir şekilde anlayamayacak ya da yanlış anlayabilecek bir kimseye, kendisi yanlış hareket edebileceği gibi bu bilgiyi aktarması halinde diğer insanların da yanlış tutum ve davranış geliştirmelerine sebebiyet verebileceği düşüncesiyle, her zaman ve zeminde her bilgiyi vermemeye dikkat etmiştir.⁹⁴

Aynı zamanda Hz. Muhammed muhataplarına bu şekilde davranırken bir yandan kendi hislerini ve duygularını da kontrol altında tutmuş, söyledikleriyle yaptıklarının uyum arz etmesi adına her daim tutarlı olmuştur. Böylelikle de eğitim-öğretim faaliyetlerinde istediği sonucu elde etmesini etkileyecek psikolojik öğelerden de faydalanmıştır. Sahip olduğu sabırla ve her şartta gösterdiği azimle, karakteristik anlamda ortaya koyduğu özellikleriyle, şefkati ve merhametiyle, ümit ve korku arasında kurduğu dengeyle, hep istikamet üzere kalışıyla, tevazu sahibi oluşuyla vs. her konuda ahlaki anlamda herkes için daima örneklik teşkil etmiş; gerek yaşadığı dönemde ashabına gerekse kendisinden aylar-yıllar sonra yaşayacak olan ümmetine de bu hususlara uymalarını emretmiştir. Onun eğitim-öğretim süreci insanları kazanmak adınadır. Bunun için gayret etmiş, arzusu hep buna yönelik olmuştur. O hem

⁹⁴ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 73-77.

peygamberlik öncesi hem de peygamberlik sonrası yaşayışıyla muhataplarına örnek olmuş ve onlara güven aşılamıştır.⁹⁵ Maddi-manevi elinden gelen her şeyi yapıp, eğitim-öğretim sürecinde uygulayabileceği her türlü yöntem ve tekniği uygulayarak ortaya koyduktan sonra tevekkül ederek sonucu Allah'tan beklemiş ve olana rıza göstermiştir.

Hız. Peygamberi başarılı kılan diğer sebeplerse “Güzel hasletlere sahip olması, sabırlı ve mutedil olması, sevgiyi esas alması, insanlığa yaklaşımı, şefkat, merhamet ve affı esas alması, kötülüğe iyilikle karşılık vermesi, söz ve fiil uyumu, teşvik etmesi, özendirme ve imrendirmesi, nefis ve bedenle cihad etmesi, fırsat ve şartları değerlendirmesi” şeklinde sıralanabilir.⁹⁶

Hız. Muhammed İslam'ın evrensel mesajını insanlara aktarırken bazen dolaylı bazen de dolaysız anlatımda bulunmuştur. Dolaylı anlatımlarında mecazlardan, teşbih ve kinayelerden yararlandığı gibi kıssa ile anlatımdan ve temsili örneklerden de istifade etmiştir. Ayrıca soyut konuları açıklamak ve muhataplarının zihninde anlamlandırmak adına somutlaştırma yollarına da başvurmuştur.⁹⁷

Hız. Muhammed ashabına herhangi bir şey öğretirken onu “en güzel, en kullanışlı, muhatapın gönlüne en çok tesir edecek, anlayış ve kavrayış kapasitesine en uygun, bilgiyi aklına yerleştirecek ve konuyu ona açıklamaya yardım edecek en doğru” metotları kullanarak yapmaya gayret göstermiştir. Bu şekilde de aslında bir nevi eğitim-öğretim sürecini renklendirmiştir.⁹⁸

M. Eğitim ve Eğitimci

Eğitim-öğretim, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, aslında Rabbimizin bizatihi kendisinin de üstlenerek kulları karşısındaki konumunu belirlediği bir mahiyet arz etmektedir. Zira *Rab* ifadesi de kendisi tarafından bu minvalde kullanılmaktadır. O Kur'an-ı Kerim'de kendisinden “*Kur'an'ı rahman öğretti. İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı öğretti.*”⁹⁹ şeklinde bahsederek bizzat üstlendiği öğretmenlik kimliğine işaret etmektedir. Bu konuda Zemahşerî şöyle düşünmektedir: “Allah Teala

⁹⁵ Önköl, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, 341.

⁹⁶ Remzi Kaya, “Kur'an-ı Kerim'de Öğrenci ve Eğitimci Olarak Hız. Muhammed”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Aralık 2018), 41-47.

⁹⁷ Recep Aslan, “Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Üslubu ve Anlatım Tarzı”, *İlahiyat Akademi Dergisi* 14 (Aralık 2021), 220.

⁹⁸ Abdulfettah Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed ve Öğretim Metodları*. çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Takdim, 2020), 57.

⁹⁹ Rahmân, 55/1-4.

nimetlerini sıralamakta ve nimetlerinin türleri, lutuflarının çeşitleri içinde en önde geleni en başta zikretmeyi murad etmektedir ki o da din nimetidir. Din nimeti içinde de mertebe bakımından en yüce ve amaç yönünden en üstün olanını öne almıştır ki o da Kur'an ile, onun indirilmesi ve öğretilmesi yoluyla olan nimetidir; çünkü o, mertebeye Allah'ın vahyinin en büyüğü, değer itibarıyla en yücesi, etkisi bakımından da en güzeldir. Semavî kitapların zirvesidir, onların doğrulayıcısı ve mihengidir. İnsanın yaratılmasını ise Kur'an'ın zikrinden sonraya bıraktı ve onun peşinden andı. Böylece Allah'ın "insanı din için yaratmış olduğunun" bilinmesini, onun vahyi, kitaplarını ve insanın yaratılış amacı olan şeyi ihatalı biçimde kavramasını istedi. Adeta insanın yaratılış amacı, var oluşuna öncelenmiş ve onun önüne geçmişçesine... Sonra insanın diğer canlılardan ayrıştığı özelliğini zikretti ki o da içindeki düşünceyi ifade edebilme, açıkça ortaya koyabilme imkanı veren dile sahip olmasıdır."¹⁰⁰

Ayrıca yine gönderdiği peygamberlerini de bu sıfatla nitelendirmekte ve onlar için *"Nitekim aranızdan size bir peygamber gönderdik: O size ayetlerimizi okuyor, sizi arıtır temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor; yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor."*¹⁰¹ ifadelerini kullanmaktadır. Elçilerinin bu görev ve sorumluluk adına maddi bir menfaat amacı gütmediklerini de *"İşte o peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. Şu hâlde onların rehberliğine uy. De ki: "Ben, bu görevimden dolayı hiçbir karşılık istemiyorum; bilinsin ki bu, bütün insanlığa bir öğütten ibarettir."*¹⁰² ifadeleriyle dile getirmektedir.

Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak, peygamberlerin öğretilerini anlamak, kavramak ve uygulamak bizi eğitim-öğretim anlamında doğru yolda ve aktif kılmaktadır. Ancak doğru bir eğitimci, eğitim-öğretim sürecini de doğru kılacaktır. Ama aksi hâlde de ciddi problemlerle karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır. Kur'an'da bu konuya da dikkat çekilmekte ve şeytanın önderliğinden sakınılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. *"...şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır. O size ancak kötülüğü, çirkinliği, Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi buyurur."*¹⁰³ ayetleri istikamet adına takip edilen öğretmenin öneminden bahsetmektedir. Ve yine *"Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın*

¹⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûnu'l-Ekâvil fî Vucûhu't-Te'vil*, thk. Ş. Adil Ahmed Abdülmevcûd (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 6/5.

¹⁰¹ Bakara, 2/151.

¹⁰² En'âm, 6/90.

¹⁰³ Bakara, 2/168-169.

peşinden gitmeyin çünkü o, apaçık düşmanınızdır."¹⁰⁴ ayeti de bu anlamda önem arz etmektedir.

Gazali'ye göre öğretmenlerin birtakım görevleri bulunmaktadır. Gazali bu görevleri şu şekilde ifadelendirmiştir: "Öğrencilere karşı şefkatli olmak, onları kendi çocukları gibi görmek, dinin kurucusu olan Hz. Peygamber'e uymak, öğrenciye yapılması uygun olan hiçbir tavsiyeyi ondan esirgememek, öğrenciyi ahlaki kötülükler konusunda uyarırken olabildiğince dolaylı ifadeler kullanmak, bir ilim dalında öğretmenlik görevi üstlenen kimsenin, öğrencisine diğer ilimleri kötülememesi, öğrencisinin kavrama düzeyini göz önünde bulundurması, yeteneksiz öğrenciye sadece ona uygun olan açık seçik bilgileri anlatmak ve öğretmenin bildiklerini yaşaması, uygulaması, yaptıklarının söylediklerini yalanlamaması."¹⁰⁵

İbn Cemaa'ya göre de "öğretmenlerin öğrencileriyle birlikteyken uymaları gereken bazı kurallar vardır. Bunlar: Din öğretiminin amacını kavratmak, okula yeni başlayan öğrencilerle yakından ilgilenmek, öğrencileri ilme ve öğrenmeye teşvik etmek, öğrenciyi ikaz etmek ve öğüt vermek, dersi anlaşılır bir üslup ve kolaydan zora ilkesi ile anlatmak, seviyeye uygun ders vermek, öğrencilere dersle ilgili sorular sormak, daha önceki konuların tekrarlanmasını istemek, öğrenciyi tanımak ve kabiliyetlerine göre yönlendirmek, uzman olduğu alanda bilgiler vermek, öğrenciler arasında eşit davranmak, öğrencilerin hareket ve davranışlarını kontrol etme ve cezalandırma yolları, öğrencilere yardım etmek, öğrencilere karşı güler yüzlü olmak ve mütevazı davranmak."¹⁰⁶

Kur'anî eğitim, ilmin sonsuzluğundan ve göreceli oluşundan hareketle; insanı bazen öğretmen, bazen de öğrenci kılmıştır. İnsan sahip olduğu ilmi ve taşıdığı bilinci, bunlardan yoksun olanlara aktarırken öğretmen; kendisi bu şekilde bilgi edinirken öğrenci kimliğindedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Bakara, 2/208.

¹⁰⁵ İmam Gazali, *İhyâ*, çev. Mustafa Çağrıcı (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/83-89.

¹⁰⁶ M. Faruk Bayraktar, *İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 30-54.

¹⁰⁷ Şahinler, *Hz. Musa ile Yürümek*, 18.

I. BÖLÜM

ÖĞRETİM İLKE VE YÖNTEMLERİ

1.1 Öğrenmeyi Etkileyen Etkenler

1.1.1 Dikkat Çekme Yolları-İlgi Çekme

Eğitim, muhataplarından yapmalarını istediği ve beklediği hâl, hareket, tutum ve davranışları onlara kazandırmak adına onları etkileyebileceği hemen her şeyden yararlanır. Bu unsurların belki de en başında sayılabilecek olan dikkat çekme ya da uyarılma prensibinden de bu anlamda faydalanır. Çünkü herhangi bir yerde herhangi bir şekilde verimli bir eğitim-öğretim yapılabilmesi ve süreç boyunca verimliliğin devam etmesi ancak eğitilen kimsenin dikkat ve ilgisinin konuya çekilmesine bağlıdır. Kişide konuya dair ilgi ve istek oluşturulmaksızın başlatılan bir faaliyet, boşa kürek çekmiş olarak bitmeye mahkumdur. İlgisiz bir kimseye eğitim anlamında bir şey katabilmek pek de mümkün görülmemektedir.¹⁰⁸

Hız. Muhammed de dikkat çekme prensibini pek çok yerde çeşitli şekillerde kullanmıştır. İnsanların ilgilerinin ancak ihtiyaçlarını karşılama yönünde beklentileriyle uyum arz ettiğinde ya da arzularına karşılık geldiğinde uyandığını bilerek hareket etmiştir. Müslümanların Mekke toplumu içerisinde yaşarken maruz kaldıkları zor şartlar ile Medine'ye hicretle kavuştukları uygun şartların farklarını dikkate almıştır. Zamana ve zemine göre farklı unsurlar kullanarak ilgiyi kendi üzerine çekmeyi başarmıştır. Bunu yaparken de bazen aralıklarla konuşmuş, bazen ağzından çıkan kelimelerin sayılabileceği kadar açık ve net konuşmuş, bazen de sesini yükselterek muhataplarının dikkatlerini konuya yoğunlaştırmıştır. Çoğu zaman da

¹⁰⁸ Şakir Gözütok, *Hız. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 145.

söylediği şeyi üç kez tekrar ederek hem söze duyulan ilgiyi artırmış hem de sözün iyice anlaşılmasını sağlamıştır.¹⁰⁹

Kur'an'da da muhataplarının dikkatlerini çekmeye yönelik çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Zaten Kur'an başlı başına, hem hitap hem de kitap düzeni olarak okuyan ve dinleyen hemen herkeste bir şekilde merak uyandırmayı başarmıştır. Mesela Kur'an-ı Kerim'in ayet ve sure düzenlemeleri herhangi bir okuyucunun herhangi bir kitapta karşılaşabileceği türden değildir. Ya da birçok konunun iç içe bulunması ve konular arasındaki mükemmel bağlantı okuyucuyu hayrete düşürecek niteliktedir. Bir yandan nida harfleriyle bazen tüm insanlara, bazen belli gruplara yapılan çağrılar; bazen sorulan sorular ve hemen ardından verilen cevaplar, emirler ve yasaklar; bazen de meydan okumalar Kur'an'ın ilgiyi üzerine çekerken kullandığı farklı yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada özellikle hurûf-ı mukattaalarla gerçekleştirilen dikkat çekme yöntemine de değinmek yerinde olacaktır. Zira Kur'an'da 29 surenin başında bulunan bu harfler, muhataplarının ilgilerini kendi üzerine çekerek; ardından gelen ayetlerin dinlenmesi noktasında önemli bir işlev edinmiştir. Bu surelerin 27 tanesinin Mekke'de inmesi de bu anlamda önem arz etmektedir.¹¹⁰ Mâtürîdî de bu konuda "Bu harflerin Mekkelilerin daha önce benzerini görüp tanımadıkları ilginç bir biçimde gelmeleri sebebiyle üzerinde düşünmeye sevk edecek tarzda indirilmiş olması da mümkündür. Çünkü Allah onların hakkı kabul etmeyip directtiklerini, Kur'an'ı dinlemeyip ondan yüz çevirdiklerini ve onların, *"Kur'an'ı dinlemeyin, onu okunurken gürültüye boğun"*¹¹¹ dediklerini biliyordu. Zira Mekkeliler Hz. Peygamber'i kendilerinden biri gibi kabul ediyordu. Ayrıca bu harfler daha önce tanımadıkları bir ifade şekli getirdiğinden onların eleştirisine yol açmıştır. Resul-i Ekrem de bu inançsızlara her şeyin idaresine sahip bulunan Allah'ın katından nazil olanları öğrenmeye kendilerini sevk edecek olan hurûf-ı mukattaalı sureler okumuştur. Bu yüzden onlar, Kur'an'ın bütün diğer ayetleri arasında bu harfler üzerinde fikir yormaya koyulmuşlardır."¹¹² şeklinde yorum yapmıştır.

Kur'an'ın dikkatleri üzerine çekerken kullandığı yöntemlerden biri olan soru sorma yöntemi de yine bu anlamda büyük bir işleve sahiptir. Bu şekilde Kur'an'ın

¹⁰⁹ Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 151-152.

¹¹⁰ Koçyiğit, "Kur'an ve Eğitim", 142.

¹¹¹ Fussilet, 41/26.

¹¹² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Tevilâtü Ehli's-Sünne/Te'vilâtü 'lKur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu (İstanbul: Dârü'l-Mîzân, 2005), 1/28.

dikkatleri üzerine çektiğine dair birçok ayet örneği vardır. Biz de bu anlamda “Peki gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren kim? Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz. Allah’tan başka tanrı mı! Doğrusu onlar yoldan sapmış kimselerdir. Peki yeryüzünü yerleşmeye elverişli kılan, vadilerinden nehirler akıtan, yerde sarsılmaz dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? Doğrusu onların çoğu gerçeği bilmiyorlar. Peki darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz! Peki karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan kim? Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? Allah, onların ortak koştuklarından çok yücedir, münezzehdir. Peki ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı (durmaksızın) tekrar eden kim? Size hem gökten hem yerden rızık veren kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? De ki: “Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!”¹¹³ ayetlerini örnek vermeyi uygun gördük. Zira bu ayetler de bize göstermektedir ki muhataplara yöneltlen sorular ziyadesiyle dikkat çekici mahiyet arz etmektedir.¹¹⁴

1.1.2 Öğrenmede Güdülemenin Önemi

Güdüleme; genel anlamda insanları herhangi bir işi yapmaya yönlendirmek, onu bu anlamda harekete geçirmek ve şevklendirmek demektir. Bu da kendiliğinden ve bir anda olabilecek bir durum değildir. Ancak kişinin özellikleri bilinerek ve bu minvalde adım adım ilerlenerek gerçekleştirilebilir.¹¹⁵

Hız. Muhammed ve ashabı Mekke döneminin zorlu şartlarına rağmen inançları gereği sabırla bu günlerin geçmesini beklemiş, Allah’ın vereceği selamete duydukları güven sayesinde ve çektikleri sıkıntıların karşılıklarını öbür dünyada alacak olmanın rahatlatıcı etkisiyle baskı ve işkence günlerini atlatabilmişlerdir.¹¹⁶ Bu motivasyon onları güdülemiş, daha sağlam ve daha kararlı kılmıştır.

¹¹³ Neml, 27/60-64.

¹¹⁴ Konuyla ilgili benzer bir ayet için bkz.: “De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriye çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? “Allah” diye cevap verecekler. “Öyleyse (O’na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz?” de.” Yûnus, 10/31.

¹¹⁵ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 23.

¹¹⁶ Gözütok, Hız. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları, 219.

Mehmet Zeki Aydın “insanları güdülemede etkili olan bazı davranışları şu şekilde sıralamaktadır:

- “1- İnsanlara görüşlerini belirtme ve bilgi paylaşma fırsatı vermek.
- 2- İnsanları dikkatle dinlemek.
- 3- İnsanlara sevgi ile yaklaşmak ve onlara gülümsemek.
- 4- İnsanlara saygı ve kabul anlamında olumlu sözsüz mesajlar iletmek.
- 5- İnsanları samimi olarak övmek.
- 6- İnsanların dünya görüşlerine ve değer yargılarına saygı göstermek.
- 7- İnsanları dinledikten sonra yapıcı önerilerde bulunmak.
- 8- İnsanların isteklerini ve ihtiyaçlarını anlayışla karşılamak.
- 9- Bütün insanlara mümkün olduğunca eşit davranmak.
- 10- Çok kolay sinirlenmemek.
- 11- İnsanların düşüncelerini açıklayabilmeleri için onlarla aynı seviyeye inmek.
- 12- Konuşma konusunu, konuşanın konuşması bitmeden değiştirmemek.
- 13- İnsanlara, samimi, açık ve dürüstçe sorular sormak.
- 14- İnsanların güvenini sarsıcı davranış ve konuşmalar yapmamak.
- 15- İnsanlara, aynı duygu, düşünce ve fikirlere sahip olduğunu dürüstçe açıklamak.
- 16- İnsanları zorlayıcı meselelerde yapıcı bir tutum sergilemek.
- 17- İnsanlara geliş güzel söz vermemek, söz verdiğinde de sözünü tutmak.
- 18- Toplum içinde yapıcı ve neşeli şakalar yapmak.
- 19- İnsanlara içten bir ilgi göstermek.”¹¹⁷

Tüm bunlar aslında tam da Hz. Muhammed’in ashabına yönelik hâl, hareket, tutum ve davranışlarına işaret etmektedir. Hz. Peygamber’i eğitim-öğretim faaliyetlerinde başarılı kılan sebeplerin başında belki de bu durum gelmektedir.

¹¹⁷ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 25-26.

1.1.3 İsteklilik

İnsanları herhangi bir konuda herhangi bir şey yapmaya, o şeyi yapmaları adına zorunluluk bulunmaksızın iten şey aslında o konuya dair içlerinde bulunan istekten beri gelmektedir. İnsanlara emrivaki ile buyurulan işler, genellikle gönülsüz bir şekilde yapılmalarından kaynaklı, verimli sonuçlar doğurmamaktadır. Aksi hâlde, yani gönüllü bir şekilde gerçekleştirilen iş ve eylemlerinse çok daha güzel, çok daha kaliteli olduğu net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. İnsan fitratını çok iyi bilen Rabbimiz eğitim-öğretim anlamında da bu konuya dikkat çekmektedir.

Allah Kur'an-ı Kerim'de Mü'min suresi 60. ayette kendisine dua edildiği takdirde duaları kabul edeceğini ön şart olarak koymuş ardından da Tâhâ suresi 114. ayette ilim konusunda dua edilerek Rabbe sığınılması gerektiğini ifade etmiştir. Eğitim çeşitli meşakkatleri de bünyesinde barındıran uzun soluklu bir yolculuktur. Bu yolculukta istekli olmak ve bu istekliliği devamlı kılmak adına da insanın dua ederek inancını perçinlemeye ve Rabbinden yardım dilemeye ihtiyacı olacaktır.¹¹⁸

Ayrıca, yine sürecin zorluğuna mukabil, eğitim-öğretim yolculuğunda öğrenenlerin sürekli itilerek ilerlemelerinin sağlanması da eğitimci açısından zor olacağı gibi eğitim adına da anlamlı olmayacaktır. Zira öğrencide ne yapılırsa yapılsın herhangi bir istek emaresi gözlemlenmediyse o öğrenciyi süreçte kılmak mümkün olmayacaktır. Sürece dahil görünse dahi istenilen ve beklenen verim alınamayacaktır. Bu anlamda da Allah Abese suresi 1-4. ayetlerle bu hususa işarette bulunmuş ve önceliğin istekli olanlara verilmesi konusunda peygamberini dahi ikaz etmiştir.¹¹⁹

1.1.4 Hedeften Haberdar Etme-Hedef Gösterme

Eğitim-öğretim belli bir amaca yönelik olmalı ve bu amaç sürecin başında ortaya konulmalıdır. Hedef belirlenmeksizin çıkılan yolda yürünecek istikamet ve varılacak nokta insanı muhtemeldir ki hüsrana uğratacaktır. Bir de üzerine yaşanan zaman kaybının telafisinin mümkün olmayışı eklenince işler daha da zorlaşacaktır.

Kur'an sürece ilk olarak insanın kim olduğundan hareketle başlar. Ona yaratılış amacının ne olduğunu ve bu dünyadaki görev ve sorumluluğunu sorgulatarak onu kendini bulması adına anlam arayışına iter. Bu arayış sürecinde yaratıcısına ulaşması

¹¹⁸ Can Kaynak, "Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen", 710.

¹¹⁹ Can Kaynak, "Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen", 710.

ve onu tanıması Kur'anî eğitiminin öncelikli hedefidir.¹²⁰ Yine Allah Kur'an'da inananlar için başka hedefler de belirlemiş ve bir hedef uğruna yolda olmayı teşvik etmiştir. Neredeyse dünyevi hiçbir sistem süreç odaklı değildir. Hepsi işin sonucuyla ilgilenmektedir. Bütün mesele hedefe ulaşmak ya da ulaşamamakla özetlenir. Hâlbuki bir hedef uğruna yola çıkmak ve yolda olmak, hedefe ulaşılmasa dahi Allah katında çok daha önemlidir.

Allah Kur'an'da da *“Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”*¹²¹ diyerek aslında inananlar için bir hedef belirlemektedir.

1.1.5 Hazır Bulunuşluk

İnsanlar kendilerine sunulan bir konuyu ya da durumu anlamak ve kavramak adına hazır olup olmamaları nispetinde tepkide bulunurlar. Eğer ki sunulan duruma maddi-manevi hazır değillerse, konunun neliği ve niteliğiyle ilgilenmeksizin ret cevabı üretebilirler. Bu anlamda da eğitimciye düşen öncelikle bu hazır bulunuşluk hâlinin tespit edilmesidir. Yapılan tespite binaen de eğer ki öğrenci verilecek olan bilgileri almaya hazır değilse onun hazır hale getirilmesi gerekecektir.¹²²

Bu anlamda öncelikle peygamberimiz 40 yıllık bir süreçte vahyi yüklenebilecek ve taşıyabilecek noktaya getirilerek emaneti alabilecek hazır bulunuşluk düzeyine yükseltilmiştir. Sonrasında onun da vahyi muhataplarına sunuş aşaması yine bu minvalde gerçekleşmiştir. Acele edilmemiş, tabiri caizse sindire sindire ilerlenerek alt yapı sağlam bir şekilde oluşturulmuştur. Peygamber de gerek inananları gerekse de inkarcıları gözlemleyerek uygun şartların oluşması ve vahye hazır bulunulması durumlarını en uygun şekilde değerlendirmiştir.

1.1.6 Zamanlama

M. Faruk Bayraktar zamanlama konusunu, bilgileri sıra ile vermek noktasında, öğretimde herhangi bir ilmin başka bir ilme öncelenmesi açısından değerlendirmeye tabi tutmuş ve bunu dört nedene dayandırmıştır. İlk olarak önce gelen ilmin, diğer ilimden daha önemli olduğunu tespit etmiştir. Örnek olarak da farz-ı ayn olan bir ilmin

¹²⁰ Can Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, 709.

¹²¹ Nisâ, 4/69.

¹²² Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 433.

farz-ı kifaye olan ilimden daha önemli ve öncelikli oluşunu zikretmiştir. İkinci olarak Arapçanın hadis ya da tefsirden daha önce gelmesinin gerekliliğini öne sürerek öncelenen ilmin, sonraya bırakılan ilme vesile olmasını beyan etmiştir. Bir ilmin konusunun diğer bir ilmin konusundan bir bölüm olması durumunu üçüncü madde olarak belirlemiş; cüz, külden yani parça bütünden önce gelir diyerek sarf ilminin nahiv ilminden önce gelişini ifade etmiştir. Son olarak da mesleki bilgilerin kültür bilgilerinden önce geleceğini söylemiştir.¹²³

Zamanlama konusunda değinilebilecek bir başka husus da kişiliğin aşama aşama gelişmesi ve olgunlaşması meselesidir. Adını tarihe altın harflerle yazdıran birçok dâhinin henüz okul dönemlerindeyken tembel görülmeleri ve hatta geri zekalı olarak nitelendirilmeleri herkesçe malumdur. Matematik, fizik ya da sanatlara yönelik yetenekler; üzerine gidilir gidilmez kendini göstermeyip ilerleyen süreçte ortaya çıkabilmektedir. Bu anlamda unutulmaması gereken bir şey vardır ki o da “tam vaktinde, isabetli bir uyararla uyarılıncaya kadar uyuyan zekâlar”ın tespit edilmişliğidir.¹²⁴

Allah Kur’an’da da zamanlama konusuna riayet etmiş, bazı olaylar ve durumlar karşısında doğru zamanı bekleyerek gerek inananların gerekse inkarcıların tutum ve davranışlarının ortaya çıkması adına vahyi geciktirmiştir. İfk hadisesi bu anlamda bizlere örneklik teşkil etmektedir. Zira Allah olayın yaşanmasının ardından Peygamberini hemen vahiyle desteklememiş, bir süre muhataplarını bekleterek aslında bir anlamda da onları vahye hazır hâle getirmiştir. Daha sonra Nûr suresi 11-24. ayetlerle durumu açıklamış ve aydınlığa kavuşturmuştur. Bu durum eğitim-öğretim sürecinde sabırlı olunmasının gerekliliği konusunda da bizlere rehberlik etmektedir. Vakti gelmeksizin çiçek açmayacağı bilinen bir gerçekliktir.

Ayrıca yine zamanlama konusuna binaen Rabbimizin önemli bir hatırlatmasını da bu noktada zikretmek yerinde olacaktır. *“Allah izin verirse” demeden hiçbir şey için, “Şu işi yarın yapacağım” deme! Unuttuğun takdirde rabbini an ve “Umarım rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir” de.*¹²⁵

¹²³ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 193.

¹²⁴ Bilgin, “Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine”, 212.

¹²⁵ Kehf, 18/23-24.

1.1.7 Kolaylaştırma-İpucu

“Biz Kur’an’ı sana mutsuz olasın diye indirmedik. Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik.”¹²⁶ diyen Rabbimiz insana duyduğu merhametten olacak ki onu rehbersiz ve kılavuzsuz bırakmamış ve bunu da “Andolsun ki Kur’an’ı düşünülün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?”¹²⁷ ayetiyle de ifade ettiği üzere onun için kolaylaştırmıştır. İnsanı “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz...”¹²⁸ ayetiyle de işaret ettiği şekliyle gücü nispetinde sorumluluğa matuf kılmış, ona olan rahmetinin nişanesi olarak da “...Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer...”¹²⁹, “...Biz ona iyilik yollarını kolaylaştırırız...”¹³⁰ ayetleriyle insanın içine su serpmiştir.

H. Muhammed (s.a.) de “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin nefret ettirmeyin” buyurmuştur.¹³¹ Kendisi de bu minvalde hareket ederek ümmetine örnek olmuştur. Dinin en önemli ibadeti olan namazın dahi seferîlik durumunda kısaltılması Rabbimizin insana duyduğu merhametin bir göstergesidir. Diğer bütün ibadetler için de yine içinde bulunulan şartlara göre kolaylıklar sunulmuştur.

Öğrencilere verilecek ipuçlarına da kolaylaştırma başlığı altında yer verilebilir. İpucu, öğrencilerin süreç içerisindeki aktivitesini artırmaya yönelik, onları harekete geçirmeye yarayacak davranışlardır. Aslında bir nevi yönlendirme değildir. Onlardan istenilen ve beklenen davranışların kazanılmasına yardım eder. Kendisine yöneltilen soruya ya da problem durumuna yönelik cevapsız kalan öğrenci için sözlü veya sözsüz hatırlatmada bulunmaktır. Tabii ki bu yapılırken öğrencilerin seviye farklılıklarını göznetmek gerekir.¹³² Yaşlarını dikkate alarak hareket etmek daha yerinde ve doğru olacaktır. Küçük yaş gruplarında somut ipuçları kullanılmalı, büyük yaş gruplarında ise bu ipuçları yerine ve durumuna göre soyutlaştırılmalıdır.¹³³

“Şekil, resim, şema, örnek ya da gerçek olay, jest, mimik vd.” eğitim-öğretim faaliyetlerinde öğrencilere yönelik kullanılabilecek ve neyi, ne şekilde öğreneceklerine dair yardım edecek ipucu örnekleridir. İpuçları sayesinde kendilerine anlatılanları

¹²⁶ Tâhâ, 20/2-3.

¹²⁷ Kamer, 54/17.

¹²⁸ Bakara, 2/286.

¹²⁹ A’râf, 7/157.

¹³⁰ Leyl, 92/5-10.

¹³¹ Buhârî, “İlim”, 12 (No. 11).

¹³² Murat Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2022), 7.

¹³³ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 30.

kavrayan öğrencilerin ders içi katılımları ve başarıları da doğru orantılı olarak artış gösterecektir.¹³⁴

Sonuç olarak denilebilir ki “*Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var.*”¹³⁵

1.1.8 Sevdirmeye-Nefret ettirmeme

Çocuklarda öncelikle oluşan duygu durumları: sevmek, güvenmek, bağlanmak ve ümit etmektir. Herhangi bir şeyden korkmak ya da herhangi bir şeye karşı endişe duymak sonradan edinilen duygulardır. Korkuya ve endişeye sebep olan şey de genellikle yanlış uygulanan eğitim-öğretim faaliyetleridir. Bu anlamda sevgi, çocuk eğitiminin temel taşı hüviyetindedir. Kur'anî eğitim sisteminin ilkeleri de bu anlamda sevgiden yola çıkılarak şefkat ve merhamet üzerine bina edilmiştir.¹³⁶

Sevgi faktörü eğitim öğretim sürecinde öğrenmeyi kolaylaştıran belki de en önemli unsur olarak karşımıza çıkacaktır. Sevgi karşılıklı kurulan bir bağ, güzel bir iletişim şeklidir. Sevidiğinin farkında olan öğrenci kuvvetle muhtemeldir ki eğitimcisini de aynı oranda sevecektir. Karşılıklı beslenen bu muhabbet ise eğitimin verimliliğini muhakkak artıracaktır. Sevginin eğitimin itici gücü olduğu gerçeğinden hareket eden bir öğretmen oluşturacağı sevgi ve muhabbet ortamında çocuğu istenilen ölçüde eğitilebilir.¹³⁷ Masum bir şekilde dünyaya gelen insanoğlu, henüz hayatın çirkin yüzüyle karşılaşmaksızın ilk adımlarını doğru bir eğitimci ve doğru bir eğitim sistemiyle, sevginin hakim olduğu bir zeminde atarsa hem kendi adına hem de toplum adına faydalı bir birey olabilir.

İnsan kaç yaşında olursa olsun sevmediği bir ortamda, sevmediği insanlarla bulunmak istemez. Korktuğu bir yerden, o yerde bir şey öğrenmek şöyle dursun, bir an önce kaçıp kurtulmanın yolunu arar. Sevginin tabiri caizse, çocuğun gelişimi ve eğitimi adına gerekli su olduğu; bu suyun doğru zamanda ve yeterli miktarda verilememesi durumunda, çocukta çeşitli eksikliklerin oluşacağı ve göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Öğretmeninden herhangi bir şekilde sevgi göremeyen, bunu hissedemeyen bir öğrencinin onunla hangi yoldan, nasıl diyalog

¹³⁴ Şeref Tan (ed.), *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017), 14.

¹³⁵ İnşirâh, 94/5-6.

¹³⁶ Abdurrahman Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 47.

¹³⁷ Fahri Kayadibi, “Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 0/5 (Nisan 2012), 33-35.

kurabilmesi beklenilebilir? Öğretmenini görünce korkudan eli ayağına dolaşan hatta titreyen bir öğrencinin ona anlamadığı hususları, bilmediği konuları nasıl sorabilir?¹³⁸

Öğretmenler öğrencilerini sevgiyle motive etmeli ve bunu yaparken de onları; başarılı, sessiz-sakin, akıllı-uslu, sevimli ya da güzel oldukları için değil, sadece ve sadece kendileri oldukları için sevildiklerine inandırmaya gayret etmelidir. Çocukların başarısızlıklarından daha ziyade başarılı oldukları taraflarını ön plana çıkararak başarılarından ötürü övmeli veya ödüllendirmelidir. Sevginin hâkim kılındığı ve çocuğun rol yapmasına gerek kalmaksızın kendisi olarak muhatap alındığı böylesi bir ortam, öğrenciyi gitgide daha da başarılı kılacaktır.¹³⁹

Öğretmenini seven bir öğrencinin derslerindeki başarısı ya da aksi bir şekilde öğretmenini sevmeyen bir öğrencinin derslerindeki başarısızlığı günlük hayatta da sıkça karşımıza çıkan bir gerçektir. Öğrencinin öğretmenini sevip sevmemesi meselesinden hareketle, aslında öğretmenin öğrencilerini ve yaptığı işi sevip sevmemesi meselesi de bu bağlamda değinilmesi gereken ve ziyadesiyle önem arz eden bir diğer konudur. Burada da karşımıza Hz. Peygamber’in öğretmenlik örneği çıkmaktadır. *“Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.”*¹⁴⁰ ayetinde de bariz bir şekilde görüleceği üzere Hz. Muhammed’in ashabına duyduğu sevgi ve muhabbet belki de onun eğitim-öğretim sürecinin başarıya ulaşmasının en büyük sırrıdır.

Tüm bunların aksi bir duruma sebebiyet vererek eğitim-öğretim sürecinde bir şekilde nefreti hâkim kılmak; bir önceki başlık altında yer verdiğimiz hadise de aykırı bir durum teşkil edecektir. Hz. Muhammed sevdirmek ve nefret ettirmeme ifadelerini bir arada art arda kullanarak bu durumun önemine işaret etmektedir. Zira sevgisiz hissetmek, bazı insanları karşısındaki kişiye yönelik daha saldırgan bir tutuma sevk ederken; bazı insanları da karakteristik anlamda etkileyerek içine kapanık bir ruh haline büründürmekte, cesaretini kırmakta ve “eline vur ekmeğini al” ifadeleriyle anlatılan insanlardan biri kılmaktadır.¹⁴¹ Bu da eğitim-öğretim faaliyetlerine zarar verici nitelik arz etmektedir.

¹³⁸ Kayadibi, “Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi”, 34.

¹³⁹ Kayadibi, “Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi”, 42.

¹⁴⁰ Tevbe, 9/128.

¹⁴¹ Yaşar Fersahoğlu-Mehmed Akif Demir, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021), 74.

1.1.9 Güzel Söz Söyleme

Allah Kur'an'da pek çok ayette güzel söz söylemenin altını çizmiş, inananları bu noktada teşvik ve takdir etmiştir. Hz. Peygamber'e hitaben *“Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etraftan dağılıp giderlerdi...”*¹⁴² diyerek onun da bu anlamda yürüyeceği yolu tespit ve işaret etmiştir. Râzî bu konuya “Peygamber gönderilmesinden maksat, peygamberin Allah'ın yüklediği mükellefiyetleri insanlara tebliğ etmesidir. Bu maksat ise, ancak insanların kalpleri o peygambere meylettiği ve gönülleri o peygamberin yanında huzur ve sükûnet bulduğu zaman tamam olur. Yine bu maksat ancak o peygamber merhametli ve kerim olup, onların kusurlarını ve hatalarını bağışlayıp affettiği ve onlara her çeşit iyilik, ikram ve şefkati gösterdiği zaman tamam olur. Bu sebeplerden dolayı peygamberin, kötü ahlaktan uzak olması gerekir. Böyle olan kimsenin de katı yürekli olmaması, aksine zayıflara yardıma meyli, fakirlere yardıma yönelişi, insanların kötülüklerini af ve hatalara karşı müsamahası çok olan bir kimse olması gerekir. İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah, *“Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar muhakkak ki etraftan dağılıp gitmişlerdi.”* buyurmuştur. Eğer onlar etraftan dağılsalardı, bi'set ve risaletten (peygamberlikten) gözetilen maksat elde edilememiş olurdu.” şeklinde açıklık getirmiştir.¹⁴³

Allah, Hz. Musa'yı ve kardeşi Harun'u en azılı düşmanlarından olan Firavun'a gönderirken bile onları *“İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.”*¹⁴⁴ şeklinde uyararak bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur.¹⁴⁵

Tabii ki eğitimciyi başarıya ulaştıracak olan şey doğru zamanda, doğru bir tavır ile güzel söz söylemektir. Bu noktada da Allah süreç boyunca her zaman vahyi hemen göndermeyerek söylenecek olan bu güzel sözleri daha da etkili kılmak adına, muhataplarının bu vahyi kabule tam manasıyla hazır oldukları en uygun zamanı beklemiştir.¹⁴⁶

¹⁴² Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁴³ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb/Tefsîru'l-Kebîr*, thk. İbrahim Şemsuddîn, Ahmed Şemsuddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 9/66.

¹⁴⁴ Tâhâ, 20/43-44.

¹⁴⁵ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 195.

¹⁴⁶ Can Kaynak, “Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, 712.

“Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler; yoksa şeytan aralarına girer...”¹⁴⁷ diyen Rabbimiz; “İylilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir.”¹⁴⁸ ayetiyle de görüleceği üzere sabır ve tatlı dilin gerçekten de yılanı deliğinden çıkaracağına işaret etmektedir.

Ayrıca *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış...”¹⁴⁹, “İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitap’la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün...”¹⁵⁰ ve “Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.”¹⁵¹ şeklindeki ifadelerle davetin, tartışmanın ve mücadelenin de en güzel şekilde sürdürülmesinin gerekliliği ortaya konulmuş; aksi halde sergilenecek olan tutumun, eşeğin anırması misali olacağına dikkat çekilmiştir.*

1.1.10 Sabır

Sabır, Kur’an-ı Kerim’in en önemli kavramlarından biridir. Kişinin zorluklar karşısındaki tahammülü olarak da ifade edilebilir. Hedefe ulaşma noktasında yol azığı mahiyetindedir.¹⁵² Sabırla yürümek, illaki bir gün insanın önündeki bütün kapıların bir bir açılmasına ve emeğin karşılığının bir şekilde alınmasına vesile olacaktır. Zira Allah *“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.”¹⁵³ buyurarak bu duruma işaret etmektedir.*

Yukarıda da ifade edildiği üzere sabır, insanın eğitim-öğretim süreci boyunca yılmaması ve yıkılmaması adına her daim heybesinde bulunması gereken mühim bir yol azığıdır. Çünkü *“...Allah, sabredenleri sever.”¹⁵⁴. İnsanlara sürekli olarak sabrı tavsiye eden Rabbimiz, “...Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir.”¹⁵⁵*

¹⁴⁷ İsrâ, 17/53.

¹⁴⁸ Fussilet, 41/34-35.

¹⁴⁹ Nahl, 16/125.

¹⁵⁰ Ankebût, 29/46.

¹⁵¹ Lokmân, 31/19.

¹⁵² Şahinler, Hz. Musa ile Yürümek, 64.

¹⁵³ Necm, 53/39-41.

¹⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/146.

¹⁵⁵ Enfâl, 8/46. Ayrıca bkz.: Enfâl, 8/66.

buyurarak bu yolda kendisinin de insana eşlik edeceğini söyler ve “*Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.*”¹⁵⁶ diye ekleyerek yürünmesi gereken yolda karşılaşılması muhtemel sıkıntılara işaret eder. Ayrıca süreç sonunda insanı başarıya ulaştıracak en önemli etkenin “*...Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir...*”¹⁵⁷ ayetiyle de altını çizerek sabır olduğuna dikkat çeker.

1.1.11 Tekrarlar-Pekiştirme

Herhangi bir konuya dair o konu hakkında ustalaşmaya ya da alışkanlık kazanmaya yönelik yapılacak olan tekrarlar alıştırmalar olarak da ifadelendirilebilir. Bu tarz alıştırmalar ya da tekrarlar belirli aralıklarla yapıldığı takdirde, eğitim-öğretimin kalitesini ve kalıcılığını artırır. Öğrenilen şeylerin süreç içerisindeki tekrarları, konunun mahiyetine göre bilgi ve davranış bazında değişiklikler meydana getirir.¹⁵⁸ Eğitim-öğretimin hedefi de bu değişikliklerin olumlu olması adına.

Pekiştireçler ise öğrencilerin sahip oldukları olumlu davranışların öncelikle korunması, sonrasında artırılması ve nihayetinde de kalıcı kılınması adına sunulan uyarıcılardır.¹⁵⁹ Diğer bir ifadeyle herhangi bir davranışın ortaya konulma sıklığına etki eden uyarıcılardır. Bu uyarıcılar öğrencilerin seviyelerine göre değişiklik arz edecektir. Bu noktada öğrencilerin ihtiyaçlarının ne olduğu tespit edilmeli ve bireysel farklılıkları da dikkate alınarak hareket edilmelidir. Çünkü öğrencinin durumuna göre pekiştireçlerin nerede, ne kadar ve de ne sıklıkla kullanılması gerekliliği farklılık gösterecektir.¹⁶⁰

1.1.12 Empati

Karşımızdaki insanla iyi bir empati kurabilmek istiyorsak öncelikle işe kendimizden başlamamız gerekmektedir. Kendimizle barışık değilsek, kendimize değer verip saygı duymuyorsak karşımızdaki insanla bu anlamda sağlıklı bir ilişki kurmamız mümkün olmayacaktır. Ayrıca yine kendimizden hareketle karşımızdaki kişi kim olursa olsun, hangi konumda bulunursa bulunsun ona değer verebilmemiz ve

¹⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/200.

¹⁵⁷ Fussilet, 41/34-35.

¹⁵⁸ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 29.

¹⁵⁹ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 28.

¹⁶⁰ Gökalep, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 7.

bunu davranışlarımızla karşı tarafa yansıtabilmemiz gerekmektedir. Olayları değerlendirirken sosyal ve ahlaki değerlerin yanında, aşkın değerleri baz alarak kriterler belirlemek de doğru bir empatik ilişki adına daha yararlı olacaktır.¹⁶¹

Ayrıca empati kurma aşamasında muhatabımızın duygu ve düşüncelerini tam manasıyla anlamış olsak dahi eğer ki bunu ona gösteremediysek, ona bu anlamda sözlü ya da sözsüz bir geri dönüt veremediysek bu noktada empati tam anlamıyla gerçekleşmiş sayılmaz.¹⁶²

Muhiddin Okumuşlar da çocuk eğitimine binaen “Çocukları eğitirken, onların empati kurarak öğrenmelerini sağlamak amacıyla kullanılacak hikâyeler, dini ve ahlaki gelişim özelliklerine uygun olmalıdır. Hikâyeler, çocukların ahlaki kuralları içselleştirmesine katkı sağlamalı ve çocukların bu yönlerini geliştirmelidir. Bu şekildeki hikâyeler, çocukların dini ve ahlaki eğitimlerini kolaylaştıracaktır.”¹⁶³ diyerek empati kurmak adına kullanılabilecek yöntemlerden biri olan hikâyeye değinmiş, empatinin eğitim-öğretimi kolaylaştıracağını dile getirmiştir.

H. Muhammed “Sizden biriniz, kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz.”¹⁶⁴ buyurarak aslında bir anlamda da empatiye işarette bulunmuştur. Zira kendimizi karşıımızdaki kişinin yerine koyarak düşünmek ve bu minvalde hareket etmek, kendimiz için her ne istiyorsak karşıımızdaki kişi için de bunları istememizi kaçınılmaz kılacaktır. Bu da kişinin imanının tam manasıyla gerçekleşmesine vesile olacaktır.

1.1.13 Eleştiri-Geri bildirim-Dönüt-Düzeltilme

Geri bildirim, herhangi bir sistemde alınan çıktı sayesinde elde edilen birtakım özelliklerden hareketle o sistemin eksikliklerinin giderilmesi ve düzenlemesi durumudur. Bu duruma, ortaya konulan davranışa mukabil oluşan sonuca dair bilgilendirmede bulunmak da denilebilir. Konuyu eğitim-öğretim sistemi kapsamında değerlendirecek olursak öğrenciye, eğitimin hedeflerine uygun hareket edip

¹⁶¹ Cemal Ağırman, “İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak 'Empati' ve Hadislerde 'Empati' Örnekleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Aralık 2006), 28.

¹⁶² Seyyid Sancak, “Kur’an Perspektifinde Din Eğitiminde Sosyo-Kültürel Farklılıkları Anlamlandırma Sürecinde “Empati” Kavramı”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2015), 51.

¹⁶³ Muhiddin Okumuşlar, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (Ekim 2006), 246.

¹⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınevi, 2014), “İman”, 2 (No. 13).

etmediğinin veya öğrenme faaliyetleri kapsamında kazanması gereken davranışlar noktasındaki konumunun bildirilmesi olarak da ifade edilebilir.¹⁶⁵

Aslında dönüt bir anlamda da eğitim-öğretim süreci boyunca daha çok kaynak rolünde bulunan öğretmenler için, gerçekleştirdikleri faaliyetlerin niteliğine dair bilgiler ortaya koyar. Yani bir anlamda öğretmenin, sunduğu öğretimi sorgulaması anlamında kendine tuttuğu bir aynadır. Tabii ki öğrencilere yönelik yapılacak olan geri bildirim bu noktada daha büyük ehemmiyet arz etmektedir.¹⁶⁶

Eğer ki dönüt kişinin kendi kendine yaptığı bir eylemse buna iç dönüt, öğretmenleri ya da başkaları tarafından gerçekleştiriliyorsa dış dönüt olarak isimlendirilir. Ayrıca “olumlu-olumsuz, kısmi-tam, anında-gecikmeli” vs. tarzında yani ne biçimde verildiğine göre de farklı isimlendirmeler yapılabilir.¹⁶⁷

Düzeltilme ise konuya dair eksikliklerin giderilmesi ve varsa hataların yerlerini doğruların alması işlemidir. Daha çok ünite sonlarında uygulanmaktadır. Yani kısacası yöneltilen soruyu cevaplamak dönüt, hatalı cevap alındığı taktirde doğrusunun söylenmesi ise düzeltmedir. Düzeltilme öğrencinin bireysel eksikliklerini tamamlayabilmesi adına yönlendirme bazında yardımda bulunma sürecidir.¹⁶⁸ Ve yine düzeltme, varsa eğer öğrencilerin öğrenme noktasındaki eksikliklerinin telafi edilmesi, beklenen ve istenenden farklı bir şekilde gerçekleştirilen davranışın durumunun ortadan kaldırılmasıyla birlikte yerine hedeflenen davranışın konulması durumudur.¹⁶⁹

Geri bildirim, dönüt ya da düzeltme her ne şekilde adlandırılırsa adlandırılınsın ve kim tarafından, kime verilirse verilsin; sonuç olarak yapıcı eleştiriler olarak ehemmiyet arz etmektedir. Zira Allah da peygamberlerine dahi bu şekilde bildirimde bulunmuştur. Peygamberleri bu eleştirileri dikkate alarak kendilerine çeki düzen vermişler ve hatalarını telafi etmişlerdir. Mesela Hz. Nuh oğlunu gemiye davet ettiğinde Allah ona *“Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.”*¹⁷⁰ şeklinde hitap ederek ona doğru yolu göstermiştir.

¹⁶⁵ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 29.

¹⁶⁶ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 16.

¹⁶⁷ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 16.

¹⁶⁸ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 7.

¹⁶⁹ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 16.

¹⁷⁰ Hûd, 11/46.

1.1.14 Transfer-Geçiş-Aktarma

Eğitim-öğretim süreci kapsamında elde edilen herhangi bir bilgi durumunun, sınırlandırılarak yalnızca tek bir alana hasredilmeksizin diğer alanlara aktarılması ve yayılması olayına transfer denilmektedir. Aslında hazır bulunuşluk hâli olarak da ifade edebileceğimiz bir pozisyon oluşturan bilginin aktarımı faaliyeti, eğitim-öğretim adına çok önemli bir rol üstlenmektedir. Eğer ki daha önceden edindiğimiz öğrenmeler yeni edineceğimiz öğrenmelerimiz adına kolaylık sağlıyorsa olumlu, zorluk oluştuyorsa olumsuz transfer gerçekleşmiş demektir.¹⁷¹ Eğitim her yaşta ve her yerde devam eden bir mahiyet arz ettiğinden dolayı, bu aktarım faaliyetinin önemi göz ardı edilmemelidir. Elde edilen hiçbir bilginin boşa olmadığı, gün gelip insanın işine yarayacağı bir gerçektir. Velez ki öğrenilen durum hoş olmasın. Onda dahi çıkarılabilecek dersler ve o duruma dair belirlenecek konum adına bu bilginin edinilmesi yarar sağlayacaktır. Bazen bazı doğrular, yanlışlardan hareketle de ortaya çıkabilir. Yeter ki iyi niyetli ve samimi olunsun.

1.2 Öğretim İlkeleri

1.2.1 Öğrenciye Görelik İlkesi-Ferdi Farklılıklar İlkesi-İnsana Göre Öğretim İlkesi

Bu ilkeye göre eğitim-öğretim faaliyetleri insanların özel durumları göz önünde bulundurularak ayarlanmalıdır. Bu özel durumlar; kişilerin fizyolojik ve psikolojik alt yapıları, fiziki ve sosyal çevre durumları, ilgi istek tutum ve amaçlarını ifade eden geniş çaplı bir nitelik arz etmektedir. Bu şartların es geçildiği ve ciddiye alınmadığı bir eğitim sisteminin başarıya ulaşamayacağı aşikârdır.¹⁷² Allah Kur'an'da *“De ki: “Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar.” Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.”*¹⁷³ buyurarak kişisel farklılıklara dikkat çekmektedir.

1.2.2 Seviye Farklılığını Göz Önünde Bulundurmak-Tedrici Bir Yol Takip Etmek

İnsanların yaratılışlarından kaynaklanan farklılıkları, gerek biyolojik gerekse psikolojik durumları, içerisinde bulundukları sosyal ve kültürel şartları, ekonomik

¹⁷¹ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 32.

¹⁷² Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 558.

¹⁷³ İsrâ, 17/84.

parametreleri dikkate alınmaksızın herkesten aynı anda aynı şeyleri öğrenmelerini ve uygulamalarını beklemek ve hatta buna mecbur kılmak, doğal olarak insanları başarısızlığa sürükleyecektir. İslam dininde vakti gelmeksizin herhangi bir ibadet farz olmaz ve kişiden bu ibadeti yerine getirmesi beklenmez. Bu durum özellikle güç yetirebilirlikle alakalı bir durumdur. Ki doğada işleyen döngü de buna mukabildir.¹⁷⁴ Zira “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz...”¹⁷⁵

Gazali’ye göre: “Öğretmen, öğrencisine aklının kavrayamayacağı konuları anlatmamalıdır. Çünkü bu öğrencinin dersten nefret etmesi ya da aklının karışması sonucunu doğurur. Bu hususta Peygamber Efendimize uymak gerekir. Fakat öğretmen öğrencinin kavrama yeteneğine sahip olduğunu görüyorsa hakikati ona anlatmalıdır. Ama bir alim, bildiği her şeyi her önüne gelene de anlatmamalıdır. Çünkü bilgi anlayana anlatılır. Eğer adam bilgiden yararlanma ehliyetine sahip değilse, anlamadığı şey onun ne işine yarayacak!”¹⁷⁶

Rabbimiz insanın yaratılışından kaynaklanan farklılıklarından olacak ki “O halde gücünüz yettiğinde Allah’a saygısızlıktan sakının...”¹⁷⁷ diyerek herkesin gücü nispetinde davranış sergilemesine işarette bulunmaktadır. Bu durum yaratıcıya yönelik de olsa dünyalık herhangi bir konuya dair de olsa böyledir.

1.2.3 Bilinenden Bilinmeyene İlkesi

Kur’an indiği toplumda insanların hâlihazırda sahip oldukları bilgi birikimlerini ve tecrübelerini tamamen reddederek ortadan kaldırmamıştır. Aksine doğru olanları koruyup geliştirmiş, eksik olanları tamamlamış, yanlış olanları ise doğru olanıyla değiştirerek İslam’a uygun kılmıştır.¹⁷⁸ Bu süreçte de insanlara hitap ederken mevcut temellerin üzerine bina edilmek üzere, bildikleri konulardan bahsetmeye özen gösterilmiştir. Mesela Mekke toplumunda hac ibadeti zaten ifa ediliyordu. Fakat ciddi problemler içeriyordu. İslam dini bu sıkıntılı durumları ortadan kaldırarak mevcut hac ibadetinin daha doğru bir şekilde devamlılığını sağlayıp onlara yabancıları olmadıkları bu ibadeti ilerleyen süreçte farz kılmıştır.

¹⁷⁴ Faiz Kalın, “Kur’an’a Göre Eğitim ve Öğretimin Temel Kriterleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/2 (Nisan 2002), 152.

¹⁷⁵ Bakara, 2/286. Ayrıca bkz.: Bakara, 2/233; Mü’minûn, 23/62; A’râf, 7/42; Talâk, 65/7.

¹⁷⁶ İmam Gazali, *İhyâ*, 1/87-88.

¹⁷⁷ Tegâbün, 64/16.

¹⁷⁸ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 194.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de *“Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve “Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?” diyor. De ki: “Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüşünü bilir.”*¹⁷⁹ denilerek insanın bildiklerinden hareketle bilmediklerine ulaşması adına, kendi yaratılışından söz edilmiştir. Ve yine Kur'an, çevresinde olup bitenleri anlatarak onu akletmeye ve düşünmeye davet etmiş; bu şekilde gerçeğe ulaşacağına işarette bulunmuştur.¹⁸⁰

1.2.4 Yakından Uzağa İlkesi

Eğitimciler öğrencilerine öğretecekleri konuları mümkün olduğunca yakın çevrelerinden seçmeye özen göstermelidirler. İlk etapta yakın çevreyle başlatılan öğrenme faaliyeti zamanla genişletilip, daha uzak çevrelere vardırırlarak devam ettirilmelidir. Kur'an'ın eğitim sisteminde de süreç bu şekilde işletilmiş; Allah kitabında *“Bizim ayetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!”*¹⁸¹, *“Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle.”*¹⁸², *“Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?”*¹⁸³ gibi ayetlerle devenin bu coğrafyada bilinip tanınmasından ve insanların hayatlarındaki konumundan hareketle yakından uzağa ilkesine yer vererek örnekler sunmuştur. Ve yine *“İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur.”*¹⁸⁴, *“Gökten ölçülü olarak su indiren de O'dur. Onunla ölü bir beldeye yeniden hayat veririz. İşte siz de böyle diriltilip çıkarılacaksınız.”*¹⁸⁵ ayetlerinde de görüleceği üzere ölü bir beldenin su ile yeniden dirilişini yine en iyi o beldenin sakinlerinin bilebileceğinden hareketle böyle ifadeler kullanmıştır. Aynı şekilde *“Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur.”*¹⁸⁶ ayetindeki gibi Ay'ın hilal

¹⁷⁹ Yâsîn, 36/78-79.

¹⁸⁰ Daha detaylı bilgi için bkz.: Hûd, 11/24; Rûm, 30/22; Ankebût, 29/61,63,64.

¹⁸¹ A'râf, 7/40.

¹⁸² Vâkıa, 56/55.

¹⁸³ Gâşıye, 88/17-20.

¹⁸⁴ Nûr, 24/39.

¹⁸⁵ Zuhurf, 43/11.

¹⁸⁶ Yâsîn, 36/39.

şeklindeki durumunun kurumuş hurma dalıyla anlatılarak tasvir edilmesi de bölge halkı tarafından anlaşılabilir mahiyettedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde eğitim-öğretim sürecinde yakından uzağa ilkesi uygulanırken öncelikle yakın çevre baz alınarak hareket edilse de yakın zaman ilkesinin de ihmal edilmemesi gerekmektedir.¹⁸⁷

Ayrıca Allah, eğitiminin nihai gayesine yönelik durumları muhataplarına öğretmek adına, örnek verildiği takdirde, o dönemde ve o bölgede yaşayan insanlar tarafından kolaylıkla anlaşılabilir benzetmeler sunarak konuya açıklık getirmekten kaçınmamıştır. Mesela hayvana haykıran çobandan¹⁸⁸, taşların çeşitliliğinden ve özelliklerinden¹⁸⁹, merkepten¹⁹⁰, suya götürülen sürüden¹⁹¹, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadından¹⁹², kütüklerden ve koca sütunlardan¹⁹³ bahsederek vermek istediği mesajı onların yakın çevrelerinden hareketle anlatarak vermiştir.

1.2.5 Somuttan Soyuta İlkesi-Müşahhastan Mücerrede İlkesi

Kur'anî eğitim anlayışına göre soyut kavramlarla yapılacak olan anlatımlar muhataplar açısından üstü kapalı kalacağından dolayı amacına ulaşamayacaktır. Anlatımın daha somut örnekler üzerinden yapılması gerekmektedir. Bu anlamda Allah'ı da insan zihninde yer etmesi ve anlamlandırılabilmesi adına sıfatlarıyla anlatmayı tercih etmiş ve yeryüzündeki yansımalarını göstererek onun varlığını ve birliğini somutlaştırmaya çalışmıştır. İnsanların doğayı kendilerine bahşedilen duyu organlarıyla keşfetmelerini, deney ve gözlem yoluyla da onlardan bu keşiflerini anlamlandırmalarını beklemiştir. Dağların, denizlerin, göklerin ve yerin ve bu ikisi arasındaki her şeyin insan için yaratılanlardan yola çıkılarak yaratıcıya ulaştıran kapılar olduğunun altını çizmiştir.¹⁹⁴

“Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Nihayet o rüzgarlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız.

¹⁸⁷ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 569-570.

¹⁸⁸ Bakara, 2/171.

¹⁸⁹ Bakara, 2/74.

¹⁹⁰ Cuma, 62/5.

¹⁹¹ Meryem, 19/85-86.

¹⁹² Nahl, 16/92.

¹⁹³ Mürselât, 77/32-33.

¹⁹⁴ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 563.

Herhalde bundan ibret alırsınız.”¹⁹⁵, *“Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?”*¹⁹⁶ ayetleriyle de ifadelendirildiği üzere; soyut kavramlar somutlaştırılmak suretiyle, yaratılardan hareketle yaratıcıya ulaşmanın örnekleri gözler önüne serilmektedir.¹⁹⁷

Kur'an'ın içerdiği konuların hemen hepsi bir yerde bir şekilde Allah'ın varlığına ve birliğine işaret ederek genel muhtevası bakımından O'nda düğümlense de sonuç itibarıyla hakkında bilgi verilerek muhatapların nazarına sunulan tek konu yalnızca yaratıcı değildir. Mesela cennet ve cehennem konuları Kur'an'da tasvir sanatına başvurularak öyle bir işlenmiştir ki bu iki soyut konu adeta bir tablo gibi somut hale getirilmiştir.¹⁹⁸ A'râf suresinin 44-51. ayetlerinde Allah cennet ve cehenneme dair bazı sahneleri *“Cennet ehli cehennem ehline, “Biz rabbimizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk; siz de rabbinizin size vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?” diye seslenir. “Evet!” derler. Ve aralarından bir duyurucu, “Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!” diye bağırır. Onlar, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğip bükme isteyenlerdir; onlar ahireti de inkâr edenlerdir. İki taraf arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) uman cennet ehline, “Selâm size!” diye seslenirler. Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de, “Ey rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!” derler. A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: “Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı. Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?” (Cennet ehline de şöyle derler:) “Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.” Cehennem ehli cennet ehline, “Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!” diye seslenirler. Onlar da, “Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır” derler. O kâfirler ki, dünya hayatı onları aldattı, dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler. Onlar, bu günlerine ulaşacaklarını unuttukları ve ayetlerimizi bile bile inkâr*

¹⁹⁵ A'râf, 7/57.

¹⁹⁶ Gâşiye, 88/17-20.

¹⁹⁷ Ayrıca bkz.: Lokmân, 31/27; İbrâhîm, 14/24-26; Ankebût, 29/41; Bakara, 2/261; A'râf, 7/41; Haşr, 59/21.

¹⁹⁸ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 564.

*ettikleri gibi biz de bugün onları unuturuz.*¹⁹⁹ şeklinde ifadelendirerek sanki insana tüm olup biteni izleme şansı sunmuştur.

Hız. İbrahim'in ölülerin nasıl diriltildiğini görmek istemesiyle birlikte Allah'la aralarında geçen diyalog: *"İbrahim "Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir" buyurdu.*²⁰⁰ ve Hız. Musa'nın Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah'ın kendisine işaret ettiği yol: *"Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görüün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."*²⁰¹ ayetleriyle Kur'an'da anlatılarak, Allah'ın peygamberlerinin meraklarını gidermek adına onlara somut örnekler sunması suretiyle, eğitim-öğretim süreci açısından da inananlara önemli dersler verilmektedir.

1.2.6 Kesin Bilgi İlkesi

İslam'da bilgi kaynakları selim akıl, sadık haber ve salim duyulardır. Kesin bilgiye ulaşma noktasında bu saç ayaklarından herhangi birinin eksikliği, süreci sekteye uğratacaktır. Allah insanoğluna akıl nimetini vermiş ve ondan aklını kullanarak ahsen-i takvîm üzere kalmasını beklemiştir. Onu salim duyu organlarıyla bezemiş ve vahiyle desteklemiştir. Hakla batılı, doğruyla yanlış göstermiş; onu iyiye ve güzele yönlendirmiştir. Tüm bunlara rağmen aklını kullanmayarak esfeli sâfilin seviyesine düşenler için de tekrar tekrar uyarılarda bulunmuştur. Israrlı bir şekilde hakkında kesin bilgi sahibi olmadıkları durumlara karşı takınmaları gereken tavrı vurgulayarak *"Oysa onların bu konuda bir bildikleri yok; sadece zanna uyuyorlar. Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz."*²⁰² gibi ayetlerle bu bilgilerin gerçekliklerinin olmadığını ve ayrıca *"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!"*

¹⁹⁹ A'râf, 7/44-51.

²⁰⁰ Bakara, 2/260.

²⁰¹ A'râf, 7/143.

²⁰² Necm, 53/28.

Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”²⁰³ gibi ayetlerle de insanın bunlardan sorumlu tutulacağını dile getirmiştir. Hatta *“Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.*”²⁰⁴ diyerek temkinli davranmak gerektiğinin altını çizmiş, aksi halde *“Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır...”*²⁰⁵ ayetiyle de işaret edildiği üzere günaha girileceğini belirtmiştir.²⁰⁶

1.2.7 Orta Yol İlkesi-Denge İlkesi

Hiz. Muhammed henüz peygamber olarak görevlendirilmeden önce sık sık Hira mağarasına giderek burada inzivaya çekilirdi. Fakat sonrasında bu şekilde toplumdan soyutlanması gibi bir durum gözlemlenmedi. Çünkü İslam hayattan kopuk bir din olarak değil bilakis hayatın tam da merkezine konumlandırılması gereken bir sistem olarak var oldu.²⁰⁷ Bu merkezi konumu da onu hayata ve dahi dünyaya dair her alanda aktif kıldı. Yani dünyadan kopmaksızın ama dünyaya da dalmaksızın İslam’ı hayatla iç içe kılmanın ve dengede tutmanın gerekliliği de ortaya çıkmış oldu.

Allah Teala İslam ümmetinin her ferdinin her türlü aşırılıktan uzak, vasat biz çizgide olmasını istemiş ve emretmiştir. İfrat ve tefritten beri olması yönünde ona sürekli telkinde bulunmuştur. Aşırılık ne konuda olursa olsun fanatizmi doğuracağından ve bunun da sağlıklı bir mahiyet arz edeceğinden olsa gerek, dengeli ve orta yollu olunması noktasında ısrarlı ve teşvik edici olmuştur. *“...sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık...”*²⁰⁸ diyerek insanın durumunu, *“...işî gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!”*²⁰⁹ diyerek de diğer insanlara karşı konumunu belirtmiştir. Hatta bu anlamda dünya ahiret dengesinin korunması noktasında da uyarılarda bulunmuştur. Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için ve her an ölebilecekmiş gibi de ahiret için çalışmasını istediği insana Kur’an’da da *“Allah’ın sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma!...”*²¹⁰ buyurarak bu

²⁰³ İsrâ, 17/36.

²⁰⁴ Hucurât, 49/6.

²⁰⁵ Hucurât, 49/12.

²⁰⁶ Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.: Nisâ, 4/83,94,155-158; Lokmân, 31/20.

²⁰⁷ Demir, *Kur’an’ın Temel Hedefi*, 78.

²⁰⁸ Bakara, 2/143.

²⁰⁹ Kehf, 18/28.

²¹⁰ Kasas, 28/77.

konunun ehemmiyetini tekrar tekrar ortaya koymuştur.²¹¹ Aksi hâlde Hristiyanların yahut Yahudilerin düştükleri hataya düşülmesi söz konusudur. Hristiyanlar dünyayı bir kenara bırakırken Yahudilerin de ahireti geri plana itmeleri, inananlar için büyük bir ibrettir.²¹² Sonuç olarak “...Ama insanlardan öyleleri vardır ki, “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada ver” diye dua ederler. Böyle bir kimsenin ahiretten hiç nasibi yoktur. İnsanlardan öyleleri de vardır ki, “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru” derler. İşte kazandıklarından bir payı olanlar bunlardır. Allah, hesabı çok çabuk görür!”²¹³ ayetiyle Rabbimiz, insanın dünya ahiret dengesi noktasında bulunması gereken konumun altını net bir şekilde çizmiştir.

İslam eğitimcisi de bu anlamda muhataplarını gerek duygu ve düşünce anlamında gerekse hâl, hareket ve davranış planında itidal üzere eğiterek onları aşırılıkların her türlüünden muhafaza etmelidir. Ancak bu şekilde hareket ederse onları sırât-ı müstakîm üzere kılarak saplanmalarına fırsat vermeyecektir.²¹⁴

1.2.8 Gaybe İman İlkesi-Vahye İttiba İlkesi

Gaybe iman konusu belki de Kur'anî eğitimi diğer bütün eğitim-öğretim süreç ve stratejilerinden ayıran en önemli konudur. Aşkın bir varlığa inanmak ve bu varlığın sana şah damarından daha yakın olduğunu bilmek ve tabii buna göre konum belirlemek, hâl ve hareketlerinin yedi yirmi dört gözlendiğinin farkında olarak yaptığın ve dahi yapabilecekken yapmadığın şeylerden sorumlu tutulacağının idrakinde olmak, insana hiçbir sistemin hiçbir şekilde yükleyemeyeceği tarzda bir bilinç yüklemektedir.

Bu bağlamda gaybe inanmak, insanların hâl, hareket, tutum ve davranışlarını bir şekilde düzene koyan ve son derece önem arz eden bir faktördür. Gaybe inanmayan, yaptıklarının hesabını vereceği fikrinden yoksun bulunan bir insanın, dünya şartlarında kontrolü gitgide daha zor bir hâl almaktadır. Mesela her durumda ve şartta izlenildiğini bilen, gözle görülme de kendisini kontrol eden birilerinin varlığından hareketle, davranışlarının tespit edildiğinin farkında olan bir kimsenin yanlış davranışlara yeltenmesi zordur. Böylesi bir inanç ve düşünceden yoksun olan

²¹¹ Bu konu hakkında farklı yorumlar için bkz.: Şehmus Demir, *Dünya Ahiret Bütünlüğü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 59-60.

²¹² “(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!” Ankebût, 29/64.

²¹³ Bakara, 2/200-202.

²¹⁴ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 605.

kimsenin ise kontrol edilmesi adeta imkânsız bir şekilde, kuytu köşe yerlerde yapacağı her türlü kötülüğün yanına kâr kalacağına inanarak hareket etmesi korkutucu sonuçlar doğurabilir.²¹⁵

İnsanın elinde bulunan ve büyük bir güç olan, iyiye de kötüye de kullanılması imkân dahilinde bulunan akıl; vahiy tarafından aydınlatılarak kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda net bir şekilde ifade edileceği üzere akla rehberlik ederek onun kötüye yönlendirilmesini engelleyen en büyük etken vahyin varlığıdır. Zaten gaybe dair haberler de vahiy yoluyla alınmaktadır. O hâlde denilebilir ki Kur'an'ın eğitim sürecinde vahye tabi olmak esastır.²¹⁶

*“Görmedikleri halde rablerinden korkup saygı duyanlara gelince, onları da hem bir bağışlanma hem de büyük bir ödül beklemektedir.”*²¹⁷, *“Andolsun ki, Musa ve Harun’a, günahtan sakınan, görmedikleri halde rablerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyanlar için bir ayırma ölçütü, bir ışık, bir hatırlatıcı kaynak (kitap) verdik.”*²¹⁸ ve *“Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde rahmandan korkanı uyatabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele.”*²¹⁹ ayetlerinden de anlaşılabileceği üzere vahyin ışığında, gaybe inanarak görmedikleri halde Allah'ın çizdiği sınırlara uyanlar, Kur'an'ın sunduğu eğitim sürecini başarıyla tamamlayacak olanlardır.²²⁰

1.2.9 Hürriyet İlkesi

İslam'a göre bir kimsenin mükellef sayılabilmesi için akıllı ve ergenlik çağına girmiş olması ve tabii ki Müslüman olması, İslam'ı kabulünün ise herhangi bir zorlama olmaksızın ve tabii baskı ve tehdit altında kalınmaksızın gerçekleşmesi gerekmektedir. Kişi ancak hür iradesiyle İslam'ı seçmesi halinde sorumluluklara muhatap kılınmaktadır. Aksi hâlde imanı geçersiz sayılmaktadır. Zira Kur'an'da *“Eğer rabbın dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!”*²²¹ denilerek bu duruma dikkat çekilmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber teselli edilerek *“İman etmiyorlar diye*

²¹⁵ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 581.

²¹⁶ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 587.

²¹⁷ Mülk, 67/12.

²¹⁸ Enbiyâ, 21/48-49.

²¹⁹ Yâsîn, 36/11.

²²⁰ Gaybe dair diğer ayetler için bkz.: Haşr, 59/22; Zümer, 39/46; Cuma, 62/8; İsrâ, 17/44; Kâf, 50/32-33; Sebe', 34/51-53; Fâtır, 35/18.

²²¹ Yûnus, 10/99.

neredeyse kendini helak edeceksin! Biz istesek onlara gökten bir mucize indiririz de derhal ona boyun eğerler.”²²² ayetiyle aslında hürriyet prensibinin altı çizilmektedir. Çünkü “*Dinde zorlama yoktur...*”²²³ Bu noktadan sonra da Rabbimizin de ifade ettiği üzere “*...Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin...*”²²⁴, “*...Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim.*”²²⁵

1.3 Öğrenme-Öğretme Strateji ve Kuramları

1.3.1 Sunuş Yoluyla Öğretim Stratejisi

Sunuş yoluyla öğretim stratejisinin savunucusu olan Ausubel’e göre, bilgilerin hayata aktarılmasının yolu öğrenmenin anlamlı ve kalıcı olmasından geçmektedir. Bu stratejiyle, açıklayıcı ve yorumlayıcı bir yaklaşımda bulunularak kavram ve genellemelerin öğretilmesi amaçlanmaktadır. Süreç boyunca yapılacak olan faaliyetlerin merkezinde öğretmen bulunmakta ve öğrenen kimse için bilgiyi sağlayarak ilke, genelleme ve kavramları sunan; ve konuya dair açıklayıcı örnekler veren kişi olarak kritik bir rol üstlenmektedir. Sunuş yolu ile öğretmede, bilgilerin çok özenli bir şekilde düzenlenmesi ve öğrencilerin alabilmesi için hazır hâle getirilmesi gerekmektedir. Öğretmen konuyu ya bizzat kendisi belirli bir plan program dahilinde sunar ya da öğrenciler kendileri araştırarak öğrenirler. Bilgileri kendilerine geldiği gibi alıp kaydeden öğrenciler, ilgili uyarıcıyla karşılaştıklarında bilgileri aldıkları şekliyle hatırlarlar. Bu tarz öğrenmeler mekanik öğrenmelerdir ve çok çabuk unutulurlar. Sunuş yoluyla öğretim stratejisinde şekil, şema, özet vb. şekillerde verilen örgütleyiciler, henüz dersin başında, gerek açıklayıcı ve karşılaştırmacı olarak gerekse kavram haritaları kullanarak öğrencilere dersin genel durumunu net bir şekilde gösterdiğinden dolayı, anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi sağlar.²²⁶

Daha önceden edinilmiş bilgilerle yeni edinilen bilgiler arasında ilişki kurma olarak açıklanabilecek olan örgütleme (anlamlandırma) kavramı, bu stratejide yer alan belki de en önemli kavramdır. Bu sayede yeni öğrenilecek bilgiler ile daha önceden

²²² Şuarâ, 26/3-4. Ayrıca “*Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü? Şimdi sen, bu adamı da doğru yola getirmekle yükümlü olabilir misin?*” Furkân, 25/43. denilerek de Hz. Muhammed’in görev ve sorumluluk alanı da çizilmiştir.

²²³ Bakara, 2/256.

²²⁴ Kehf, 18/29.

²²⁵ Yûnus, 10/41.

²²⁶ Gökalep, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 19.

öğrenilmiş olan bilgiler arasında ilişki kurularak bilginin örgütlenmesi sağlanır. Ayrıca bu noktada sunuş yoluyla öğretim stratejisinin bazı temel özelliklerinden de bahsetmek yerinde olacaktır. Bu özellikleri; öğretmenle öğrenciler arasında yoğun bir iletişim ve etkileşimin olması, bol bol örnekler verilebilmesi ve grafik, şema, resim gibi görsel uyarıcıların da kullanılabilmesi, tümdengelim yöntemi kullanılarak sürecin genelden özele takip edilmesi ve öğretimin aşama aşama ilerlemesi olarak sıralayabiliriz.²²⁷

Aslında bu strateji, her ne kadar öğretmen açısından bakıldığında sunuş yoluyla öğretim olarak adlandırılrsa da olaya öğrenci açısından düşünüldüğünde alış yoluyla öğrenim olarak da ifadelendirilebilir.²²⁸

Herhangi bir konuya dair ön bilgilerin yeterli görülmediği, konunun öğrenimine yeni başlandığı, öğrencilerin konuya dair yeterli bilişsel şemalara sahip bulunmadığı ve zamanın kısıtlı olduğu durumlarda sunuş yoluyla öğretim, eğitim-öğretimi daha etkili kılmaktadır.²²⁹

Bu stratejinin en güçlü savunucularından olan Ausubel insanların edindikleri yeni bilgileri, kendilerinde daha önceden zaten var olan bilgi birikimleri ve yine kendi bilgi sistemleri içerisine yerleştirerek öğrendikleri görüşündedir. Sunuş yoluyla öğretimde bilgilerin öğrencilere aktarılmadan önce düzenlenmiş ve sıralanmış olması gerekmektedir. Böylelikle eğitim aşamasında öncelikle genel ilke ve kavramlar verilerek süreç başlatılmış olur. Bunu da ayrıntılı bilgilerin aktarılması ve kazandırılması takip eder. Bu yaklaşım, günümüz eğitim-öğretim kurumlarında çok yaygın bir şekilde bilginin öğrencilere aktarılmasında; kavram, ilke ve genellemelerin açıklanmasında ziyadesiyle kullanılmaktadır.²³⁰

Sunuş yoluyla öğretim stratejisinin sınırlılıklarına değinecek olursak öncelikle öğretmenin faaliyetlerin merkezinde oluşunun öğrenciyi pasif kılabileceğini ifade etmemiz gerekecektir. Bu durum da öğrencinin aktif katılımını sağlamak adına sınıfta yoğun iletişim ve etkileşim ortamının oluşturulması gerekliliğini doğuracaktır. Çünkü süreç çeşitli yöntem ve tekniklerle zenginleştirilmediği takdirde öğrenme ortamı sıkıcı

²²⁷ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 266.

²²⁸ Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022), 152.

²²⁹ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 153.

²³⁰ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 45.

hâle gelecektir. Ayrıca bu strateji anlatım esnasında bol örneklerle desteklenmediği durumlarda da yeterli etkiyi gösteremeyecektir.²³¹

1.3.2 Buluş Yoluyla Öğretim Stratejisi

Bruner tarafından ileri sürülen bu strateji, belirli bir probleme dair verilerin toplanıp çözümlenerek, yani analiz edilerek, soyutlamalara ulaşılmasını sağlayan öğrenci aktivitesine dayalı ve güdüleyici bir öğretim yoludur.²³² Bu stratejiye göre eğitim-öğretim süreci, *problem çözme süreci* şeklinde algılanmalı ve bu minvalde sürdürülmelidir. Bunun için de öğrencinin öğretim sürecine aktif bir şekilde katılması gerekmektedir. Bruner öğrencilerin parçaları keşfederek ve parçalar arasında bağlantı kurma noktasında cesaretlendirilmeleri gerektiğini savunmaktadır. Öğrencilerin öğretim aşamasında gelişim seviyeleriyle uyum arz eden bilgiler ışığında, çözebilecekleri güçlükte problemlerle ve tabii belirsizliklerle karşı karşıya getirilmeleri gerektiğine inanmaktadır.²³³

Öğrenciler birtakım gözlemlerde bulunarak deneyim kazanırlar ve öğrendiklerini çeşitli şekillerde ifade ederler. Bruner'e göre, kişi herhangi bir bilgiyi merakıyla bağlantılı olarak yani keşfederek kendisi öğrenmelidir. Bu noktada öğretmenlerin görevleri ise öğrencilerinin kendi kendilerine keşifler yapmaları bağlamında onları cesaretlendirmek ve özendirmek olmalıdır. Ayrıca Bruner öğrenme aşamasında çocukların öğrendikleri yeni bilgiler arasındaki bağlantıları ara sıra gözden geçirmeleri gerektiğini ifade ederek belki de bu anlamda en değerli şey olan içsel keşiflerini gerçekleştirebileceklerini söyler. Öğrenmeyi sosyal, kültürel vs. her anlamda ve bütün içerikleriyle birlikte ele alan Bruner, kişinin çevresiyle etkileşim kurarak düşünme kabiliyetini geliştirdiğini ifade eder. Buluş yoluyla öğretim stratejisinde özelden genele gidilmekte yani tümevarım yöntemi kullanılmaktadır.²³⁴ Öğretmen öncelikle öğrenciye örnekler sunar. Öğrenci konunun yapısını, düşünceler arasındaki temel bağlantıları, ilke ve kaideleri, konuya dair özellikleri keşfedinceye kadar bu örnekler üzerinde çalışır. Burada öğretmene düşen görev, daha önceden hazırlanmış olan bilgiyi öğrenciye aktarmak değildir. Aksine öğrencinin kendi başına

²³¹ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 267.

²³² Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 46.

²³³ Gökarp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 21.

²³⁴ Gökarp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 21.

öğreneceği ortamı oluşturması yeterlidir. Böyle bir ortam oluşturulduktan sonra da artık öğrenci ister bireysel isterse de grupla çalışabilecektir.²³⁵

Buluş stratejisinde eğitim-öğretime bir problem durumuyla başlanır. Öğrencilere ilk etapta çeşitli yaşantılar kazandırılarak bu yaşantılara dair düşünceler geliştirmeleri ve durumlara açıklık getirmeleri beklenir. Belirlenen probleme dair alternatif çözümler üretmeleri ve konu hakkında bir genellemeye ulaşmaları sağlanır. Ne sürecin başlangıç aşamasında ne de süreç boyunca öğrencilere aslında varmaları istenilen ve beklenen netice ya da genelleme asla söylenmez. Zira öğrenci bu sonuca bir araştırmacı tavrıyla bizzat kendisi ulaşmalıdır ve ancak o zaman etkili ve kalıcı bir öğrenme gerçekleşebilir.²³⁶

Eğitim-öğretim faaliyetinde rehber konumundaki öğretmenler, öğrencileri için sürecin başlangıcında hedef ve davranışları belirlerler. Sürecin sonunda ulaşılması beklenen ilke, kavram ya da çözüme dair verileri ve örnekleri organize ederler. Süreç esnasında sorular yöneltmek öğrencilerin mevcut durumda ellerinde var olan verileri analiz etmelerine ve nihayet sonuca ulaşmalarına yardımcı olurlar. Öğrencileri için örneklerin örgütlenmesine yardımcı olacak ipuçları sunarlar. Böylece öğrencilerini yapılandırılmamış buluşun belirsizliği içerisinde kaybolmaktan ve boğulmaktan kurtarırlar. Zira aşırı derecede belirsizlik, maalesef ki öğrencileri umutsuzluğa sevk etmekte ve öğrenmeden vazgeçmelerine sebebiyet verebilmektedir.²³⁷

Öğretmen, öğrencilerinin eğitim-öğretim sürecine aktif katılımını ancak buluş yoluyla öğrenme sayesinde sağlayabilir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu stratejide öğretmenin asıl görevi öğrencilerini yönlendirerek cevaba kendilerinin ulaşmalarını sağlamaktır. Bunun için de öğretimi, öğrencilerin meraklarını celbedecek bir problem durumuyla başlatmak yerinde olacaktır. Sunulacak olan problem öğrencilerin meraklarını süreç boyu devamlı kılacak ve başarıya duygularını tatmin edecek nitelik taşımalıdır. Öyle ki öğrenciler keşfetme heyecanını duyabilmelidir. Burada ifadelendirilen keşfetme, tabiri caizse *yeniden bulmaktır*. Yani aslında yapılan şey öğrencilerin daha önce araştırılmış olan bir gerçeği kendileri için yeniden araştırmalarından ibarettir.²³⁸ Bu esnada öğretmenler de öğrencilere; çalışmaları

²³⁵ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 268.

²³⁶ Gökalep, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 22.

²³⁷ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 150.

²³⁸ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 47.

esnasında neyi, nerede ve nasıl yapacakları noktasında açıklamalarda bulunarak tam da öğrenci merkezli bir öğretim sürecine imza atarlar.²³⁹

Buluş yoluyla öğretim stratejisinde öğrenciler öğretmenlerinin rehberliğinde konuya dair örnekleri açıklar, karşılaştırır ve örneklik taşımayan durumları ayırt ederler. Böylece konunun özelliklerini, ilkelerini ve başka konularla ilişkilerini tespit ederler. Bu yaklaşım sayesinde öğrencilerin problem çözme becerilerine ilaveten, yaratıcı düşünme ve yansıtıcı düşünme becerileri de gelişim gösterir.²⁴⁰

Bu stratejide seçilen konuların öğrenciler için anlam ifade etmesine, faydalı ve akılda yer edici nitelik taşımasına dikkat edilmektedir. Ayrıca öğrenciler, cevapları öğretmenlerinden almak yerine, problemleri ya bizzat tek başlarına ya da küçük gruplar halinde çözmeye ve böylelikle cevaba kendilerinin ulaşmaları noktasında teşvik edilmektedir.²⁴¹ Öğrencilerin problemin cevabını hazır bir şekilde alamadığı ve sürece aktif katılımlarının gerektiği bu stratejinin, özellikle başarı noktasında daha geri planda kalmış öğrenciler açısından da güdüleyici olabileceği ve onları pasiflikten kurtararak eğitim-öğretime dahil edebileceği öngörülmektedir. Çünkü öğrencilerin merakları ve öğrenme ihtiyaçları, onları kendi çabalarıyla öğrenmeye itecektir. Bu da yapılacak olan eğitim-öğretimin ve sağlanacak olan kazanımların kalıcılığını artıracak mahiyettedir. Bu strateji okulların, öğrencilere ileriki hayatlarında kendi soyutlamalarını yapabilmeleri adına zihinsel araçlar sunma ve onları geleceğe hazırlama hedefine çok uygun düşmektedir. Aynı zamanda da elde edilen verilerin analiz edilmesi ve bu verilerden soyutlamalar yapılması noktasında öğrencilere uygulama imkânı sağlamaktadır.²⁴²

Buluş yoluyla öğretim stratejisinin de birtakım sınırlılıkları mevcuttur. Öncelikle ifade edilmelidir ki bu strateji her konunun öğretimi açısından uygun olmamasıyla birlikte, kavram ve ilkelerin öğretilmesinde kullanışlı fakat olguların öğretilmesinde yeterli ve etkili görülmemektedir. Ayrıca öğretmenin dersin öncesinde kapsamlı bir hazırlık yapmasını gerekli kılmaktadır. Hazırlık aşamasıyla öğretmen için, uygulama aşamasıyla da öğrenci için ziyadesiyle zaman alıcıdır. Buna rağmen bir

²³⁹ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 23.

²⁴⁰ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 23.

²⁴¹ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 148.

²⁴² Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 269.

de sürecin sonunda öğrencilerin ulaşması istenen buluşa ulaşamamaları ihtimali söz konusudur.²⁴³

1.3.3 Araştırma-İnceleme Yoluyla Öğretim Stratejisi

Araştırma-inceleme yoluyla öğretim stratejisinin kurucusu John Dewey, okullar için en ciddi tehlikenin hayattan kopması olduğu düşüncesini ileri sürerek bilginin direkt aktarımına ve ezberlenmesine karşı çıkar. Öğretmenden veya kitaptan öğrenmek yerine, daha ziyade yaşantı yoluyla öğrenmenin önemi üzerinde durarak her an sürekli değişen ve gelişen dünyaya dair kazanımların dikkate alınmasının gerekliliğinden bahseder. Stratejinin temelini gerçek hayata dair problemler teşkil eder. Öğretim süresince öğrenciler, sahici sorunlarla karşı karşıya getirilerek bilgi ve beceri kazanımına ilişkin bireysel bir çabaya itilmelidirler. Böylelikle öğrencilere bir nebze de olsa sistematik bir şekilde problem çözme becerisi edindirmek mümkün olacaktır. Stratejinin temel amaçları: kişileri gerçek hayatla uyum arz ederek bilgilendirmek, onlarda problem çözme kabiliyetlerini geliştirmek ve bireye düşünme marifeti kazandırmaktır.²⁴⁴

Araştırma-inceleme yoluyla öğretim stratejisi, araştırmaya dair etkinliklerini öğrencilere problem çözme yöntemiyle öğretmeyi amaçlamaktadır. Öğrenciler bir problem üzerinde çalışırken mevcut varsayımları formüle eder ya da problem durumuna dair geçici çözümler üretirler. Bu varsayımlarla ilgili verileri toplar sonrasında da onları değerlendirir ve nihayet sonuca varırlar. Bu stratejide öğrenciler yalnızca mevcut probleme dair içeriği öğrenmekle kalmayıp aynı zamanda ileride karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ne şekilde çözeceğini de öğrenerek hayata hazırlanmaktadır.²⁴⁵ Bu yaklaşımda öğrenciler gerçek ya da gerçekleşmesi mümkün problemlerin bulunduğu konularla yüz yüze getirilir. Böylelikle gerçekçi deneyimler geçirmeleri sağlanır.²⁴⁶

Öğretmeni merkeze alan yöntemlerin aksine, öğrenciler bu stratejide her aşamaya aktif olarak katılım sağlarlar. Öğretmen süreç boyunca yol gösterici ve yönlendirici bir rehber hüviyetindedir. Bu yaklaşım tamamen öğrencilerin araştırma ve inceleme yapmalarına önem ve öncelik vermektedir. Bu sayede de öğrenci

²⁴³ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 269.

²⁴⁴ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 25.

²⁴⁵ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 25.

²⁴⁶ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 159.

hayatında herhangi bir problem durumuyla karşılaştığında kendi kendine bu sorunu nasıl çözeceğini öğrenmiş olmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerden olsa gerek yöntem diğer yaklaşımlara nazaran daha güdüleyici olabilmektedir.²⁴⁷

Araştırma-inceleme yoluyla öğretim stratejisinin sınırlılıklarına da değinmek yerinde olacaktır. Bu strateji ön koşul öğrenmelerin yeterli bulunmadığı ve eksik olduğu şartlarda kullanılmaya elverişli değildir. Ayrıca her konunun öğretilmesi aşamasında kullanılması da uygun olmayabilir. Şayet araştırmanın sınırları doğru bir şekilde çizilmezse hedeften sapılabilir. Her yaş grubu için uygun olmayabileceği gibi, sınıf mevcudunun çok kalabalık olduğu durumlarda da öğretmenin herkese ve her gruba tahsis edeceği rehberlik süresinin sınırlı olacağı aşikardır. Sınıf dışı çalışmalar da gerektireceği gibi gerek sınıf içinde gerekse sınıf dışında uygulanması esnasında uzun zaman alacaktır.²⁴⁸

1.3.4 Okulda Öğrenme Modeli

Carroll tarafından geliştirilen okulda öğrenme modeline göre, okulda öğrenmenin en önemli ögesi zamandır. Herhangi bir dersi öğrenebilmek adına her öğrencinin gereksinim duyduğu zaman, *akademik öğrenme süresi* olarak ifade edilmektedir. Bu da malumdur ki her öğrenci açısından farklılık arz etmektedir. Bu sürenin; dersin niceliği (sayfa sayısı vb.), ders için ayrılan süre ve başarı olacak şekilde üç belirleyicisi vardır.²⁴⁹

Her öğrencinin kendine mahsus yaşantılarının var olması ve bu yaşantıların bir neticesi olarak da öğrencileri birbirlerinden ayrı kılan bireysel farklılıkların söz konusu olması inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Bu durum bireylerin konuya hazır bulunuşluk düzeylerinin de birbirlerinden farklı olması sonucunu doğurmaktadır. Aslında öğrenme faaliyeti bireysel bir süreçtir. Hâl böyle olunca da bu durum sınıf ortamında eğitim-öğretimin bireyselleştirilmesini mecburi kılmaktadır. Carroll'ın sunduğu okulda öğrenme modeli tam da bu nedenlerden ötürü sınıfta gerçekleştirilen eğitim-öğretimi bireyselleştirmeyi önermektedir.²⁵⁰

Carroll'ın düşüncesine göre öğrenemeyen öğrenci yoktur. Sadece her öğrencinin eğitim-öğretim sürecindeki öğrenme hızı ve düzeyi birbirlerinden farklıdır.

²⁴⁷ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 271.

²⁴⁸ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 27.

²⁴⁹ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 57.

²⁵⁰ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 105.

Eğer ki okullarda makul öğrenme koşulları oluşturulursa okul, öğrenmek için en uygun ortamdır ve bu şekilde öğrenemeyen öğrenci de kalmayacaktır. Bu modelin özünde farklı ilgi, yetenek ve seviyelere sahip olan öğrenciler için farklı öğrenme ortamlarının oluşturulması anlayışı yer almaktadır.²⁵¹ Yani okulda öğrenme modeli öğrencilerin hızlı ve yavaş öğrenmeleri gerçeğinden hareketle temellendirilmiştir. Carroll'a göre gereksinim duyulan zaman ve öğrenme olanakları sağlandığı takdirde istisnasız bütün öğrencilerin kazandırılmak istenen ve beklenen öğrenme hedeflerine ulaşmaları işten bile değildir. Öğrenme düzeyi olarak ifadelendirilen durum, öğrencinin öğrenme sürecinde aktif olarak geçirdiği zamanın, öğrenme adına gerekli görülen zamana oranıdır. Okulda öğrenme modelinin öğeleri; yetenek, öğretimden yararlanma yeteneği, sabır/sebat, fırsat ve öğretimin niteliği olarak takdim edilmiştir.²⁵² Kısacası öğrenciye, bir öğrenme aşamasını en iyi şekilde öğrenmesi adına gerekli zaman verildiği takdirde, öğretimden yararlanma yeteneğiyle bağlantılı olarak, o öğrenme aşamasını öğrenebilmesi için hazır bulunuşu; akabinde de öğrencinin istekli olarak öğrenmeye sarfettiği zaman bu öğrenmenin niteliğini belirleyecektir. Ayrıca öğrenme için tanınan zaman ve öğrencinin yeteneğine bağlı bulunan süreye ilaveten ek zaman gerektirmeyecek şekilde sunulan öğretim hizmeti de bu anlamda önem arz edecektir.²⁵³

Bu modelin de uygulama noktasında sınırlılıkları mevcuttur. Bir defa mevcut ders saatini aşacak düzeyde, çok daha fazla zaman gerektirmektedir. Bireysel eğitimi öngördüğü için hazırlıkların da daha fazla olması durumu söz konusudur. Öğretmen açısından sınıf içerisinde bireysel uygulama noktasında birtakım zorlukları da beraberinde getirecektir. Bütün öğrencilerin aynı hızda ilerlemesi mümkün olmayacağı için bu da ayrı bir güçlüğü sebep olacaktır. Her seferinde yeniden öğretim uygulandığında çok çeşitli öğretim aracına ihtiyaç doğurması ve her bir üniteye dair farklı testleri gerekli kılması da bir başka dezavantajıdır.²⁵⁴

1.3.5 Tam Öğrenme Modeli

Bloom tarafından ortaya konulan tam öğrenme modeli, Carroll'ın okulda öğrenme modeli daha ilkeli ve etkili bir duruma getirilerek geliştirilmiştir. Olumlu

²⁵¹ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 58.

²⁵² Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 143.

²⁵³ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 66.

²⁵⁴ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 62.

öğrenme şartları sağlandığı takdirde, herhangi bir kimsenin öğrenebileceği hemen her şeyi, zekâ seviyesi ne olursa olsun herkesin; daha önceden ortaya konulan ve ulaşılması hedeflenen tüm yeni tutum ve davranışları öğrenebileceği görüşü üzerine temellendirilmiştir. Bu modele göre bütün öğrenciler okulda kendilerine öğretilen her şeyi herkes gibi öğrenebilir. Kişiler arasında bulunan öğrenme seviyesi farklılıklarının esas nedeni; öğrencilerin derse dair hazır bulunuşlukları, derse duyulan ilgi, derse yönelik takınılan tavır, akademik benlik algısı yani başarmaya dair inanç ve öğretim aşamasında sunulan hizmetin niteliğiyle alakalıdır.²⁵⁵

Bloom'a göre, öğrenciler arasındaki kişisel farklılıkların öncelikli müsebbibi, büyük oranda hatalarla dolu olan okul eğitim-öğretim sistemidir. Geleneksel işleyişli okullar, öğretmekle yükümlü olduklarını öğretebilmek adına her öğrenciye, bireysel farklılıklarına bakmaksızın eşit fırsat tanımak durumunda kalmaktadır. Aslına bakılırsa en az hata ile yürütülen bir okulda, planlı ve duyarlı bir çaba sonucunda o okulun eğitim-öğretim sistemi, etkililik bakımından yüksek niteliğe sahip bir öğrenme sistemine yaklaştırılabilir. Pek tabii öğretim sisteminin hâlihazırdaki niteliğinin yükseltilmesi de öğrencilerin başarılarındaki yükselişi beraberinde getirecektir. Sürecin sonunda sınıflardaki başarı oranlarının %20'lerden %75 ile %90'lara yükselmesi durumu da tam öğrenme modelinin etkili bir şekilde işlediğinin kanıtı olacaktır.²⁵⁶

Bloom'a göre eğitimin böylesi önemli görüldüğü çağımızda, yetenekli öğrencileri seçerek diğer öğrencileri bırakmak çok yanlış bir tutumdur. Ona göre okula devam eden her öğrenci için eğitim bir şekilde çekici ve anlamlı kılınmalıdır.²⁵⁷ Bu noktada tam öğrenmenin üstlendiği bir diğer önemli sorumluluktan bahsetmek yerinde olacaktır. O da özellikle düşük kabiliyetli öğrenciler adına *öğrenmeyi öğrenmelerini sağlamak* olarak dikkate değerdir.²⁵⁸

Bu modelde öğrenciler, genel olarak sınıftaki diğer arkadaşlarından bağımsız bir şekilde, kendi hızları nispetinde öğrenme birimleri üzerinde çalışırlar. Her bir öğrenme birimini tam anlamıyla öğrendiklerini ispat ettikten sonra yeni öğrenme

²⁵⁵ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 144.

²⁵⁶ Gökarp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 122.

²⁵⁷ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 49.

²⁵⁸ Gökarp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 123.

birimine geçerek ilerleme kaydederler. Bu süreçte öğretmene düşen görev, bilginin kaynağı olmaktan öte öğrencilere bireysel yardımda bulunmaktır.²⁵⁹

Tam öğrenme modelinin sınırlılıklarına gelecek olursak öncelikle model bütün öğrencilerin eşit seviyede öğrenmesini sağlamayı amaçladığı için zaman alıcı olacaktır. Öğretmenler ünitelerin tam manasıyla öğretilmesine ve öğrencilerin bireysel eksikliklerinin giderilmesine yeterince vakit ayıramayacak olup muhtemeldir ki yavaş kavrayan öğrenciler, hızlı kavrayan öğrencileri engelleyecektir. Ayrıca ileri düzeyde olan öğrencilere uygulanması gereken olan zenginleştirilmiş faaliyetlerin ve bilişsel giriş davranışları ile izleme testlerinin düzenlenmesinin ve uygulanmasının zahmetli olması ve tabii bir de uzmanlık gerektirmesi de bir diğer dezavantaj olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu durum öğretmenlerin derslere üst düzeyde hazırlanmalarını gerektirdiğinden, programlara yeterli derecede hazırlanamayan öğretmenler adına amaçlanan başarı sağlanamayabilir. Tam öğrenmenin sağlanamadığı durumlarda öğretmenler sınıf dışında uygulanması adına ek etkinlikler vermeli, öğrencilerin algı ve yetenek farklılıklarından kaynaklı eksik kalan etkinlikler için de bireysel çalışma ortamlarına katkıda bulunacak nitelikte çalışmalar gerçekleştirmelidir.²⁶⁰ Son olarak da bu modelde öğretmene sürecin başında, süreç içerisinde ve değerlendirme aşamasında çok iş düşecektir. Çünkü özellikle de yeniden öğretimin yapılmasının gerekli görüldüğü durumlarda çok çeşitli eğitim-öğretim araçlarına ihtiyaç duyulacak olup her bir ünite için de yeni ve farklı testlerin uygulanması gerekecektir.²⁶¹

1.3.6 Çoklu Zekâya Dayalı Öğretim Modeli

Zekâ seviyelerini tespit etmeye yönelik geliştirilen ilk testlerden yaklaşık olarak 80 yıl sonra Harvard Üniversitesi psikologlarından olan Gardner, herhangi bir kimseyi doğal öğrenme çevresinden çıkarıp yapay bir ortamda, bireyden daha önce gerçekleştirmemiş olduğu görevleri yapmasını isteyerek onun zekâ seviyesini ölçen IQ testlerini doğru bulmamış; insan zekâsını tam manasıyla ele alamadığını, belli sınırlılıklar içerdiğini düşündüğü bu testleri sorgulamıştır. Bu bağlamda ortaya koyduğu *Zihin Çerçevesi* kitabında, insanda en az yedi temel zekanın bulunduğu bahseden Gardner, ilerleyen süreçte bir zekâ alanı daha belirleyerek

²⁵⁹ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 123.

²⁶⁰ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 129.

²⁶¹ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 149.

bu zekâ alanlarını sekize çıkarmıştır. Gardner insan zekâsının doğal bir ortamda ve tabii zenginleştirilmiş bir çevrede, problemleri ortadan kaldırmak ve farklı aktivitelerde bulunmak adına çok daha fazla kapasiteye sahip olduğu görüşünü savunmaktadır.²⁶²

Gardner için zekâ, sürekli değişen ve gelişen dünyada yaşamak ve bu değişimlere ayak uydurmak adına her insanda şahsına münhasır bir şekilde var olan yeteneklerin ta kendisidir. Aslında bir yönüyle insanın yaşadığı toplumda yararlı işler yapabilme potansiyeli olarak da ifade edilebilir. Her insan mevcut zekâlarıyla bağlantılı bir şekilde aslında diğer insanlardan daha farklı bir öğrenme metoduna sahiptir. Bu durum onun problem çözme ve iletişim kurma becerilerini de etkilemektedir. Bu anlamda da zekâ, insanın yaşamı boyunca karşılaştığı ve karşılaşabileceği çeşitli durumlarda problemleri çözebilme ve yeni ürünler ortaya koyabilme yeteneği olarak da tanımlanabilecektir.²⁶³

Çoklu zekâ kuramıyla aslında bireylerin eğitim-öğretim sürecinde neler yapabildiklerinden daha ziyade neler yapabilecekleri noktasının üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda getirdiği en önemli değişiklik, kişileri zeki ya da daha zeki olarak değil de zekâlarının farklılığı nispetinde sınıflandırması olmuştur. Kurama göre, her insan çeşitli sebeplerden ötürü, farklı yollarla ve tabii ki farklı hızlarla öğrenir. Günümüzde de özellikle eğitim ve psikoloji alanlarındaki gelişmelere mukabil, klasik testlerin çocukların mevcut durumlarının değerlendirilmesi noktasında yeterli olamayacağı görüşü savunulmaktadır. Onların potansiyel kabiliyetlerinin de ortaya çıkarılmasının gerekliliği malumdur. Buradan hareketle de çok boyutlu zekâ, her bilim dalı için öğrencilerin eğitim-öğretim faaliyetlerini zenginleştiren bir öğretim süreci şeklinde tanımlanabilir. Bu kuram her insanın doğuştan 8 farklı zekâ türünün hepsine birden sahip olduğunu ancak her kategorinin kendi içerisinde de pek çok farklı şekillerde zekâ alanları belirtebileceğini vurgulamaktadır. Yani insanlar yeterli eğitim aldıkları takdirde, sahip oldukları her bir zekâ türünü belli bir yeterlik düzeyine çıkarabilirler.²⁶⁴

Gardner zekâ alanlarını; sözel/dilsel zekâ, mantıksal/matematiksel zekâ, görsel/uzamsal/mekânsal zekâ, fiziksel/bedensel/kinestetik/devinimsel zekâ,

²⁶² Ahmet Doğanay (ed.), *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2023), 271.

²⁶³ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 55.

²⁶⁴ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 151.

müziksel/ritmik zekâ , sosyal/kişilerarası zekâ , bireysel/kişisel/içsel/özedönük zekâ, doğa/doğacı/varoluşçu zekâ şeklinde sınıflandırmıştır.

Hayat, zekâ alanlarını sayısal ya da sözel etkinliklerle kısıtlayamayacak kadar renkli ve zengin, insanların kesinlikle tek bir zekâ bölümü ile sınırlandırılmaması gerekmektedir. Bu durum yok sayılmaması gereken belki de en önemli noktalardan biridir. Çünkü insanda var olan bütün zekâların daima bir gelişim ve canlılığa sahip olmaları, çoklu zekâ kuramının en temel prensiplerinden biri olarak karşımızda durmaktadır. Hiçbir insan kendisini tek bir zekâ alanıyla tanımlayarak “Benim sözel zekâm sayısal zekâmdan daha iyi. Sayısal zekâm yok.” şeklindeki ifadelerle kendine sınırlar çizmemelidir. Çünkü bilinmelidir ki tüm zekâların yaşam boyu geliştirilme şansı vardır. Tabii ki insanlar, daha kuvvetli olan zekâ alanlarını daha yoğun bir şekilde ve daha aktif kullanacaklardır. Ancak diğer zekâlarının geliştirilmesi için de gayret sarfettikleri takdirde, hayatlarını renklendirme ihtimalleri kuvvetle muhtemeldir.²⁶⁵

Öğrencilerin çoklu zekâlarına dair değerlendirmede bulunmak ve bir kanıya varmak için farklı yollar önerilmektedir. Bunlar; öğrenciler hakkında doküman toplamak, öğrencilerin okul kayıtlarını incelemek, diğer öğretmenleriyle istişare yapmak, ailelerinden bilgi almak, öğrencilerin kendilerine sormak ve tespit amaçlı özel etkinlikler yapmak şeklinde gerçekleştirilebilir.²⁶⁶

Yani sonuç olarak şu şekilde ifadelendirilebilir ki çoklu zekâ kuramına göre bütün zekalar eşit değere sahiptir. İçlerinden herhangi biri ya da birkaçı diğer zekâ türlerinden daha önemli ya da daha üstün değildir.²⁶⁷

Çoklu zekâ kuramının sınırlılıklarına değinmek gerekirse öncelikle öğretmenlerin tüm zekalara aynı derecede önem vermemesi durumunda, önemsenen ve öncelenen zekâ alanına sahip olan öğrenciler gelişirken diğer öğrenciler muhtemelen geri kalacaktır. 40 dakikalık bir derste, zaman kısıtlı olacağından dolayı, öğretmen tarafından bu 8 zekâ türünün hepsinin birden ele alınması ziyadesiyle zor olacaktır. Diğer bir dezavantaj da maddi boyutta kendini göstermektedir. Her bir öğrencinin zekâ alanına göre farklı materyaller bulabilmek, hazırlayabilmek ya da alabilmek maddi bir külfeti de beraberinde getirecektir.²⁶⁸

²⁶⁵ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 56.

²⁶⁶ Doğanay, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 275-276.

²⁶⁷ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 112.

²⁶⁸ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 157.

1.3.7 İş Birliğine Dayalı Öğretim Stratejisi

İş birliğine dayalı öğretme kuramı öğrencilerin, oluşturulan küçük gruplar hâlinde, bir problem durumunu çözmek ya da kendilerine verilen bir görevi yapmak üzere yani ortak bir hedef doğrultusunda birlikte çalışarak, bir konuyu öğrenmelerini varsayan ve geleneksel eğitim-öğretim yöntem ve tekniklerine alternatif olarak ileri sürülerek geliştirilen öğrenme-öğretme kuramıdır. Geleneksel eğitim-öğretim metotları karşılaştırmacı ve yarışmacı bir tutum sergileyerek rekabete dayandırılırken; iş birlikli öğretim, anlaşma ve paylaşma ilkelerine dayanmakta ve bu da iş birlikli öğretimi, katılımcılığa ve çoğulculuğa iterek onu demokratik bir yaklaşım kılmaktadır.²⁶⁹

İş birliğine dayalı öğretim yönteminin; öğrenciler arasında yapılan görev paylaşımıyla birlikte, iş birliğine vesile olması, aralarında uzlaşma sağlaması ve öğrencilerin sorumluluk almalarına olanak sağlaması gibi pek çok faydası bulunmaktadır. Ayrıca geleneksel sınıf ortamlarındaki öğrencilerin yarış ve rekabetini sonlandırmayı amaçlayarak başarıya hep birlikte ulaşmalarını hedefleyen bu yöntem, öğrencilerin birbirleriyle kurdukları arkadaşlık ilişkilerini geliştirerek aralarındaki bağları kuvvetlendirmektedir. İş birlikli öğrenme, birilerinin anlatıp diğerlerinin dinlemesi; birilerinin emek harcayıp diğerlerinin bundan faydalanması şeklinde gerçekleşen basit küme çalışması olarak algılanmamalıdır. İş birliğine dayalı öğrenmeye bağlı herhangi bir programın başarılı olabilmesi; grup üyelerinin ortak bir amaca sahip olmalarına, bireysel sorumluluğun gerekli kılınmasına, başarı için eşit fırsatlara sahip olunmasına ve bunların da doğru bir şekilde uygulanmasına bağlıdır.²⁷⁰

İş birliğine dayalı öğrenmede gruptaki bütün bireylerin yeteneklerinden yararlanılmaktadır. Öğrencilerin birlikte çalışmaları ve işin sorumluluğunu paylaşmaları; hem kurulan olumlu ilişkiler ve akran desteği sayesinde grup bağlılığını artırmakta hem de öğrencinin kendine duyduğu saygıyı artırarak bir yandan sosyal becerilerini geliştirirken bir yandan da stres yönetimini olumlu etkilemektedir.²⁷¹

Bu strateji bünyesinde öğrenciler; bilgi, beceri ve tutum bağlamında sunulan öğrenme içeriklerini öğretmenlerinin rehberliğinde grup arkadaşlarıyla ortak çalışmalar yaparak ve beraber çaba harcayarak öğrenirler. Öğrenme-öğretme sürecinin

²⁶⁹ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 98.

²⁷⁰ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 169.

²⁷¹ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 98.

gerçekleştirileceği ortamın özelliklerinin, yani fiziksel ve psikolojik yapısının, öğrenmenin niteliğini direkt olarak etkileyen önemli bir yeri vardır. Öğrenme ortamları; rekabete dayalı, bireyciliğe dayalı ve iş birliğine dayalı olarak farklı amaçlar doğrultusunda, farklı şekillerde düzenlenebilmektedir.²⁷²

Rekabete dayalı sınıf ortamında öğrenciler tek başlarına çalışarak sınıf arkadaşlarından daha iyi ve daha başarılı olmak adına çaba sarfederler. Öğrencilerde, kendi dışındaki insanların yoksun oldukları şeylerin kendileri için faydalı olacağı düşüncesi hakimdir. Kendi şahsi başarılarını ve de başkalarının yaşadıkları başarısızlıkları kutlarlar. Bireyselci sınıf ortamında da öğrenciler yine tek başlarına çalışır ve sadece bireysel başarıları için çaba harcarlar. Öğrencilerde, kendileri için faydalı olan şeylerin sadece kendilerini etkileyeceği, başkaları için herhangi bir anlam ifade etmeyeceği anlayışı hakimdir. Yalnızca kendi başarılarını kutlarlar. İş birlikçi sınıf ortamında ise öğrenciler, sınıf ortamında oluşturulan küçük ve heterojen gruplarda, birlikte çalışarak tüm grup üyelerinin başarıları adına çaba gösterirler. Öğrencilerde, kendileri için faydalı olan şeyin, bir başkası için de faydalı olabileceği düşüncesi hakimdir. Bundan dolayı da birlikteliklerinden doğan başarılarını yine birlikte kutlarlar.²⁷³

İş birlikli öğretimin gerçekleştirilebilmesi için; grup ödülü ya da ortak ödül olarak ifadelendirilebilecek bir pekiştirici, öğrencilerin birbirleriyle kurdukları olumlu bağımlılık ilişkileri, bireysel anlamda değerlendirilebilirlik, yüz yüze iletişim ve etkileşim, sosyal beceriler, grubun genel olarak değerlendirilebilirliği ve eşit başarı imkânı sunulması gibi birtakım şartlar gereklidir.²⁷⁴

İş birlikli öğrenmede grup üyelerinin grubun süreç içerisinde ayrılmaz bir bütün ihtiva ettiğinin farkında olarak hareket etmesi ve grubun elde edeceği başarılarından ya da başarısızlıklardan bütün üyelerin sorumlu tutulacağını bilerek ona göre davranması gerekmektedir. Grup çalışmalarında; bambaşka yetenekleri, çeşitli bedensel gelişimleri ve eğitim özgeçmişleri bulunan öğrenciler birlikte çalışarak ortak bir hedefe yönelmektedir. Birbirlerini daha yakından tanıma imkanına sahip olmaları, aralarındaki yapay engelleri bertaraf etmekte; bireyin başarısının grubun başarısına bağlı olmasından dolayı da arkadaşlarının başarıları adına sürekli birbirlerine katkıda

²⁷² Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 159.

²⁷³ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 54.

²⁷⁴ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 169.

bulunmalarına kapı aralamaktadır. Yani aslında öğrencilere birbirlerine yardım etme ve birbirlerinden yardım alma türünden beceriler kazandıran bu yöntemin öncelikli amacı, her bir grup üyesinin öğrenmesini çıkarılabilecek en üst düzeye çıkarmak ve üyelerin birbirleriyle aralarında iyi çalışma ilişki ve iletişimi kurmaktır. Böylelikle bilişsel amaçların yanında duyuşsal amaçların gerçekleşmesi de sağlanarak sınıftaki birbirlerinden farklı yetenek ve kişilik özelliklerine sahip öğrenciler bütünleşecek ve aralarındaki dostluk duyguları artırılacaktır.²⁷⁵

İş birliğine dayalı öğrenme kuramında öğrenciler; bireysel farklılıkları noktasında karşılık bulabilmekte, çoklu öğrenme ortamına dahil olarak bu ortam içerisinde kendi öğrenmelerini gerçekleştirebilmekte, mevcut durumda var olan eksikliklerini tamamlamakta, önceden bildiklerini daha iyi bir şekilde pekiştirme imkânına sahip olmakta ve nihayetinde de öğretirken öğrenmektedirler. Öğrenci grup arkadaşları ile bir yandan tartışarak mevcut problemlere çözümler üretmekte, yeni üretilen çözümlerin eksiklikleri varsa onları ortaya koyarak yanlışlarını saptayıp düzeltmekte, böylelikle de üst düzey düşünme becerilerini geliştirebilmektedirler. İş birlikli sınıf ortamlarında, eğitim-öğretim süreci gerçekleştirilirken; grupların oluşturulması, grupta söz alarak görüşünü ifade etme, farklı roller üstlenerek gereğini yerine getirme, karar alma, tartışma, ödülü paylaşma vb. gibi pek çok aşama kaydedilmektedir. Bu aşamalar süresince öğrenciler, bazı sosyal beceriler de kazanmaktadır.²⁷⁶

1.3.8 Probleme Dayalı Öğretim Modeli

Temellerini John Dewey'in yaparak yaşayarak öğrenmeye dair ortaya koyduğu fikirlerden alan probleme dayalı öğrenme modelinin ilk örnekleri; 1950'li yıllarda Amerika'da Case Western Reserve University School of Medicine'de, ardından da 1960'lı yıllarda Kanada McMaster Üniversitesi'nde görülmüştür. Mühendislik, hukuk ve mimarlık gibi pek çok alanda kendisinden istifade edilen bu yöntemin eğitim-öğretimde kullanılması; öğrencilerin geleneksel yöntem ve tekniklerin kullanıldığı durumlarda çok az bir bilgiyi zihinlerinde tutabildiklerinin, bilgiyi dönüştürerek transfer etme noktasında sıkıntı yaşadıklarının ve buna mukabil başka alanlarda bu bilgileri kullanamadıklarının farkına varılmasının ardından 1980'li yıllara

²⁷⁵ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 161.

²⁷⁶ Gökarp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 99.

dayanmaktadır. Herkesçe malumdur ki küreselleşen dünyada her an çığ gibi büyüyen ve bir yandan da büyümeye devam eden bilginin ezberlenmesi ve akılda tutulması artık imkânsız hale gelmiştir. Bu durum da edindiği bilgiyi kullanabilen, bu bilgiler doğrultusunda sorgulamalarda bulunabilen, yine bu bilgiler ışığında düşünüp tartışabilen ve sorun çözebilen bireylerin önemini artırarak bu tür bireylerin yetiştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bunun için de probleme dayalı öğrenme önerilmektedir.²⁷⁷

Probleme dayalı öğretim modeli; eğitim-öğretimin tüm prensiplerini problemler özelinde kurgulayarak öğretimi buna göre şekillendirmeyi esas alan, problemleri mümkün mertebe gerçek hayattan seçerek bireylerin gündelik yaşamlarındaki sorunları tanımaları, anlamaları ve bu doğrultuda da çözüm becerilerini geliştirmelerini hedefleyen bir yaklaşımdır. Yani amaç, kişileri mesleki ve günlük hayatlarında karşılaşmaları mümkün görünen durumlara benzer durumlarla yüz yüze getirmektir. Böylelikle onların günlük yaşam sorunlarının üstesinden gelmeyi öğrenmeleri konusunda yardımcı olunacaktır. Aslında bu kuramda, öğrencilere deneyim kazandırarak herhangi bir durumda karar verme ve probleme çözüm üretme becerilerini geliştirmek ve dikkatlerini çekmek amacıyla, gerçek hayattan gerçek problem durumları verilip onlara bu probleme ya da problemlere dair çözüm üretmeleri konusunda yardım edilir.²⁷⁸

Öğrencilerin verilen problem durumlarına dair bilimsel problem çözme yöntemlerini kullanmalarını, ileride karşılaşmaları muhtemel sorunları daha önceden görmelerini ve olaylar karşısında eleştirel bir bakış açısıyla düşünme yetilerini kullanarak hedeflerine ulaşmalarını öngören bu yöneme; öğrencilerin etkin katılımı gerekmekte ve öğrencilerin problemle ilgili neden sonuç ilişkisi kurmaları noktasında onlara yardımcı olmak önem arz etmektedir. Değerlendirmeye tabi tutulan problem öncelikle ilgi çekici olmalı, çok yönlü düşünme becerisi gerektirmeli, yapılandırılmamış bir şekilde öğrenciye sunulmalı ve birden çok çözüm üretilebilecek muhteviyata sahip olmalıdır. Ancak bu şekilde öğrencilerin bilimsel düşünebilme, bireysel çalışabilme, karar verebilme, konuya ya da duruma eleştirel tarzda

²⁷⁷ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 165.

²⁷⁸ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 138.

yaklaşabilme gibi üst düzey becerileri geliştirilebilecektir. Değerlendirme aşamasında sadece ürün dikkate alınmamakta, süreç de bu anlamda önemli sayılmaktadır.²⁷⁹

Probleme dayalı öğrenme kuramının da birtakım sınırlılıkları mevcuttur. Öğrenciler problemin çözümü noktasında gerekli olan materyal ve kaynakları edinme noktasında sıkıntı yaşayabilir. Normalden daha fazla zaman gerektirebileceği gibi harcanan emeğe, enerjiye ve süreye de değmeyebilir. Problem oluşturma aşamasında okul yöneticileriyle, öğrenci velileriyle ya da diğer ilgililerle anlaşmazlığa düşülebilir. Ayrıca problem durumu üzerinde çalışmaktan kaynaklı öğrencilerde olumsuz davranışlar gelişebilir. Bu yöntemde öğretmenin sınıf idaresinin çok iyi olması gerekecektir. Son olarak da bu yöntemi uygulamak, önemli görülen sosyal problemleri anlayabilecek olgunluğa henüz ulaşamamış öğrencilerle kolay olmayacaktır.²⁸⁰

1.3.9 Programlı Öğretim Modeli

Programlı öğretim, ünlü psikolog Skinner'in *pekiştirme ilkeleri* baz alınarak geliştirilmiş olan; özünde eğitim-öğretimin bireyselleştirilmesi ve bu şekilde de hatanın en aza çekilmesi gibi iki önemli yenilik bulunan bir öğretim modelidir. Bu yöntemle gerçekleştirilen öğrenmede; eğitim-öğretim sürecine dair önemli fonksiyonların, öğretmenin her an karışmasına gerek kalmaksızın yerine getirilmesi öngörülmektedir. Bu modelle birlikte öğrencinin öğrenme sürecine aktif katılımı sağlanmakta, kendi bireysel öğrenme hızı doğrultusunda ilerleme kaydetmesine imkân tanınmakta ve öğrenme sonucunun çabucak kontrol edilmesiyle birlikte daha sağlıklı ilerleme kaydetmesi mümkün kılınmaktadır.²⁸¹

Skinner'ın sunduğu “pekiştirme ilkeleri; küçük adımlar ilkesi, etkin katılım ilkesi, başarı ilkesi, anında düzeltme ilkesi, dereceli (kademeli) ilerleme ilkesi ve bireysel hız ilkesi” şeklindedir.²⁸²

Programlı öğretimde öncelikle ve özellikle öğrencilerin sorularına gerekli cevaplar verilerek öğretme-öğrenme faaliyetine aktif katılımları sağlanır. Öğrencilere süreç boyunca sürekli dönüt ve düzeltme verilir. Düzeltmeler ertelenmeksizin anında yapılır. Bu kuramda bireysel özellikler ve farklılıklar dikkate alınmakta ve öğrenciler birbirlerini beklemeksizin kendi durumlarına göre adım adım aşama kaydetmektedir.

²⁷⁹ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 108.

²⁸⁰ Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 109.

²⁸¹ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 315.

²⁸² Gökalp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 113.

Programdaki bilgi maddelerinin öğrenciler tarafından dilediğince tekrar edilebilmesiyle birlikte, bilgilerin akılda daha sağlam yer etmesi sağlanırken unutulma oranı da düşürülmektedir. Programlı öğretim süresince kullanılan materyaller birden çok duyuya hitap etmektedir. Bu da öğrencilerin dikkatlerini konu üzerinde tutmakta ve kalıcı öğrenmelerin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Öğretim süresince adımların aşama aşama başarılararak geçilmesi şeklinde kaydedilen ilerlemeyle birlikte, bireyin kendine olan güveni de artmaktadır. Öğrencilerin bu adımları başarıyla geçmeleri noktasında da bilgi maddelerinin ve bu maddeler sonunda sorulacak olan soruların, kişinin öğrenme hızına ve yeteneğine göre hazırlanması önem arz edecektir.²⁸³

Skinner bu yöntemi, tüm dünya ülkelerinin etkilendiği bir durum olan öğrenci sayılarının artışı ve akabinde yaşanan öğretmen sayılarının yetersizliği sorunlarına bir çözüm önerisi olarak sunmuş, bu yöntemle eğitim-öğretim sisteminin makineleşmesini sağlayarak eğitsel araştırma çağını başlatmıştır.²⁸⁴

Programlı öğretimin de dezavantajları bulunmaktadır. Öncelikle öğrencilerin kendi aralarındaki etkileşimlerini azaltacağından dolayı konu seçiminde özenli ve dikkatli olunması gerekecektir. Ayrıca süreç içerisinde kullanılacak olan materyallerin hazırlanması hem profesyonellik gerektirecek hem de zaman alacaktır. Son olarak da özellikle üst düzey davranışların kazandırılması noktasında kullanılması mümkün görülmemektedir.²⁸⁵

1.3.10 Proje Tabanlı Öğretim

Günümüzde eğitimciler, okullarda daha etkili eğitim-öğretimin yapılabilmesi ve öğrencilerin bireysel gelişimlerinin sağlanabilmesi noktasında, daha güdülü ve yoğun bir şekilde yeni strateji ve yöntem ortaya koymak adına ciddi bir arayışa girmişlerdir. Yoğun eğitim-öğretim programlarının her biri birbirinden ayrıştırılmış bölümler yerine, anlamlı ve anlaşılır bütünler formatına dönüştürülerek öğretilmesini amaçlayan ve bu minvalde hareket eden proje temelli öğretim anlayışı da bu arayışların neticesinde eğitim etkinlikleri içerisinde özel ve önemli bir yer edinmiştir.²⁸⁶

En önemli hedefi öğrencilere kendi öğrenme stratejilerini keşfetme becerisi edindirmek ve öğrenmeyi öğretmek olan bu öğrenme yaklaşımı, okulun ya da eğitim

²⁸³ Akyürek, *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*, 132.

²⁸⁴ Doğanay, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 199.

²⁸⁵ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 316.

²⁸⁶ Tan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 286.

sisteminin merkezine öğrenciyi yerleştiren ve amaçlarını öğrencilerin bireysel gelişmelerini dikkate alarak ve tabii ihtiyaçlarından hareketle yapılandırılan bir yaklaşımdır.²⁸⁷

Proje yaklaşımının özünde sorgulayarak öğrenme durumu yatmaktadır. Öğrenciler herhangi bir konuyu bir proje şeklinde ele alarak, bilimsel problem çözme basamakları doğrultusunda uygun çözümler üretirler. Bu şekilde de bilgiyi yapılandırırılar. Tabii ki bu süreçte öğrencilerin öncelikli olarak ilgi duydukları alanlara yönlendirilmeleri ve özellikle merak ettikleri konuları araştırmaları daha yerinde olacaktır. Bu da muhtemeldir ki öğrenilecek olan konuya dair ilgilerini yüksek düzeyde tutacaktır. Öğretmenler süreç içerisinde sadece proje danışmanı rolünde olacaktır. Öğrencileriyle birlikte öğrenme-öğretme aşamalarında bulunacaklar fakat bu durum öğrencilerin eğitim-öğretim faaliyetinin öznesi olmaları gerçeğini değiştirmeyecektir.²⁸⁸

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı, öğrencilerin yaşamları boyunca karşılaşılabilecekleri problemleri çözmelerini amaçlamakta, bu çerçevede de öğrencilere gerçek hayatta karşılaşılabilmeleri muhtemel sorunları bir senaryo şeklinde sunarak bu sorunlara çözümler üretmelerini istemektedir. Öğrenciler de bu noktadan hareketle kendilerine sunulan senaryoda daha çok bir rol bağlamında soruna çözüm üretmek adına çalışmaktadır.²⁸⁹

Projenin sınırlılıklarının başında öğretmenin iş yükünün ve sorumluluklarının artması gelmektedir. Ayrıca öğrenme adına ayrılan süre de artacaktır. Sürecin başlangıcında araştırmanın çerçevesi iyi çizilmediği takdirde, konuda aşırı bir sapmanın ve dağılmanın gözlemlenmesi muhtemeldir. Maliyetin planlanan bütçeyi aşabilmesi ihtimaliyle birlikte bu maliyeti kimin ve ne şekilde karşılayacağı problemi de baş gösterecektir. Projenin bir grup çalışması olarak yapılması halinde öğrenciler arasında anlaşmazlık çıkması da mümkündür. Bu takdirde sorunu halletmekte öğretmene düşecektir.²⁹⁰

²⁸⁷ Gökarp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 110.

²⁸⁸ Doğanay, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 280.

²⁸⁹ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 76.

²⁹⁰ Gökarp, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 112.

II. BÖLÜM

KUR'AN'IN SUNDUĞU EĞİTSEL METOTLARIN ÖĞRENME-ÖĞRETME

STRATEJİ VE KURAMLARIYLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ

2.1 Metotlar

2.1.1 Takrir

Modern eğitim anlayışı geleneksel eğitimin aksine öğretmeni; *öğretici* olarak değil de bir *rehber* olarak konumlandırmış ve öğretmenin öğrencilerine herhangi bir şeyi öğretmesi yerine, öğrencilerin bizzat kendi kendilerine yaparak-yaşayarak öğrenmelerinin gerektiğini, bunun da eğitim-öğretimi daha etkili kılacağını iddia etmiştir. Bu anlayışa göre diğer metotların geliştirilmesinden sonra takrir metodu işlevini yitirmiştir. Artık günümüzde takrir türünde olan *öğretme metotları*, yerlerini *öğrenme metotlarına* bırakmışlardır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir nokta vardır ki o da yeni yeni geliştirilen bu metotların da bazı boşluklarının olduğu gerçeğidir. Bu boşluklar da ancak takrirle doldurulabilir. Özellikle sosyal ve dini konular olmak üzere, hangi alana dair olursa olsun, bu metottan az ya da çok yararlanılmaksızın konunun yeteri kadar açıklığa kavuşturulabilmesi imkân dahilinde görülmemekle birlikte; eğitimcilerin ekseriyeti, bu metodun mümkün mertebe az kullanılmasını tavsiye etmişlerdir.²⁹¹ Teorik zeminde planlanan ve sınıf içine aktarılması beklenen bazı metotlar, maalesef pratiğe dökülmesi noktasında istenmedik sonuçlar doğurabilmektedir. Konunun mahiyetinden tutun da sınıfın kalabalıklığına varıncaya kadar pek çok etken, metodun uygulanabilirliği açısından önem arz etmektedir. Durum böyle olunca da her zaman ve zeminde, bazen dezavantajlarıyla birlikte de olsa, eğitimcinin imdadına takrir metodu yetişmektedir.

²⁹¹ Mustafa Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metotlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 203.

Kur'anî eğitimde de en çok istifade edilen yöntemlerden biri yine takrir metodudur. Zira en kolay ve en açık-seçik yol muhataba konuyu doğrudan doğruya aktarmaktır. Kur'an bunu yaparken muhataplarını sıkmamak ve bıktırmamak adına ifadelerinin kısa ve özlü olmasına dikkat etmiş, onlara etkili ve akıcı bir üslupla hitap etmiştir. Ayrıca bu metodun etkili olabilmesi adına muhataplarının kendisine kulak verip dinlemesi gerektiğini bilerek hareket etmiş, bu anlamda da bazen söze yeminle başlayarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Eğitimciler unutmamalıdır ki sadece ve sadece yürekten dinleyenler herhangi bir konuyu gerçekten anlayıp gereğini yerine getirebilirler.²⁹² Rabbimiz de “*Ancak (samimiyetle) dinleyenler daveti kabul eder. Ölülere gelince, Allah onları diriltecek, sonra da O'na döndürülecekler.*”²⁹³ ayetiyle bu gerçeğe dikkat çekmektedir. Mevdudi bu konuya dair şunları dile getirmiştir: “İşitenler, vicdanları uyanık olanlar, doğruyla yanlış arasındaki akli yargıda bulunmaya çalışanlar, kasten ve inatla kalplerinin kapılarını kilitlemeyenlerdir. Ölüler ise, körü körüne bir yola girip, onu bırakarak, apaçık olduğu halde doğru yolu izlemeye hazır olmayanlardır.”²⁹⁴ Ayrıca Antoine de Saint-Exupéry'nin Küçük Prens adlı kitabında da dediği gibi “...İnsan ancak yüreğiyle baktığı zaman doğruyu görebilir. Gerçeğin mayası gözle görülmez.”²⁹⁵

Hız. Muhammed de takrir metodundan ziyadesiyle faydalanmıştır. Belki de okuma yazmayı bilmiyor oluşu, onun takrir metodundan daha fazla yararlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca Resulullah'ın arkadaşlarının *sohbet arkadaşları* anlamına gelen *ashab* kelimesiyle ifadelendirilmesi bile bu anlamda dikkate şayandır.²⁹⁶

“*Ama (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.*”²⁹⁷ ayetinin de işaret ettiği üzere Hız. Peygamber Mekke'deki çeşitli panayırılarda, insanların kalabalık bir şekilde bulundukları zamanları fırsat bilip onlara bazı bilgiler vermeye çalışarak bu şansını değerlendirmiştir. Tabii ki ilerleyen süreçte Medine'de kavuşulan şartlar bu metodun, Mekke'den daha kolay ve daha rahat bir şekilde kullanmasına fırsat tanımıştır.²⁹⁸

²⁹² Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 196-197.

²⁹³ En'âm, 6/36.

²⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/546.

²⁹⁵ Antoine de Saint-Exupéry, *Küçük Prens*, çev. Cemal Süreya, Tomris Uyar (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2016), 84.

²⁹⁶ Gözütok, *Hız. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 172-184.

²⁹⁷ Zâriyât, 51/55.

²⁹⁸ Gözütok, *Hız. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 175-184.

Hız. Muhammed yine bu metodu uygularken muhataplarına bıkkınlık vermemek adına bazı günler ve saatler ayarlamıştır.²⁹⁹ Hatta kadınların da bu anlamda kendisinden özel talepleri olmuş, Hız. Peygamber onların bu isteklerini de geri çevirmemiştir.

Takrir metodunun kullanımı esnasında eğitimcinin kendisini dinleyenlere hâkim bir konumda ve onları etkileyici bir noktada bulunmasının gerekliliğine ve yine bu metodun hedefine ulaşması adına “*Kur’an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.*”³⁰⁰ şeklinde Kur’an’da da ifadelendirildiği üzere, konuşmacının hitabına başlamasının ardından, dinleyicilerin sessiz olup ona kulak vermelerinin önemine dikkat çeken Peygamberimizin; zamana, zemine ve muhataplarının durumlarına binaen değişik şekillerde takrir metodunu kullandığını görmekteyiz. Resulullah, muhataplarının az oldukları ve dikkatli bir şekilde konuşmaya odaklanabildikleri bir mekânda, kelimelerinin tek tek sayılabileceği bir rahatlıkla tane tane konuşmuştur. Daha kalabalık ortamlarda ve muhtemeldir ki anlatacağı konunun da mahiyeti gereği, Hız. Muhammed’in jest ve mimikleri ve hatta ses tonu anlatılmak istenen durumun ciddiyet ve ehemmiyetine binaen zaman zaman farklılaşmıştır. Bazen de anlattığı şeylerin daha iyi anlaşılması adına birtakım işaretler yaparak veyahut çizerek ya da yazıyla not aldırarak, hikayelerle olayı süsleyerek ve konuya dair temsil getirerek açıklamalarda bulunmayı tercih etmiştir.³⁰¹

Takrir metodu özellikle *sunuş yoluyla öğretim stratejisi*nde kullanılmaktadır. Hatta bu stratejinin, tek metodu olmamakla birlikte, merkezi metodu konumundadır. Diğer strateji ve kuramlar takrir metodunu öğretmeni merkeze alması ve ezberci eğitime sebep olması yönünden eleştirilerek ikinci plana itmişlerdir. Ama daha önce de ifade ettiğimiz üzere takrir metodu kullanılmaksızın bir eğitim-öğretim faaliyetinin gerçekleştirilmesi çokta mümkün olmamaktadır. İllaki bir yerde bir şekilde, ama az ama çok bu metottan faydalanılmaktadır. Konuyu Türkiye özelinde düşündüğümüz takdirde; genç nüfusun çokluğu ve eğitim öğretimin zorunluluğuyla birlikte sınıf mevcutlarının artışı, takrir metodunu kullanmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Her ne kadar çağdaş eğitim anlayışı benimsense dahi, uygulama açısından henüz yeterli imkân sağlanabilmiş değildir. Bu anlamda da yoğun müfredat içeriklerinin öğrencilere

²⁹⁹ Gözütok, *Hız. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 176.

³⁰⁰ A’râf, 7/204.

³⁰¹ Gözütok, *Hız. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 172-185.

belirlenen sürede, kolay ve etkili bir şekilde verilmesi ancak takrir metodunun kullanılmasıyla mümkün olacaktır.

2.1.2 Tartışma

İnsanların hemen hepsi herhangi bir konuya dair ya kendi zihinlerindeki bilgi ve tecrübeleri kıyaslayarak yani düşünerek ya da kendi bilgi ve tecrübeleriyle diğer insanların bilgi ve tecrübelerini kıyaslamak suretiyle yani tartışarak bir hükme varmaya çalışırlar. Aslında tartışma bir nevi birden çok insanın karşılıklı bir şekilde fikirler ortaya koymak suretiyle gerçekleştirdikleri sesli bir düşünme faaliyetidir. Bu anlamda ele alındığında görülecektir ki tartışmanın bilginin sindirilmesi açısından öğrenci için büyük önemi vardır.³⁰²

Allah insanoğlunu yaratırken onları birbirlerinden farklı zekalarla ve çeşitli özelemlerle donatmıştır. Bu özelemlerin ve arzuların neticesinde de nedenleri ve amaçları, olaylara ve durumlara binaen farklılık arz eden fikri bir çatışmanın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Allah Kur'an'da bu insani durumdan bahsederek “*Hakikaten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır.*”³⁰³ buyurmaktadır.³⁰⁴ Taberî bu ayeti “Şüphesiz ki biz bu Kur'an'da, insanların düşünceleri, doğruyu bulmaları, ibret almaları ve kötülüklerden vazgeçmeleri için çeşitli misaller, nasihatler vermiş ve deliller zikretmişizdir. Bununla beraber insan, her şeyden daha fazla cedelleşmeye, batıla sarılıp hakka karşı çıkmaya daha düşkündür. Ancak Allah'ın hidayete erdirdiği ve kendilerine kurtuluş yolunu gösterdiği kimseler hariçtir.” şeklinde tefsir etmiştir.³⁰⁵

Bu metot; anlatılmak istenilen konunun çok daha ayrıntılı değerlendirilebilmesine ve açılabilmesine fırsat tanınması açısından; katılımcı bir niteliği olması ve birden çok görüş ve düşünceyi dinleme ve araştırma imkânı içermesiyle beraber, konuşmacı ile dinleyici kitlesi arasındaki iletişim ve etkileşim oranını artırmaktadır. İnsanlarla düşünce alışverişinde bulunabilme, yepyeni şeyler öğrenme ya da hâlihazırda var olanların sağlamasını yapabilme imkânı sunması

³⁰² Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 454-460.

³⁰³ Kehf, 18/54.

³⁰⁴ Zahir B. Awad el-Elmai, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, çev. Ercan Elbinsoy (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 73.

³⁰⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Dârü Hicr, 2001), 15/299-300.

bağlamında; gerek örgün gerekse de yaygın eğitimde kullanılmaya ziyadesiyle elverişlidir.³⁰⁶

Öğretmenin dersini bu metotla işlemesi, ancak öğrencilerin konuya hazırlıklı gelmesiyle mümkün olabilir. Anlatılacak konuya ders öncesi hazırlanan öğrenciler, anlatım sırasında, hazırlık aşamasında anlayamadıkları durumlara dikkat ederek yine anlayamazlarsa öğretmenlerine sorma ve öğrenme şansına sahip olurlar. Lakin öğrenciler derse hazırlıklı gelmezlerse öğretmenin derste anlatacağı konuyu daha önce araştırmamalarından kaynaklı, anlatılanlara yabancı kalırlar ve istenen verim elde edilemez.³⁰⁷ “İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz.”³⁰⁸ ayetiyle de tartışılacak olan konuya dair bilgi sahibi olunmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Kur’anî eğitim metodu tartışmada doğru sonuca ulaşabilmek adına öncelikle iyi niyetli ve anlayışlı olmayı önermiştir. Rabbimiz kitabında insanları tartışırken duygusal çatışmaya ve çekişmeye dayalı bir tutumdan uzak kalmaya çağırmıştır. Terbiye kurallarına uyarak konuşmalarını; karşılıklı olarak ayıplama, yaralama, alaya alma, hor görme türünden davranışlardan imtina etmelerini istemiştir.³⁰⁹ Tartışma sırasında muhataplarına karşı onları yumuşatacak ve hakka boyun eğmeleri yolunda onları teşvik edecek her çeşit tedbire başvurmalarını, yine onları bıktırmamak adına boş ve anlamsız sözler sarfetmemelerini ve gereksiz sorular sorarak batıl düşüncelerle muhataplarına karşı direnmemelerini tavsiye etmiştir. Böylelikle tartışmanın zemini sağlamlaştırılarak olumlu neticeler elde edilmesi beklenmektedir. Tabii ki tartışma öncesinde muhatapın doğru kabul ettiklerinin bilinmesi ve gerekli tedbirlerin alınarak onlardan da yararlanılmasının önemi es geçilmemesi gereken bir gerçektir.³¹⁰ Aslında bu noktada eğitimciye düşen “Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: “Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a teslim ettim.” Ehl-i kitaba ve ümmîlere, “Siz de Allah’a teslim oldunuz mu?” de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını

³⁰⁶ Murat Kayacan, *Kur’an’ın Hz. Peygamber’i Eğitmesi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2016), 85-86.

³⁰⁷ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 175.

³⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/66.

³⁰⁹ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 199-200.

³¹⁰ Kayacan, *Kur’an’ın Hz. Peygamber’i Eğitmesi*, 79.

çok iyi görmektedir.”³¹¹ ayetiyle de işaret edildiği gibi yalnızca bildirimde bulunmaktır.

Kur’an’ın kalıp düşüncelere sahip, hitaba layık görülmeyen, cahil insanlarla tartışmaya girmeyeceğinin altını çizen³¹² Yaşar Fersahoğlu, Kur’anî tartışmanın kurallarını şu şekilde özetlemiştir:

- “1- Kur’an’ın en önemli ilkelerinden biri delile dayanarak tartışmaktır.
- 2- Kur’an’a göre tartışma kurallarının bir diğeri amaçtır. Ne için tartışıldığı önem arz etmektedir.
- 3- Üzerinde tartışılacak konunun tartışmayı gerektiren bir konu olması lazımdır.
- 4- Kur’an’ın ön gördüğü tartışmada kesin bilgi esastır.
- 5- Kur’an’a göre tartışmada kullanılan dil ve üslubun çok büyük önemi vardır.
- 6- Kur’an, iyi niyete dayanmayan tartışmalara katılmaz.
- 7- Kur’an’ın tartışmada esas aldığı kurallardan biri de yeri geldikçe Allah’ı anmaktır.”³¹³

Kişinin tartışma esnasında kendi düşüncesine bağnazca bağlanmaksızın, *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.*”³¹⁴ ayetiyle de altı çizildiği üzere nezaket kurallarına uyarak tartışmada kabul gören sağlam ikna metotlarını benimsemesi gerekmektedir. Muhatabını şüpheye düşürerek, onu usandırmaksızın, bildiği ve kabul ettiği gerçeklerden yararlanarak hareket etmelidir. Kendi iddiasına ters düşecek bir şeyi benimsemeksizin ortaya koyduğu delillerle çelişmemesi de bu noktada önem arz edecektir. Ayrıca karşısındaki kişinin getirdiği delilleri kabul etmesi de sağlıklı bir tartışma zemininin oluşturulması açısından önemlidir.³¹⁵ Sait Şimşek tefsirinde Hazin’den rivayetle bu ayetin yorumunda şunlara değinmektedir: “Bazı müfessirler, insanların üç farklı kategoriden oluştuklarını ve ayetin bu farklı kesimlerin nasıl davet edileceklerini belirttiğini söylemişlerdir. Buna göre, insanların bir kısmı zeki ve alim

³¹¹ Âl-i İmrân, 3/20.

³¹² Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 461.

³¹³ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 468-479.

³¹⁴ Nahl, 16/125.

³¹⁵ Kayacan, *Kur’an’ın Hz. Peygamber’i Eğitmesi*, 64-79.

kişilerden oluşmaktadır. Bunlar eşyanın hakikatini öğrenmek isterler. Bunlara hikmetle yani kesin delillerle hitap edilir. İkinci kesim, selim fıtrata sahip olan genel halk kesimidir. Bunlar için, iyi öğüt yani iyi hususları onlara sevdirmek ve kötü şeyler konusunda onları sakındırmak yolu takip edilir. Üçüncü kesimi ise tartışmacı ve inatçılar oluşturur. Bunlarla tartışırken kırıncı olmayan yumuşak sözle hitap edilmelidir.”³¹⁶

Tartışma metodunun insana kazandırdıkları sadece eğitim-öğretimle sınırlı kalmayıp kişisel gelişim bağlamında da göze çarpmaktadır. Tartışmada *ne?* sorusundan ziyade *niçin?* sorusuyla ilgilenildiği için bu metot, insana daha sağlıklı ve daha doğru düşünme ve sorgulayarak benimseme alışkanlığı kazandırır. Hâlihazırda var olan fikirleri tüketmeksizin insanı mevcut fikirlerini kutsamaktan kurtarır. Bu düşünceleri zamana ve zemine binaen yeniden şekillendirme noktasında çeşitli düşüncelerin elde edilmesine olanak sağlar. Yine bu metot sayesinde kişi benmerkezci tutumunu aşabilir. İnsanlar bu süreçte bir yandan doğruyu keşfederken diğer yandan da başkalarını da hesaba katmayı ve onlara değer vermeyi öğrenir. Öz eleştirisini yaparak kendisinin de bazen dar kalıplar içine hapsediğini fark eden insan, başka insanlarda da almaya ve öğrenmeye geçecek düşünce ve pratiklerin olduğunu kabul ve itiraf eder. Bu metot insanı, sağlam ve geçerli kanıtlar bulma ihtiyacına binaen, bir yandan sürekli olarak araştırmaya yönlendirirken bir yandan da kendisini her anlamda yeterli görme yanlışına düşmekten kurtarır. Böylelikle de insan için fikrî ve sosyal yaşamda tutarlılık ihtiyacı daha bir körüklenmiş ve bariz bir şekilde ortaya çıkmış olur.³¹⁷

Ahmet Abay Kur'an'daki tartışma örneklerini şu şekilde ele almıştır: “Herhangi bir bilgiye, herhangi bir doğru yol öğretilisine ve ışık saçan ilahi bir kitaba sahip olmaksızın Allah hakkında,³¹⁸ Allah'ın ayetleri³¹⁹ ve açık buyrukları üzerinde tartışanlar,³²⁰ asılsız iddialarla hakkı hükümsüz kılmaya kalkışan ve O'nun mesajlarıyla alay edenler,³²¹ sağlam deliller ve mucizeler karşısında bile zihinsel yeteneklerini kullanamayacak kadar hakkı inkara şartlanmış olanlar,³²² hakkında hiç

³¹⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/193.

³¹⁷ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, 85-86.

³¹⁸ Hac, 22/3,8; Lokmân, 31/20.

³¹⁹ Mü'min, 40/35,56,69.

³²⁰ En'âm, 6/121.

³²¹ Kehf, 18/56; Mü'min, 40/5.

³²² En'âm, 6/25.

bilgisi³²³ ve hiçbir delili bulunmayan ve sadece geleneklere dayanarak tartışanlar,³²⁴ Hak ortaya çıkmış iken hala şahsi fikirlerinde direnenler,³²⁵ indirilen vahiy ile doğru eğri belli olduktan sonra aklın kavrama sınırlarını aşan konularda tartışanlar³²⁶ Kur'an'da kınanmış ve bu insanlarla yapılacak tartışmanın fayda vermeyeceğine dikkat çekilmiştir.”³²⁷ Ayrıca “Kur'an, geçmiş vahyin mensupları ile zulüm ve haksızlıktan uzak durdukları sürece en güzel şekilde tartışılması³²⁸ hakkı inkar edenlerin söylediklerine karşı sabır gösterilmesi³²⁹ muhataplar ne söylerse, ya da ne yaparlarsa yapsınlar, yine de onların işlediği kötülüğün, en iyi yol hangisi ise, onunla savılmasının,³³⁰ insanların gönlünü ve güvenini kazanmada önemli bir etken³³¹ olduğunu belirtmektedir.”³³²

Tartışma metodu daha çok *sunuş yoluyla öğretim stratejisi*, *buluş yoluyla öğretim stratejisi* ve *iş birlikli öğrenme kuramı* tarafından kullanılmaktadır. Geleneksel öğretim yöntemlerinin aksine öğrenciyi merkeze alarak öğreneni aktif kılan bu yöntem sayesinde etkili bir eğitim-öğretim gerçekleştirilmektedir. Bahsi geçen strateji ve kuramlar açısından tartışma metodu sayesinde öğrencinin derse hazırlık noktasında araştırmaya mecbur bırakılması ve tartışma ile birlikte özgüveninin artırılması metodun faydalarının başında yer almaktadır. Ama burada da sınıf mevcudunun kalabalıklığı ve ders süresinin sınırlılığı gibi etkenler metodun kullanımı noktasında sıkıntı oluşturmaktadır.

2.1.3 Temsil-Tesbih

Kur'an'ın sunduğu eğitim yöntemlerinden biri de temsil metodudur. Kur'an temsil metodunu özellikle soyut durumları açıklarken, olayı somutlaştırarak konunun daha net ve canlı bir şekilde gözler önüne serilmesini sağlamak amacıyla kullanmaktadır. Çünkü somut örnekler kişilerin yaşamları üzerinde soyut örneklerle nazaran daha çok etki göstermekte ve insanın benliğinde daha kalıcı izler bırakmaktadır. Ayrıca insanları etkileyerek onlara hareket kazandıracak tarzda bir

³²³ Âl-i İmrân, 3/66.

³²⁴ A'râf, 7/71.

³²⁵ Enfâl, 8/6.

³²⁶ Şûrâ, 42/16-18.

³²⁷ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 199-200.

³²⁸ Ankebût, 29/46.

³²⁹ Nahl, 16/127.

³³⁰ Mü'minûn, 23/96.

³³¹ Fussilet, 41/34.

³³² Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 201.

betimleme yöntemi kullanan Kur'an, meselenin muhatabının gönlünde daha derin anlamlar ifade ederek böylesi bir düşünceye dönüşmesini sağlamakta ve zikredilen olayın insanın vicdanına dokunmasına da kapı aralamaktadır.³³³ Rabbimiz bu konuya olan yaklaşımını aslında *“Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindeki misal vermekten utanıp çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah'tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise “Allah misal olarak bununla neyi kastediyor?” derler. Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır.”*³³⁴ ayetiyle bariz şekilde ortaya koymaktadır.

Günümüzde geliştirilen öğretme-öğrenme kuramlarının hemen hemen hepsinin asıl meselesi öğrenen kimseyi süreçte aktif kılmaya yöneliktir. Eğitimde kullanılan temsilî dil, öncelikle ilgili bulunduğu kavrama dikkatimizi çeker. Sonrasında giriş düzeyinde de olsa o kavramı anlamamıza ve algılamamıza aracılık eder. Tabii ki süreç bununla da bitmemektedir. Bahsi geçen temsil üzerine yoğunlaşıldıkça kendisiyle ilgi kurulan kavramı daha detaylı bir şekilde anlama şansına sahip olunur. Daha çok soyut durumların öğretiminde kullanılan konuya ve duruma uygun temsiller, pozitif manada birer transfer aracı mesabesinde görülerek eğitimin asıl amaçlarından biri sayılan elde edilen bilgiyi uzun süreli belleğe aktarabilme ve burada tutabilme hedefine destek sağlamış olur. Kur'an'da da bu minvalde temsilî anlatıma çokça başvurulmuştur.³³⁵ *“İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır.”*³³⁶, *“Hakikaten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır.”*³³⁷ ve *“Muhakkak ki biz bu Kur'an'da insanlara (gerçekleri anlatmak için) her türlü misali denedik. Yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler.”*³³⁸ ayetlerinde de görüleceği üzere, misallerin faydalarına ve aktif kullanımlarına rağmen, tartışmaya düşkün olan ve inkârda direnen insanlar için anlama kavrama düzeyinde herhangi bir katkısının olamayacağı da apaçık ortadadır.

³³³ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, 166.

³³⁴ Bakara, 2/26.

³³⁵ Yusuf Batar, “Bir Öğretim Yöntemi Olarak Emsal’ul-Kur’an”, *İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2013), 328.

³³⁶ Ankebût, 29/43.

³³⁷ Kehf, 18/54.

³³⁸ İsrâ, 17/89.

Meseller anlatım yönünden farklılık arz etmesiyle, çarpıcı ve ilgi çekici olmaları sebebiyle, hikmet dolu üslubuyla, kısa ve öz anlatımlarıyla ve renkli oluşlarıyla hedefi tam on ikiden vuran anlatımlar olarak dikkatleri celbeder. Muhataba anlatılmak ve aktarılmak isteneni kısa ve net bir üslupla ifade ederek konunun açık, kolay ve kestirme yolunu insana sunar. Bu tarz kullanımlar, insanın duygularını ve düşüncelerini çepeçevre kuşatarak onu teslim alır. İnsanların dikkatlerini çekerek onları etkisi altına alır, cezbederek harekete geçirir. Bunların yanında ikna etme, iyiye ve hayra sevk etme gibi daha birçok yararlı özellik ve katkılarıyla başarılı bir eğitim-öğretim adına ihtiyaç duyulabilecek her türlü donanıma sahiptir. Bu sebeptir ki meseller, insanı insan kılan bütün alanlarda onu eğitmeyi amaçlayan Kur'an için sürecin vazgeçilmezlerinden biri olarak yerini almıştır.³³⁹ Allah bu durumu *"Muhakkak ki biz, düşünüp ders alsınlar diye insanlar için bu Kur'an'da her türlü örneği ortaya koyduk."*³⁴⁰ ayetiyle de ifade etmiştir. Mâtürîdî bu ayeti "Biz insanlar için bu Kur'an'da her türlü örneği ortaya koyduk. Yani insanların dinleri ve dünyaları hakkında ihtiyaç duydukları her şeyi bu Kur'an'da beyan ettik. Yahut Cenab-ı Hak onlara lehlerinde ve aleyhlerinde olan fiilleri veyahut Allah'ın üzerlerindeki hakkını veyahut da onların birbirleri üzerindeki haklarını ve benzeri hususları beyan etmiştir. En doğrusunu Allah bilir. Düşünüp ders alsınlar diye. Burada iki husus dikkatimizi çekmektedir: Birincisi, onlara nasihat ve öğüt vermek gerekli olduğu için bu Kur'an'da her türlü örneği koyduk. İkincisi de verilen nasihat ve öğütlerin onları mutluluğa ulaştırması için her türlü örneği koyduk."³⁴¹ şeklinde tefsir etmiştir.

Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'i eğitirken de temsil metodunu kullanmıştır. Mesela küfür ehlinin kendi inanç sistemlerinin öğretilmesi meselesini; düzmece tanrıların acizlikleri, kendilerine Allah'tan başka dost edinenlerin hâlleri, yeniden dirilişe inanmayan kimsenin durumu ve Hz. İsa'nın Hz. Adem'e olan benzerliği yönlerine değinerek ele almıştır. Yine Hz. Muhammed'e inkârcıların tutum ve davranışlarını göstermek amacıyla; kâfirlerin ve münafıkların tavırlarına, inkârcıların ne kadar anlayışsız olduklarına, ayetleri yok sayarak şeytanın ardına takılan kimselerin hâllerine, inançsızların hâl ve hareketlerine, Allah'ın nankörlük yapanlara verdiği nimetleri inkârcılıklarına mukabil geri almasına; vahye göre hareket etmeyenlerin,

³³⁹ Süleyman Koçak, "Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 187.

³⁴⁰ Zümer, 39/27. Ayrıca bkz.: Rûm, 30/58.

³⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 12/328-329.

öğüt almaktan imtina edenlerin, çok tanrılı kimselerin durumlarına, iki yüzlü insanların görünüm ve tavırlarına ve Yahudilerin kalplerine işarette bulunarak somut örnekler vermiştir. İman ehli ile inkârcıların karşılaştırılması konusunda da pek çok misal getiren Kur'an; iman eden iyi kimse ile inkâr eden kötü kimseden, müşrik ile mümin kimsenin hâllerinden, inanan ve inanmayan kimselerin gidişlerinden, bahçe sahibi müşrik ile mümin iki kimsenin durumlarından, iki inkârcı ve iki imanlı kadından, hak ile batıldan ve iyi söz ile kötü sözlerden bahsederek aslında bir yandan da Hz. Peygamber'i manen desteklemiştir. Ayrıca dünya hayatıyla ahiret hayatının temsil metoduyla anlatımıyla; dünya hayatının mevcut durumuna, yeniden dirilişe ve cehennem bekçilerinin durumlarına değinilerek yine temsil metodundan faydalanılmıştır.³⁴²

Kur'an-ı Kerim'de yer eden misaller "ilahi, insani ve uhrevi" gerçekleri anlatan; bu anlatım esnasında insanın hem tasvir etme hem düşünme hem de ibret alma yetilerini devreye sokarak bu hakikatlere dikkatleri celbeden edebi anlatım öğeleridir. Kur'an'ın Peygamberimizi eğitirken sunduğu temsillerde de gözlemlenebileceği üzere, daha çok soyut ve yalın durumlar betimleme aracılığıyla kavratılmış; hafızanın da bu minvaldeki yeteneğinden yararlanılmıştır. Dinî ve ahlakî gerçeklikler, davranış ve kişilik özelliklerinin onu en iyi ifade edebilecek bir şekilde sembolik sahne ve sunumları beraberliğinde özümsetilerek sergilenmiştir. Her ne kadar kurgusal manzaralar olarak mesellerden yararlanılmış olsa da şurası bir gerçektir ki, Kur'an'da bir ifade biçimi olarak yer edinmiş bulunan temsili anlatım, gerçek yaşamda da her daim karşılaşılabilmesi mümkün bir şekilde önümüzde durmaktadır.³⁴³ Ayrıca bu noktada altının çizilmesi gereken bir diğer durum da eğitimde kullanılacak olan metodun susturma yoluyla değil, ikna yoluyla olması meselesidir ki bu da en güzel şekliyle ancak teşbih ve temsil metotlarıyla sağlanabilir.³⁴⁴

Kur'an-ı Kerim soyut durumları şekillendirerek, tabiri caizse onlara birer cisim şeklinde ya da kolay anlamlandırılabilir somut birer varlık şeklinde canlılık katmaktadır. Böylelikle insanların hayallerinde yer eden tabloları, seyredilebilen

³⁴² Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, 170-216. Ayetler için bkz.: Hac, 22/73; Ankebût, 29/41-43; Yâsîn, 36/77-83; Âl-i İmrân, 3/59-61; Bakara, 2/17-20, 171; A'râf, 7/175-177; İbrâhîm, 14/18; Nahl, 16/112; Cuma, 62/5; Müddessir, 74/49-51; Zümer, 39/29; Hac, 22/31; Münâfikûn, 63/4; Bakara, 2/74; A'râf, 7/57-58; Hûd, 11/24; Mülk, 67/22; Kehf, 18/32-44; Tahrîm, 66/10-12; Ra'd, 13/17; İbrâhîm, 14/24-27; Yûnus, 10/24; Kehf, 18/45-46; Hadîd, 57/20; Fussilet, 41/39; Müddessir, 74/31.

³⁴³ Sadık Kılıç, "Kur'an ve Hadislerde Temsili Anlatım Örnekleri", *İslami İlimler Dergisi* 1 (2010), 12.

³⁴⁴ Selim Arık, "Sünnetteki Meseller (Teşbihler) ve Eğitimdeki Yeri", *Diyanet İlmi Dergi* 41/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2005), 48.

manzaraları ve kişilik tiplerini somut bir şekilde ortaya koyarak ifade etmekte, daha sonra da çizdiği bu tablolara, somut ve canlı bir hayat, anbean yenilenen taze bir aksiyon katmaktadır. Bu ifade tarzında, zihin ile beraber görme duyusu ve hayal yetisi birlikte çalıştığı için, kavrama oranı faydalanılan duyuların çokluğuyla doğru oranda artmaktadır.³⁴⁵

Kur'an'ın muhatap aldığı kitlenin kendilerine sunulan vahyi anlamaları ve kavramaları bağlamında kolaylık sağlanması ve insanların maddi-manevi dönüşümü noktasında onların psikolojik olarak uygun hâle getirilmesi açısından da temsili anlatım metodu ziyadesiyle önem arz etmektedir.³⁴⁶

Süleyman Koçak mesellerle anlatımın eğitimdeki hedeflerini ve eğitime katkılarını şu şekilde maddeleştirmiştir:

- “1. Muhatabı herhangi bir düşünceye inandırmak ve ikna etmek.
2. Konunun muhatabın gözlerinin önünde canlandırılmasına imkan sağlayarak anlamı, muhatabın zihninde daha açık ve anlaşılır hale getirmek.
3. Bir konuyu süsleyerek ona özendirmek veya çirkin göstererek ondan sakındırmak, uzaklaştırmak ve nefret ettirmek.
4. Muhatabın bütün güdülerini, duygularını harekete geçirmek.
5. Bazı hususları övmek ve yüceltmek, bazılarını da yermek ve aşağılamak.
6. Dinleyicinin zihinsel ve düşünsel gücünü harekete geçirmek.
7. Hem akla hem de vicdana hitap etmek.
8. Maksudı daha iyi bir şekilde ifade etmek.
9. Son derece geniş ve kapsamlı konuları özlü ve veciz ifadelerle aktarmak.
10. Anlatıma güzellik ve çekicilik kazandırmak.
11. Muhatabın dikkatini çekmek.
12. Anlatımda ve üslupta çeşitlilik.
13. Gerçekçilik.”³⁴⁷

³⁴⁵ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, 216-217.

³⁴⁶ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, 162-163.

³⁴⁷ Koçak, “Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, 194-212.

Kur'an-ı Kerim'de, *"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar..."*³⁴⁸, *"...aslandan ürüp kaçan yaban eşekleri gibi..."*³⁴⁹, *"...hurma salkımının (ağaçta kalan) yılanmış sapı gibi..."*³⁵⁰, *"...artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır..."*³⁵¹, *"O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur..."*³⁵², *"Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi..."*³⁵³, *"...dağı bir gölgelik gibi kaldırdık..."*³⁵⁴, *"...göğre çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir..."*³⁵⁵, *"...Tıpkı bir yağmur gibi..."*³⁵⁶ ifadeleri kullanılarak muhataplara verilmek istenen mesaj ve anlatılmak istenen durum somutlaştırılarak açıklanmıştır. Ayrıca yine *"İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir..."*³⁵⁷, *"Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir..."*³⁵⁸, *"...Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir..."*³⁵⁹, *"Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir..."*³⁶⁰, *"Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir..."*³⁶¹, *"Onlara dünya hayatına dair şu örneği de ver: O gökten indirdiğimiz su gibidir..."*³⁶², *"...Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir..."*³⁶³, *"...Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler)..."*³⁶⁴ şeklindeki benzetmelerin kullanılması da bu anlamda dikkat çekici ve ibret verici mahiyet arz etmektedir. Son olarak da *"Tevrat'la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer..."*³⁶⁵, *"...örümceğin durumuna benzer..."*³⁶⁶, *"...İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan*

³⁴⁸ Bakara, 2/275.

³⁴⁹ Müddessir, 74/49-51.

³⁵⁰ Yâsin, 36/39.

³⁵¹ Bakara, 2/74.

³⁵² Kâria, 101/4.

³⁵³ Kamer, 54/7-8.

³⁵⁴ A'râf, 7/171.

³⁵⁵ En'âm, 6/125.

³⁵⁶ Hadîd, 57/20.

³⁵⁷ Nûr, 24/39.

³⁵⁸ İbrâhîm, 14/18.

³⁵⁹ Sâffât, 37/64-65.

³⁶⁰ Bakara, 2/17-18.

³⁶¹ Bakara, 2/261.

³⁶² Kehf, 18/45.

³⁶³ Ra'd, 13/14.

³⁶⁴ Münâfikûn, 63/4.

³⁶⁵ Cuma, 62/5.

³⁶⁶ Ankebût, 29/41.

*köpeğin haline benzer...*³⁶⁷, “*İnkârcılara seslenenin durumu, bağıırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer...*”³⁶⁸, “*...Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti...*”³⁶⁹ ayetleri muhatapların benzerlik kurmalarının istendiği durumlara dair ortaya konulan örnekler olarak istifademize sunulmuştur. Daha burada zikretmediğimiz birçok örneğin var oluşu da Kur’an’ın bu metottan ne derece faydalandığını göstermesi açısından dikkate şayandır.

Bu metot daha çok *sunuş yoluyla öğretim stratejisi*, *buluş yoluyla öğretim stratejisi*, *araştırma inceleme yoluyla öğretim stratejisi* ve *proje tabanlı öğretim kuramı* tarafından kullanılmaktadır. Bu strateji ve kuramlarda konunun örneklerle ifadelendirilerek izah edilmesi çok önemli görülmektedir. Etkili öğretimin bu şekilde sağlanabileceği fikrinden hareketle temsil metodundan faydalanılmasını doğru bularak buna göre hareket etmişlerdir. Bu noktada da her meseleye dair örnek bulmanın zorluğuyla karşı karşıya kalınmaktadır.

2.1.4 Problem Çözme

Hayatın devamlı ve değişken oluşu insanın karşısına bu değişikliklerin hepsini ayrı ayrı problemler olarak çıkarmaktadır. Bu durum da tüm bu problemleri aşabilmek ve hayatın bu hızlı ve karşı konulamaz akışına uyum sağlayabilmek adına insanın sürekli bir zihnî faaliyet içerisinde bulunmasını gerektirmektedir. Muhtemeldir ki Kur’an da bu ve daha başka birçok sebeplerden olacak ki insanda zihnî faaliyetin devamlılığı esasının ısrarla altını çizmiş ve “*İnsan neden yaratıldığına bir baksın.*”³⁷⁰, “*İnsan yediğine bir bakıp düşünsün!*”³⁷¹ gibi ayetlerle insanı yaşamı boyunca hayatının her alanında faal kılmaya çalışmıştır. Kur’an’a göre insan zihni durağan olmamalı, aksine her daim canlı ve hareketli olmalıdır. Çünkü Rabbimiz, zamanda ve mekânda değişmeyen yasalar koyduğu gibi değişen yasalar da koyarak bu değişiklik gösteren durumlara dair yeni ve farklı çözümler üretmeleri adına insanlar için açık kapılar bırakmıştır. Hatta insanı “*İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, “İman ettik” demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?*”³⁷² şeklinde uyarak karşılaştıkları

³⁶⁷ A’râf, 7/175-176.

³⁶⁸ Bakara, 2/171.

³⁶⁹ İbrâhîm, 14/24-26.

³⁷⁰ Târik, 86/5.

³⁷¹ Abese, 80/24.

³⁷² Ankebût, 29/2.

problemleri çözmelerinin dünyaya gelişlerinin gereği olduğu noktasında da aydınlatmıştır. Bu şekilde sürekli değişiklik arz eden hayatın İslam’la uyumunu sağlamanın en akılcı ve kalıcı yolu, bu kapıların ne şekilde açılacağına dair gerçek çözümleri bulabilmekle; bu da ancak insan zihninin daima hareketliliğiyle mümkün olacaktır.³⁷³

Öğrenme metotlarından olan problem çözme metodu, öğrencilerin o zamana kadar tam manasıyla öğrenemedikleri ve yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıkları konuları tek başlarına araştırarak öğrenmelerini sağlayan ve bu bağlamda bilgilere kolay bir şekilde ulaşarak hazır konularına imkan tanımayan; aksine emek harcayarak, araştırarak, çaba sarfederek öğrenmelerini esas alan bir metottur.³⁷⁴ Bu bağlamda değerlendirilebilecek “*Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?*”³⁷⁵, “*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır.*”³⁷⁶ ve “*De ki: “Hiç düşündünüz mü, Allah geceyi kıyamet gününe kadar üzerinizde devamlı kılrsa, Allah’tan başka size ışık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz!*”³⁷⁷ gibi ayetlerde de görüleceği üzere, Allah da insanı araştırmaya teşvik etmiş; onu ısrarlı bir şekilde sorgulamaya ve akletmeye davet etmiştir.

Kur’anî eğitim-öğretim sürecinde insanın yaratılış özellikleri esas alınmaktadır. Yarattıklarına karşı ziyadesiyle merhametli olan Rabbimiz insanı çözüm üretmesini istediği problem durumlarıyla baş başa bırakmamış, onu böylesi bir çaresizliğe mahkûm etmemiştir. Aksine ona problemlerin çözümü noktasında bazen bir öğretmen edasıyla bizzat kendisi yol göstermiş ve yardım etmiş, bazen de önlerine çıkan problemleri diğer insanlarla birlikte çözmelerini emrederek birliktelikten doğacak kuvvete işaret etmiştir.³⁷⁸ “*...Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.*”³⁷⁹ ayeti de bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Gerçekleştirilen her çözüm aslında yeni bir keşiftir. Olaya bu şekilde bakarsak da insanın hayatı boyunca keşfini gerçekleştirmeye mecbur olduğu pek çok durumun

³⁷³ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 521.

³⁷⁴ Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, 226.

³⁷⁵ Gâşiye, 88/17-20.

³⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/190.

³⁷⁷ Kasas, 28/71.

³⁷⁸ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 523.

³⁷⁹ Nahl, 16/43.

varlığı kendini gösterecektir. Çünkü insan henüz tam manasıyla kendini keşfedebilmiş değildir. Bu keşfi gerçekleştirmeksizin de nihai çözüme yani Rabbiyle arasında kurması gereken doğru ve sağlıklı inanca dair yaşanması muhtemel problemlerin çözümüne ulaşması imkân dahilinde görülmemektedir.³⁸⁰

Bu metot daha çok *buluş yoluyla öğretim stratejisi*, *araştırma inceleme yoluyla öğretim stratejisi*, *tam öğrenme kuramı* ve *iş birlikli öğrenme kuramı* tarafından tercih edilmektedir. Bu strateji ve kuramların savunucularına ve uygulayıcılarına göre, insan için her yaşta ve hayatın her alanında çeşitli problem durumlarının hâlihazırda var oluşu, metodu dikkat çekici ve etkili kılmaktadır. Bu anlamda da eğitim-öğretim sürecinin verimliliği ve hayata aktarılabilirliği artırılmaktadır. Ama yine burada da karşımıza kalabalık sınıf ortamları ve kısıtlı ders saatleri gerçeği çıkmaktadır. Yine bu durumlar metodun uygulanabilirliğini sınırlandırmaktadır.

2.1.5 Kıyas-Mukayese

Kıyas en basit ifadesiyle bilinenden bilinmeyene varma sürecidir. Kıyasta daha çok birbirlerine benzer durumlar karşılaştırılır. Mukayesede ise genel anlamda birbirine zıt olan durumlar karşılaştırılmaktadır. Mesela “*Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O’nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir.*”³⁸¹ ayetinde bir kıyasa gidilerek insanı en başta yaratan Allah’ın tekrar yaratabileceği ifade edilmiş, yani benzer şeyler karşılaştırılmıştır. Mukayese ile ise “*İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler.*”³⁸², “*Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir. Ne kadar küt düşünüyorsunuz!*”³⁸³, “*Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?*”³⁸⁴, “*Sana rabbinden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar.*”³⁸⁵ ve “*De ki: “Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O halde ey akıl sahipleri, Allah’a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!*”³⁸⁶ ayetleriyle; iman edenle günaha batan, görenle

³⁸⁰ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 523.

³⁸¹ Rûm, 30/27.

³⁸² Secde, 32/18.

³⁸³ Mü’min, 40/58.

³⁸⁴ Hûd, 11/24.

³⁸⁵ Ra’d, 13/19.

³⁸⁶ Mâide, 5/100.

görmeyen, yararlı işler yapanla kötülük yapan, kör ve sağır olanla gören ve duyan, hakkı görenle görmeyen ve iyi ile kötü karşılaştırılmış ve bunların denk tutulamayacağı vurgulanmıştır.³⁸⁷

Yaratanla yaratamayanın, karanlıklarla aydınlığın, yüzüstü sürünenle düzgün yürüyenin, Allah'ın rızası peşinde olanla Allah'ın gazabına uğrayanın, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağı ifadeleri de yine Kur'an'da yer alan kıyas ve mukayese örnekleridir.³⁸⁸

2.1.6 Gezi-Gözlem

Kur'an-ı Kerim, insanın ve evrenin her daim tüm yönleriyle araştırıp incelenmesini istemektedir. İnsan ve evren olarak ifade ettiğimiz bu iki alemde gören gözler için zihnimizi ve gönlümüzü aydınlatacak ve hayretler içerisinde bırakacak çok sayıda eşya ve olay vardır. Kur'an'da bu eşya ve olaylara en genel anlamda *ayet* denilmektedir. Kur'an insanoğlunun dikkatini devamlı olarak bu ayetlere yönlendirerek bunlar aracılığıyla bilgi elde etmemizi istemektedir. Bu bilgi, yakın planda insanları dünyevi bağlamda aydınlatıp yükselterek ileri medeniyetler kurmalarını sağlayacaktır. Nihai anlamda ise Allah'ın var olduğunu, tek olduğunu ve kendi sıfatlarına matuf olduğunu öğrenmemize vesile olarak O'na imana götürecektir. Kur'an için insanın bu sonucu elde etmesi elzemdir. Nihayetinde bu sonucu elde edemeyen insanlar, dünyevi anlamda hangi konumda olurlarsa olsunlar, edindikleri kimlikler ya da bulundukları makamları her ne olursa olsun âlemlerin yaratılış sırrına erişememiş demektir.³⁸⁹ Çünkü Allah, yarattığı her mahlukun, zatının mutlak varlık olduğunun bir işareti ve ayeti hüviyeti taşıdığını Kur'an'ın indirilen ilk ayetlerinde dahi ortaya koymuş³⁹⁰ ve Kur'an'ın gözlem sayesinde insanoğlunu ulaştırmak istediği nihai gayenin marifetullah olduğuna ısrarla işaret etmiştir.³⁹¹ Bu durumu da *“Kur'an'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?”*³⁹² şeklinde ifade etmiştir. Elmalılı M. Hamdi Yazır da ayeti “İlmi açıdan bir gerçeğin ispatı için delil ya objektif

³⁸⁷ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 480-481.

³⁸⁸ Ayetler için bkz.: Nahl, 16/15-21; Ra'd, 13/16; Mülk, 67/22; Âl-i İmrân, 3/162-163; Zümer, 39/9.

³⁸⁹ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 428-429.

³⁹⁰ Gözütok, *Hiz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 207.

³⁹¹ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 422.

³⁹² Fussilet, 41/53.

(âfâkî) olur, ya subjektif (enfüsî); ya gözlerden dış gözlemde, ya gönülden iç gözlemde gelir; varlık bu iki pencereden görülür. Yüce Allah bu ayette bu taksimi gösterdikten sonra, Kur'an'ın gerçek yüzünü, peygamberin peygamberliğinin doğruluğunu, İslam'ın yüceliğini ispat için, bu iki çeşit ayetlerin ikisini de göstereceğini vaad buyuruyor.³⁹³ ifadeleriyle açıklamaktadır.

Kur'an'ın ısrarla altını çizdiği en önemli metotlardan bir diğeri de bu gözlem konusudur. Çünkü gözlem yapılırken gözün aktif olmasıyla beraber diğer duyuların da kullanılmasından dolayı; alınan bilgiler Kur'an'ın tercih ettiği ve üstün tuttuğu geçerli ve yakini bilgiler statüsü kazanmaktadır. Bundan dolayıdır ki zihnimize derin izler bırakmakta ve belki de aklımızdan en geç çıkacak bilgiler olmaktadır.³⁹⁴ Yani ilk etapta ilme'l-yakin olan bir bilgi gözlem sonrası ayne'l-yakin aşamasına taşınmakta, ardından da insan hakka'l-yakine ulaşmaktadır.

Gözlem, dış dünyayla alakalı ve duyular aracılığıyla yapıldığı takdirde, dış gözlem olarak adlandırılır. Kişinin kendi iç aleminde düşünmeye ve hislere dayandırılarak yapılması durumunda ise iç gözlem şeklinde değerlendirilir.³⁹⁵

Kur'an, yaratılanların en şerefli olması hasebiyle olacak ki, insanın sıra dışı yaratılışından, parmak ucundan, renk ve dilinden, sosyal yapı içerisindeki konumundan ve zayıf yönlerinden bahsederek ona her daim dikkat çekmektedir. İnsanın diğer insanlardan öğreneceği pek çok şeyin var olduğunu söyleyerek bu seçkin yaratığın kendine yönelmesini, kendini keşfetmeyi başarabilmesini istemektedir.³⁹⁶ Târik suresi 5. ayette de insanın neden yaratıldığına bakmasına işaret edilerek insanın öncelikle iç gözlemle kendi kendine bir yolculuğa çıkması gerekliliğinin altı çizilmiştir.

İç gözlem sayesinde kendini tanıyan, kendini bulan insanın anlam arama yolculuğu pek tabii burada bitmemektedir. Arayışın devam etmesi, insanın bakışlarını dış dünyaya çevirmesini gerekli kılmaktadır. Bu şekilde evreni gözlemlemek de yaratıcının kudretine işaret eden pek çok kanıtlarla karşılaşmaya vesile olmakta; bu da insanın inancının artmasını sağlamaktadır. Eğer ki dış gözlem sayesinde ulaşılacak

³⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/568.

³⁹⁴ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 421.

³⁹⁵ Gözütok, *Hiz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 212.

³⁹⁶ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 411.

olan bilgi insanı hakka götürmezse bu durumda beklenen netice elde edilememiş demektir.³⁹⁷

*“Peki onlar, Allah’ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu art arda sürdürdüğünü görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır. (Resulüm!) De ki: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah’ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kadirdir.”*³⁹⁸ ifadeleriyle de görüleceği üzere vahyin ortaya koyduğu bilgileri doğanın gerçekleriyle teyit ederek gözler önüne seren Kur’an-ı Kerim, evreni resmen bir laboratuvar gibi ele alarak insanı kainattaki kanıtlarla yüz yüze getirmiştir. İnsanlardan da bu delillere itibar etmelerini isteyen Allah Teala, Firavun’un cesedini koruyarak bir ayet mesabesinde alemlere ibret olması adına yüzyıllarca saklamıştır. Yüzyıllar boyunca secde hâlinde bozulmaksızın kalan ceset bulunduktan sonra British Museum’da korunarak ziyarete sunulmuştur.³⁹⁹ *“İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler.”*⁴⁰⁰ ayetiyle de net bir şekilde ifade edilmektedir ki dış gözlemin bir anlam ifade edebilmesi için delillerin bilincinde olmak gerekmektedir.

Hiz. İbrahim de putperestliğin doğru olmadığını kavmine ispatlamaya çalışırken gözlem ve deneyden faydalanmıştır. Allah inancından yoksun kavmine öncelikle sözlü bir şekilde putların tanrı olmasının imkân dahilinde bulunmadığını, onlara inanmanın akla yatan hiçbir yanının olmadığını ve hatta bunun mantıktan yoksun bir durum arz ettiğini anlatmaya çalışmıştır. Ancak sözlü olarak ifade ettiği bu akli kanıtların yeteri kadar yarar sağlamadığını görmüş, putların hiçbir kimseye hiçbir şekilde fayda ya da zarar veremeyeceklerini anlayabilmeleri adına kavmini gözlem ve deneye maruz bırakmıştır.⁴⁰¹ Yine de görmek istemeyen göz için ne yapılsa yapılsın sonuç beyhude bir çaba olmaktan öteye geçememiştir. *“İbrâhim, “öyleyse Allah’ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah’ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuh olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?”*

³⁹⁷ Gözütok, *Hiz. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 207-208.

³⁹⁸ Ankebût, 29/19-20.

³⁹⁹ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 433-435.

⁴⁰⁰ Yûnus, 10/92.

⁴⁰¹ Kayacan, *Kur’an’ın Hiz. Peygamber’i Eğitmesi*, 150. Ayetler için bkz.: Enbiyâ, 21/52-67.

dedi."⁴⁰² ayetiyle de görüleceği üzere sonuçta aklını kullanmayanlar dış gözleminden yana da nasipsiz kalmışlardır.

Yaratıcı, anbean gönderdiği ayetlerle insanlara bir nevi işaretler sunmaktadır. Bu işaretleri anlamak maalesef herkes için mümkün olmamaktadır. Çünkü bakmak ve görmek bambaşka durumları ifade etmektedir. Yağan yağmur, esen rüzgâr, yerin ve göğün yapısı, gece ile gündüzün art arda gelmesi vs. gören insan için sadece basit doğa olayları anlamına gelmemektedir. Aksine bunların her biri yaratıcının yarattıklarına müdahaleleridir. Ki yaratıcı bu müdahalelerde bulunurken insanoğlunun iyiliğini istemekte, buna mukabil gücü ve lütfuyla insana ihsan etmektedir.⁴⁰³

Kur'an'ın sunduğu eğitim sisteminde insanın bakma eylemini gerçekleştirmesi noktasında; bunu nasıl yapacağı kadar, neye yönelik yapacağı da önem taşımaktadır. Herhangi bir amaç taşımaksızın ve bilinçsiz bir şekilde gerçekleştirilen gözlemlerin istenen ve beklenen yararı sağlayamayacağı apaçık ortadadır. Bu noktada da gözlem esnasında dikkat edilmesi gereken durumlara değinmek fayda sağlayacaktır. Mesela gözlemin mümkün olduğu kadar doğal durumda yapılması gerekmektedir. Ayrıca varlık ve olaylara dair değerlendirmede bulunulurken alışkanlıklara bağlı kalınmaması yerinde olacaktır. İnsanın doğru bir şekilde müşahedede bulunabilmesi buna duygu ve düşünce bağlamında da hazır bulunmasıyla doğrudan alakalıdır. Ki zaten duyguların katkı sağlamadığı bir bakmanın görme olayına dönüştürülmesi insanı ziyadesiyle zorlayacaktır. Bu anlamda da sağlıklı zihin dünyasına sahip olan insanların, kendilerini yanıltmamaları, gözlemledikleri varlık ve durumları kendi bakış açılarına ve dünya görüşlerine uymasa dahi kabul etmeleri, hem daha faydalı hem de daha objektif olacaktır. Son olarak da gözlem faaliyetinde yanıltıcı öğelerin bilinmesi, yanılgıların asgari düzeye çekilmesi bakımından önem arz edecektir.⁴⁰⁴

Yolculuk esnasında karşılaşılan tabelaların asıl hedef olmaması, yalnızca varılacak hedefe işarette bulunan semboller olması durumu gibi; insanın gezi gözlem sayesinde yaşadığı tecrübeler ve edindiği bilgiler de bu minvalde değerlendirilmelidir. Aslolan bu işaretlerden hareketle yaratıcıya ulaşmaktır.⁴⁰⁵

⁴⁰² Enbiyâ, 21/66-67.

⁴⁰³ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 206.

⁴⁰⁴ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 403-404.

⁴⁰⁵ Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 207.

“Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler...”⁴⁰⁶, “Kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız onları hâlâ yola getirmede mi? Oysa onların yurtlarında dolaşıp duruyorlar!...”⁴⁰⁷, “Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar!...”⁴⁰⁸ ayetleriyle gezi ve gözlemin önemine işarette bulunulurken; “Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?”⁴⁰⁹ ayetiyle de bu metottan kimlerin fayda görebileceği ortaya konulmaktadır.

Ayrıca yine görmez misin, bakmaz mısın, gözünü çevir de bir bak vb. ifadelerle de insanoğlunun dikkati yaratılanlara çekilerek yaratılandan hareketle yaratıcıyı bulması beklenmiştir.⁴¹⁰

Bu metot özellikle *araştırma inceleme yoluyla öğrenme stratejisi* tarafından kullanılmaktadır. Öğrenciler gezip gördükleri yerlerde öğretim içeriğine bire bir şahit olarak ve maruz kalarak aslında bir nevi yaşantı yoluyla kazanım sağlamaktadırlar. Bu da daha kalıcı bir öğrenme durumu ortaya koymaktadır. Bu noktada da yine sınıf mevcudunun kalabalıklığı ve zamanın kısıtlı oluşu sorun teşkil etmekle birlikte, daha çokta maliyet konusunda problem yaşanmaktadır.

2.1.7 Soru-Cevap

Soru cevap metodu, Kur'anî eğitim sisteminde belki de en sık kullanılan yöntemlerden birisidir. Bu metodun pek çok yararı bulunmaktadır. Soru yöneltilen kimselerin zihinlerinin aktifleştirilmesi, anlatılacak olan konuya ya da duruma hazır hâle getirilmeleri, meraklarının celbedilmesi ve akıl yürütme faaliyetlerinin geliştirilmesi bakımından oldukça yararlıdır. Ayrıca soru soran kimsenin bilgi sahibi olmadığı konular hakkında ona bu anlamda bilgilendirmede bulunulması ve bazı konuların kapalılığının giderilmesi de bu metodun kullanımının sağladığı yararlar arasındadır.⁴¹¹ Yine bu metot, dikkatleri her daim uyanık tutarak öğrencilerin öğrenme faaliyetlerine katılmalarını sağlayarak onları süreçte aktif kılmakta; içe kapanık, sessiz

⁴⁰⁶ Fâtır, 35/44.

⁴⁰⁷ Tâhâ, 20/128.

⁴⁰⁸ Hac, 22/46.

⁴⁰⁹ Zâriyât, 51/20-21.

⁴¹⁰ Ayetler için bkz.: Lokmân, 31/31; Fâtır, 35/27; Enbiyâ, 21/30; Fecr, 89/6; Fîl, 105/1; Zümer, 39/21; Hac, 22/65; Hac, 22/63; Neml, 27/86; Rûm, 30/22-24; Secde, 32/27; Nahl, 16/79; Rûm, 30/50; Gâşîye, 88/17-20; Kâf, 50/6-8; Nûh, 71/15; Mülk, 67/3-4.

⁴¹¹ Gözütok, Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları, 192.

ve kendi halinde öğrencilerin sosyalleşmelerine katkıda bulunmakta; arkadaşlarıyla yardımlaşarak hep birlikte öğrenmelerine ve süreç sonunda yine hep birlikte kazanmalarına destek olmaktadır. Öğrencilerin dillerini daha iyi kullanmaları noktasında yardımcı olarak iletişim becerilerini artırmakta; sorarak, araştırıp sorgulayarak yeni bilgiler edinmelerine kapı aralamakta; bir şeyler öğrendikçe de bilginin önemini daha iyi kavramalarına ve takdir etmelerine olanak sağlamaktadır.⁴¹² Bu ve belki daha birçok faydasından olacak ki Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de de “...Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.”⁴¹³ diyerek insanlara bu anlamda yol göstermiştir.

Kur'an'ın soru ifadelerine yer verme amacı sorular aracılığıyla hakikatin anlatımını sağlamak; bazen ispatla, bazen de ikna ile inkarcıları susturmak şeklinde özetlenebilir. Kur'an'da takribi olarak 1260 ayette yer alan soru ifadelerine, Kur'an'ın toplamda 6236 ayetten oluştuğundan hareketle bakıldığında, ne kadar önemli bir yer ihtiva ettiği de bariz bir şekilde ortaya çıkmış olur.⁴¹⁴ Rabbimiz tarafından da ziyadesiyle kullanılan bu metot Kur'an-ı Kerim'de ayrıca; hatırlatma, uyarma ve açıklama formatında, duygusal muhasebe ve sorgulama formatında ve delili ispat amacıyla tartışma formatında da kullanılarak eğitim öğretim sağlanmıştır.⁴¹⁵ Ayrıca yine bu soru ifadeleri, başta Kur'an'ın temel konularına dair olmak üzere; açıklanmadığı takdirde insan için anlaşılması güç gaybi meselelerin öğretilmesinde ve insana yaratılış sebebini bildirme noktasında rahmani bir yöntem mesabesinde kullanılmıştır. Soru ifadelerinin bu nitelikleri sayesinde de eğitimcilere kullanışlı ve etkili bir öğretme fırsatı sağlanmıştır.⁴¹⁶ “İsrailoğulları'na sor...”⁴¹⁷, “...senden önce kitabı okuyanlara sor...”⁴¹⁸, “İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kabileye de sor...”⁴¹⁹, “Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor...”⁴²⁰ ifadelerinde de görüleceği üzere Kur'an'da da soru sormaya teşvik söz konusudur.

⁴¹² Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 493.

⁴¹³ Nahl, 16/43. Ayrıca bkz.: Enbiyâ, 21/7.

⁴¹⁴ Musa Turşak, “Ayet ve Hadislerdeki Soru Kalıplarının Din Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1240.

⁴¹⁵ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 39-41.

⁴¹⁶ Turşak, “Ayet ve Hadislerdeki Soru Kalıplarının Din Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, 1236.

⁴¹⁷ Bakara, 2/211.

⁴¹⁸ Yûnus, 10/94.

⁴¹⁹ Yûsuf, 12/82.

⁴²⁰ Zuhuruf, 43/45.

Soru sormak ve öğrenme noktasında istekli olmak insanoğlunun doğasında vardır. Aslında insanın bir şekilde soru sorması, neyi merak ettiğinin ve öğrenmek istediğinin bilinmesi ve problemlerinin neye dair olduğunun açığa çıkarılması bağlamında da önem arz etmektedir. Çünkü konu her ne olursa olsun zihin, kendisine yöneltilen soru karşısında hemen faaliyete geçerek, insan belleğinin derinliklerinde yer alan hatıraları uyandırır. Bu sayede de dikkat, hakkında soru yöneltilen konuya yoğunlaştırılır. Neticede de cevap bulmak adına bir yola girilmiş olunur. Fakat bu süreç Kur'anî eğitim sisteminde biraz daha farklı işlemektedir. Çünkü Kur'an'da Allah'ın insana yönelttiği sorulardan hiçbirisi öğrenme amacına ithafen değildir. Sorulardan büyük çoğunluğu öğretmeye, bazısı da “tenkit, tespit, tevhid, tariz vs.” gibi durumlara yöneliktir. Ayrıca Kur'an'da “takrir, inkâr, emir, nehiy, tazim” şeklinde soru kalıpları da mevcuttur. Kur'an'ın sorduğu sorular yalnızca zihne hitaben ve onu aktif kılmaya yönelik sorular değildir. Aynı zamanda insanın duygu durumuna yönelik sorulardır.⁴²¹ Durum böyle olunca da sonuçta çok daha kompleks bir yapı oluşmakta ve Kur'anî eğitimin farkı ortaya çıkmaktadır.

Dünya hayatının başlangıcında “...Ben sizin rabbiniz değil miyim?...”⁴²² sorusuyla insanı muhatap alan Rabbimiz; “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁴²³, “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?”⁴²⁴ sorularıyla da insanı ikaz ederek istikamet üzere kılmayı amaçlamaktadır. “Allah kuluna kâfi değil mi?...”⁴²⁵ diye sorarak da aslında bir bakıma insanoğlunun vicdanına dokunmaktadır. Yine “O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?”⁴²⁶ ve “Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Ve senin şanını yüceltmedik mi?”⁴²⁷ ayetleriyle de insanın duygularına hitap söz konusudur. Ayrıca Kâria suresi 1-11. ayetler, Hâkka suresi 1-3. ayetler, Kadir suresi 1-5. ayetlerde ve Nebe suresi 1-5. ayetlerde de yine herhangi bir cevap beklentisi olmaksızın, dikkat çekmeye matuf soru kalıplarıyla bu metottan faydalanılmıştır.

⁴²¹ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 488-492.

⁴²² A'râf, 7/172.

⁴²³ Bakara, 2/44.

⁴²⁴ Saff, 61/2.

⁴²⁵ Zümer, 39/36.

⁴²⁶ Duhâ, 93/6-8.

⁴²⁷ İnşirâh, 94/1-4.

Yaşar Fersahoğlu eğitim-öğretimde soru-cevap metoduna çokça yer veren Kur'an-ı Kerim'in bu konuya dair birtakım kurallar da koyduğunu söyleyerek bu anlamda soru sorma noktasında nelere dikkat edilmesi gerektiğini şu şekilde sıralamaktadır:

“1- Herkes, her şeyi sormamalıdır. Ama tabii ki sıkılmak, utanmak gibi sebeplerle de soru sormaktan vazgeçilmemeli, edebe uygun bir ifadeyle soru sorulmalıdır.

2- Soru, net ve açık olmalı; birçok cevabı içerebilecek nitelikte olmamalıdır.

3- Sormada zamanlama çok önemlidir. Soru sormada aceleye gerek yoktur. İnsan her şeyi bir anda öğrenemez.

4- Kur'an'a göre soru, ehinden yani konunun mütehasssından sorulmalıdır.

5- Soru soran kimse ön yargılı olmamalı, ilmin kendisine gösterdiği hakikati, kibrin ve gururun sultasına boyun eğmeden kabullenmelidir.

6- Soru, insanın kendi akli düzeyine uygun olmalıdır. Kur'an'a göre insan, öğrenebileceği ve akli yetileriyle üstesinden gelebileceği şeyleri sormalıdır.

7- Soru, iyi niyete dayalı içten ve samimi olmalıdır. Sorular, öğrenme amacına yönelik olmalıdır.

8- İnsanın öğrenmek istediği bir şeyi sorabilmesi için iyi bir sosyal ortama da sahip olması gerekmektedir.

9- Kur'an'ın ortaya koyduğu kurallara uygun olan sorulara cevap vermek zorunludur.

10- Kur'an'ın, insan zihnini eğitirken ortaya koyduğu kurallardan biri de, kişinin cevabını kesin olarak bilmediği sorular karşısında ‘Bilmiyorum.’ diyebilmesidir.”⁴²⁸

Kur'an-ı Kerim terbiyesinden geçmiş olan Hz. Muhammed'in de en çok başvurduğu öğretim metotlarından biri soru-cevap metoduydu. Hz. Peygamber bazen ashabına bir soru yöneltir, cevabını öncelikle karşıdan beklerdi. Çünkü hem muhatabının pür dikkat konuya yoğunlaşmasını sağlayarak eğitim-öğretimi kolaylaştırmayı hem de muhatabının konu hakkındaki bilgi seviyesini ölçerek, anlatacağı konuyu onun bilgi düzeyini dikkate alarak bu doğrultuda öğretmeyi hedeflerdi. Sonrasında da asıl cevabı yine kendisi ortaya koyardı. Sahabeye yöneltilen bu sorular asla rastgele sorulmuş sorular değildi. Hz. Peygamber ashabının dikkatlerini

⁴²⁸ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 488-495.

toplayarak konuya yönelik ilgilerini arttırır; onları uyaran, zihinlerini konuya hazırlayan ve yönlendiren bir ifade biçimiyle eğitim öğretim adına planlı ve hedef odaklı sorular sorardı.⁴²⁹

“*Sana hilâlleri soruyorlar...*”⁴³⁰, “*Sana ne harcayacaklarını soruyorlar...*”⁴³¹, “*Sana haram ayı, onda savaşımayı soruyorlar...*”⁴³², “*Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar...*”⁴³³, “*...Sana yetimleri de soruyorlar...*”⁴³⁴, “*Sana kadınların adet dönemi hakkında soru soruyorlar...*”⁴³⁵, “*Sana ruh hakkında soru sorarlar...*”⁴³⁶ ifadeleriyle Allah, Hz. Muhammed’e ‘*de ki...*’ şeklinde emir buyurarak bahsi geçen konular hakkında açıklamalarda bulunmasını ve merakları gidermesini söylemiştir.

Soru cevap metodu muhatabın daha önce sahip olduğu bilgilerden yola çıkılarak, yer yer mukayese yöntemine de başvurmak suretiyle, onları yeni bilgi ve düşüncelere ulaştırması ve aslında akletmeye yönlendirmesi açısından son derece önemli bir metot olarak gerek günümüz eğitim-öğretim kuramlarında gerekse de Kur’an ve sünnette yerini almıştır. Soru ifadelerinin özellikle Kur’an ve hadislerde çeşitli biçimlerde ve sıklıkla yer alması da bu metodun bireysel dini tecrübeyle ya da eğitim-öğretim ile ziyadesiyle ilişkilendirilebileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.⁴³⁷

Bu noktada meşhur *Cibril hadisine* değinmek de yerinde olacaktır. Cebrail (a.s.) bir gün insan kılığında Hz. Muhammed’in huzuruna gelerek ona bazı sorular yöneltmiştir. Ona imanın, islamın ve ihsanın ne olduklarını sormuş, peygamberimizin cevabının ardından da onu onaylamıştır. Sonrasında ona kıyametin ne zaman kopacağını sormuş, bunun üzerine Hz. Peygamber bu konuda soru sorularının soru sorandan daha bilgili olmadığını dile getirmiştir. Cebrail’in yanlarından uzaklaşmasının ardından Hz. Muhammed ashabına gelenin kim olduğunu bilip bilmediklerini sormuş ve gelenin Cebrail olduğunu, onlara dinlerini öğretmek adına

⁴²⁹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 65-66.

⁴³⁰ Bakara, 2/189.

⁴³¹ Bakara, 2/215.

⁴³² Bakara, 2/217.

⁴³³ Bakara, 2/219.

⁴³⁴ Bakara, 2/220.

⁴³⁵ Bakara, 2/222.

⁴³⁶ İsrâ, 17/85.

⁴³⁷ Turşak, “Ayet ve Hadislerdeki Soru Kalıplarının Din Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, 1232.

geldiğini bildirmiştir.⁴³⁸ Bu rivayet de göstermektedir ki soru-cevap yöntemi eğitim-öğretim noktasında ziyadesiyle önemli bir yer ihtiva etmektedir.

Sonuç olarak bu yöntem öğrenme noktasında istekli olan kimsenin merakını harekete geçirerek öğrenmeyi pekiştirdiğinden olacak ki her dönemde ilgi gören bir yöntem olmuştur.⁴³⁹

Bu metoda; *sunuş yoluyla öğretim stratejisi, buluş yoluyla öğretim stratejisi, araştırma inceleme yoluyla öğretim stratejisi, iş birlikli öğrenme kuramı ve programlı öğretim kuramı* tarafından; eğitim-öğretimi daha etkili kıldığı düşünülerek, öncelikli bir önem atfedilmiştir. Her zaman ve zeminde, her konunun öğretiminde; uygulama noktasında sunduğu kolaylıktan olsa gerek, vazgeçilmez bir yöntem olarak varlığını korumuştur.

2.1.8 Kıssa

Kur'an'ın, muhataplarının ibret alarak hidayete ulaşmaları ve hayatlarını istikamet üzere idame ettirmelerini sağlamak amacıyla; genellikle zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde, geçmişte yaşanmış ya da yaşanması mümkün olayların, peygamberlerin ve hitap ettikleri toplulukların aralarında geçenlerin anlatımına başvurarak gerçekleştirdiği sunumlar; kıssa olarak ifadelendirilmektedir.⁴⁴⁰ Aslında bu kıssalar yalnızca Kur'an'ın anlatımlarıyla ortaya çıkmış ve yalnızca Kur'an'ın bilgisi dahilinde insanların dikkatlerine sunulmuş olaylar değildir. Aksine genel olarak tarihte yer etmiş, üzerinden uzun zaman geçmesine mukabil unutulmaya yüz tutmuş ancak bıraktığı izlerle hafızalara bir şekilde kazınmış gerçeklikler olarak toplumların bilgisi dahilindedir. Kur'an'ı bu anlamda daha özel kılan şeyse olayları sanki bugün yaşanıyormuşçasına canlı bir şekilde yine, yeni, yeniden ortaya koymasındır.⁴⁴¹

Kıssaların Kur'an-ı Kerim'de ciddi bir yer ihtiva ettiği gerçeğinden hareketle bu durumun eğitim-öğretim açısından da önem arz edeceğinin altını çizmek yerinde olacaktır. Kur'an'ın anlatım üslubunun etkileyici yanıyla ortaya konulan kıssalar, aslında tabiri caizse insanları bir matematiğe itmektedir. Onlara herhangi bir durum

⁴³⁸ Bkz.: Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988), "İman", 1.

⁴³⁹ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 199.

⁴⁴⁰ Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 69.

⁴⁴¹ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, 118.

karşısında ne gibi davranışlarda bulunurlarsa nasıl sonuçlar elde edebileceklerini, yaşanmış olayların ışığında görme şansı sunmaktadır. İnsanın belki de öncelikle ve özellikle kendisiyle, daha sonra diğer insanlarla ve nihayet Rabbiyle nasıl bir ilişki kurmasının gerekliliğine dair örnek anlatımlar içeren kıssalar, bu anlamda da inananlar için önemli bilgiler sunmaktadır. Bu ve benzeri sebeplerledir ki kıssaların insan için çok büyük ehemmiyeti vardır.⁴⁴²

Daha önce yaşanmış ya da yaşanması mümkün olayların, günümüzde yaşanan olaylarla karşılaştırılması suretiyle, muhataplarımızı etkilememiz kuvvetle muhtemeldir. Zira insanlar, yalnızca sözde kalan teorik anlatımlardansa yaşanmış ya da yaşanması mümkün olayların anlatımından daha çok etkilenmekte ve ibret almaktadır.⁴⁴³

Kur'an'da yer alan kıssalardan bazıları; olayı yaşayanların gerçek kişiler olmaları, anlatılan olayların yaşanmış olaylar olmaları ve olayın geçtiği mekânların gerçek mekânlar olmaları sebebiyle meydana gelmiş ve tarihin derinliklerinde iz bırakmış gerçek kıssalardır. Bazı kıssalar olayı yaşayanların gerçek olup olmamalarına bakılmaksızın iki türlü de yaşanması mümkün görülen ve insanlık için örneklik teşkil eden gerçeğe uygun kıssalardır. Bazıları da gerçekte yaşanmamış bir olayı temsil eden, ilerleyen süreçlerde yaşanması imkân dahilinde görülen olayların anlatıldığı temsili kıssalardır.⁴⁴⁴ Hangi şekilde olursa olsun bu kıssaların anlatılış amacı insanlara tarihî bilgiler vermek değildir. Kaldı ki zaten Kur'an tarih kitabı değildir. Bu kıssalarla aslında geçmiş dönemlerde yaşamış insanlar ve yaşanan olaylar anlatılarak, Kur'an'ın muhatapları adına örneklik teşkil etmesi ve öğüt olması amaçlanmaktadır. Kur'an bu şekilde ortaya koyduğu mesajıyla, indirdiği dönemin insanları için de kıyamete kadar gelip geçecek bütün insanlık için de ibret vermek istemektedir.⁴⁴⁵ Kur'an, kıssalar aracılığıyla verdiği tüm bu örnekleri tarafsız, doğru ve mükemmel bir üslupla, kimseyi aldatmaksızın arz eder. Anlatılan kıssaların hiçbirisi insanın yaratılış özelliklerine aykırı değildir. Zira bu kıssalar, insan gerçeğine uygun olarak onların birtakım problemlerine derman olmak için gönderilmiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴² Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 7.

⁴⁴³ Adem Akıncı, "Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (Haziran 2004), 52.

⁴⁴⁴ Muhammed Kutub, *İslami Eğitim Metodu*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 214.

⁴⁴⁵ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 207.

⁴⁴⁶ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 51.

Kur'an şahsına münhasır üslubuyla insanı tekdüze ve sıkıcı ifadelerle matuf kılmaz. Çünkü daima yalın hakikatler ve soyut manalar akli yorarak dikkat dağınıklığına sebebiyet verebilir. Ancak kıssaların anlatım şekli sayesinde ki dinî ve ilahi buyruklar, yaşanmış veya yaşanması mümkün olaylarla harmanlanarak pratik bir biçimde adeta seyredilebilir bir niteliğe bürünür. Ayrıca kıssalar sayesinde düşünceler resmedilerek somutlaştırılır. Buna mukabil de muhatapların, verilen mesajları daha kolay bir şekilde anlamaları sağlanarak unutma ihtimalleri de azami seviyeye indirilmiş olur. Özellikle de din eğitimi için mühim bir konuma sahip olan kıssaların, o an ki muhataplarının yaşadıkları dönemin şartları es geçilmeksizin modelleştirilmesi bu konunun öncelikli ve belki de en önemli meselelerinden biridir.⁴⁴⁷ Ayrıca kıssalar; kalp, zihin, göz, kulak vs. gibi duyuların hemen hepsine birden hitap ettiğinden dolayı eğitim-öğretim adına hem daha etkili ve hem de daha kalıcı olmaktadır. Bu durum da takdir edilmelidir ki günümüzde de kabul gören ve önemsenen; öğrenme psikolojisinin ortaya koyduğu önemli keşiflerden biri olan “ne kadar çok duyu organına hitap edilirse öğrenme de o kadar kalıcı olur” esasına da uygundur.⁴⁴⁸

Bir eğitimcinin, eğitim-öğretim etkinliklerine önem vermeyen öğrencilerin üzerlerine ısrarla gitmesi bazı durumlarda vakit kaybından başka bir şey değildir. Muhtemelen Allah o eğitimci için daha başka ve daha verimli mekânlar hazırlayacaktır. Zira herkesin herkesten öğüt almayacağı bilinen bir gerçektir. Bu metodu uygularken de karşımızdaki insanların tavsiyelerimizi önemseyip önemsemediğine dikkat etmemiz ve buna göre hareket etmemiz gerekecektir. Kur'an-Kerim'de Hz. Muhammed'e, mesajı dinlemeye ve almaya istekli bulunanlara önem ve öncelik vermesi emir buyurulmakta hatta mesaja yönelik kibirli tavır takınanlarla gereğinden fazla ilgilenip vaktini boşa harcamaması noktasında uyarıda bulunmaktadır. “Yüzünü ekşitip başını çevirdi. Görme engelli o kişi geldi diye. Ama (ey Peygamber!) Sen nereden bileceksin, belki o kendini arındıracaktı. Yahut o bir öğüt alacak, bu öğüt kendisine fayda verecekti. Sen ise kendini her bakımdan ihtiyaçsız görenle ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sen sorumlu tutulmayacaksın ki! Gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana geleni umursamıyorsun!”⁴⁴⁹ ayetinde de görüleceği üzere bu konuda ikaz edilmektedir. Bu anlamda da Hz. Peygamber'in

⁴⁴⁷ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, 118-120.

⁴⁴⁸ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 51.

⁴⁴⁹ Abese, 80/1-10.

enerjisinin büyük çoğunluğunu ashabına yöneltmesiyle birlikte; bir yandan yanlış temeller üzerine bina edilen bir hayat anlayışına karşı durulurken; bir yandan da önceki peygamberlerin de karşılaştıkları problemlerin, onların bu problemler karşısında takındıkları tavırların ve baş etme yöntemlerinin okunup ibret alınması, hepsi için yol azığı olmuştur.⁴⁵⁰

Kur'an'da anlatılan kıssalar insan için önemli, açık ve net gayeler barındırmaktadır. Öncelikle vahyin ve peygamberliğin ispatı olması noktasının üzerinde durulması doğru ve yerinde olacaktır. Bütün kıssalar ilahi dinlerin hepsinin hedefinin aynı olduğunu çünkü hepsinin kaynağının bir ve tek olan Allah olduğunu açıklamaktadır. Dinlerin inanç esaslarını tekrarlayarak inananların hepsinin aslında tek bir ümmet olduklarını; Allah'ın gelmiş geçmiş bütün insanların rabbi olduğunu, her peygamberin muhataplarına aynı şeyleri söylediğini ortaya koyması açısından da önem taşımaktadır. Ayrıca yine bu kıssalar Allah'ın Hz. Adem'den bu yana tüm peygamberlere ve mesaja kulak veren bütün müminlere bir şekilde yardımda bulunduğunu ve bu desteğin ilelebet sürdürüleceğini belirterek Müminleri başlarına gelen zorluklara dair teselli etmektedir. İlahi davete kulak asmayarak peygamberleri yalanlayanların feci sonlarını gözler önüne seren Kur'an kıssaları, insanoğlunu şeytanın hilelerine karşı uyararak onun ebedi düşmanları olduğunu ifade etmektedir. Böylelikle de bu düşmanın çok iyi tanınmasını sağlayarak aslında insanı korumaya çalışmaktadır. Aslında insanı geçmişte yaşananlardan haberdar edip bunların üzerine düşünceleri suretiyle; hem peygamberlerin muhataplarını nasıl eğittiklerini göstermekte hem de eğitimcileri bu metodu kullanmaya teşvik etmektedir.⁴⁵¹

Allah Kur'an'da Hz. Muhammed'e hitaben “*Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen (ey Muhammed, vadinin) batı tarafında bulunmuyordun ve olayın tanıklarından da değildin... Sen ayetlerimizi kendilerinden okuyarak öğrenmek üzere Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin; aksine (bu bilgileri sana) gönderen biziz... Evet, Musa'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin...*”⁴⁵² diyerek kıssaların kendisi tarafından bildirildiğinin altını çizmiş ve “*İman eden bir topluluk için Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını gerçek şekliyle sana anlatacağız.*”⁴⁵³, “*Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak*

⁴⁵⁰ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber'i Eğitmesi*, 127-144.

⁴⁵¹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 49-50.

⁴⁵² Kasas, 28/44-46.

⁴⁵³ Kasas, 28/3.

anlatıyoruz... ”⁴⁵⁴, “Biz bu Kur’an’ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun.”⁴⁵⁵ diyerek de kıssaların gerçekliklerinden şüphesi olanlara gereken cevabı vermiştir. Ayrıca Peygamberine “(Resûlüm!) Kitap’ta Meryem’i de an...İbrahim’i de an...Musa’yı da an...İsmail’i de an...İdris’i de an”⁴⁵⁶, “Âd’in kardeşini (Hûd) hatırlat...”⁴⁵⁷, “Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat...”⁴⁵⁸ şeklinde emir buyurarak muhataplarına geçmişten haberler vermesi konusunda onu yönlendirmiştir. “İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz...”⁴⁵⁹, “İşte bunlar gerçek haberlerdir...”⁴⁶⁰, “Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur’an, uydurulabilecek bir söz değildir...”⁴⁶¹ ayetleriyle de kıssalarda anlatılanların gerçekliğinden hareketle Kur’an’ın güvenilirliğini pekiştirerek aslında bir yandan da inananların mutmainliğini sağlamıştır.

İdris Şengül’ün ifadeleriyle “Madem tarih tekerrürden ibarettir, o halde tarihin asıl hedefi ve gayesi, hadiselerin değişmeyen kahramanı olan insanın hal ve istikbaline ışık tutması, yolunu aydınlatması, daha önce düştüğü hatalardan korunup, müspet icraatlarını daha iyiye, olgunluğa ulaştırmasıdır. Bu hedefe ulaşmak için yapılacak iş de insanlığa ışık tutacak, ders ve ibret verecek tarihi olayların sıhhatli bir şekilde elde edilmesi, doğru ve yanılmaz ölçülerle değerlendirilmesidir. Bu doğru değerlendirme sonuçları da insanlığın hal ve istikbaline ışık tutacaktır.”⁴⁶² Bu noktadan hareketle de denilebilir ki Kur’an-ı Kerim’de yer alan bütün kıssaların nihayetinde varacağı yer, yine Kur’an’ın başka bir ayetinin ifadesiyle “Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek değilsiniz.”⁴⁶³ şeklindedir.

Daha çok *proje tabanlı öğretim kuramı* tarafından kullanılmaya elverişli olan kıssa metodu ile aslında bir nevi hikâyeleştirilerek anlatım yapılmaktadır. Bu da öğrenci için dikkat çekici ve akılda kalıcı olmaktadır. Anlatılmak istenilen durumun

⁴⁵⁴ Kehf, 18/13.

⁴⁵⁵ Yûsuf, 12/3.

⁴⁵⁶ Meryem, 19/16,41,51,54,56.

⁴⁵⁷ Ahkâf, 46/21.

⁴⁵⁸ Mâide, 5/27-30.

⁴⁵⁹ Tâhâ, 20/99.

⁴⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/62.

⁴⁶¹ Yûsuf, 12/111.

⁴⁶² İdris Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 131.

⁴⁶³ Bakara, 2/134,141.

gözler önüne serilmesi faaliyeti olarak kendini gösteren bu metot, öğrenciyi olayın içine sokarak ona adeta olayın kahramanlarından biri olma lüksü sunmaktadır. Bu sayede kahramanlarla özdeşleşen öğrenciler için unutulmaz bir anlatım sağlanmaktadır. Ama burada da her durum için örnek bulma sınırlılığı kendini göstermektedir. Ya da her konunun öğretimi için bu tarz bir metodun kullanımının yeterli olup olmadığı sorusu akıllarda yer etmektedir.

2.1.9 Tedricîlik

Rab ismi Kur'an'da Allah adından sonra en fazla yer alan isimdir. Bu isim kelime anlamı olarak “tedricen eğitip öğretip geliştirmek” anlamına gelmektedir. Bu anlamda Rabbimiz bir bakıma öğretmen sıfatıyla en büyük ve en kapsamlı eğitim-öğretim faaliyetini gerçekleştirerek insanın tedricen gelişimini sağlamıştır.⁴⁶⁴

Dünya standartlarında hiçbir konu için *anlık* tekâmülden bahsedilemeyeceği apaçık bir gerçekliktir. Bu gerçeklikten hareketle Allah Kur'an'ı belirli planlamalar dahilinde insana bir kılavuz olarak sunmuştur. Hem indiriliş süreci hem de muhtevası bakımından Kur'an'ın insanı eğitirken gerçekleştirdiği işleyiş şekli tedricîlik üzerinedir. Böyle evrensel bir kitabın, ahsen-i takvîm üzere yaratılmış olan insanın eğitim-öğretim süreci adına plansız bir şekilde hareket etmesi; selim akla, eğitim-öğretimin genel amaçlarına ve bilimsel verilere aykırı düşecektir.⁴⁶⁵ “Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik.”⁴⁶⁶ ve “İnkârcılar, “Kur'an ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!” diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik.”⁴⁶⁷ ayetleri de Allah'ın takdirinin ve planının ne şekilde olduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Mâtürîdî ayetin açıklamasını şu şekilde yapmaktadır: “Kalbine iyice yerleştirmek için beyanı, iki şekilde izah edilebilir. Birincisi: Onu parça parça indirdik ki kalbine iyice yerleştirelim, sen de böylece onu ezberleyesin ve hatırında tutabilesin. Çünkü bir sözün ezberlenmesi, parça parça dinlenmesi halinde, topluca dinlenmesine göre daha kolay ve daha zahmetsiz olur. Özellikle de sözün farklı konu ve türlerden oluşması halinde bu böyledir. İkincisi: Kalbine iyice yerleştirmek için, yani Kur'an'da mevcut

⁴⁶⁴ Kayadibi, “İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, 38.

⁴⁶⁵ Kalın, “Kur'an'a Göre Eğitim ve Öğretimin Temel Kriterleri”, 153.

⁴⁶⁶ İsrâ, 17/106.

⁴⁶⁷ Furkân, 25/32.

hikmet ve manaların kalbine yerleştirilmesini sağlamak için. Belirttiğimiz gibi parça parça olması bir bütün olarak ezberlenmesinden daha hızlı ve daha kalıcı olur. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine vahiy okunduğunda, kaçırma korkusuyla ezberlemede acele ediyordu. Allah ona bildirdi ki korkmasın, onu kalbine yerleştirecek, parça parça indirecek ki ezberleyebilsin ve hatırında tutabilsin. Kur'an'ın parça parça indirilmesinden ve insanlara aralıklarla okunmasından maksat onun içerdiği hikmet ve manaların kalbinde kavranması ve yerleştirilmesi de olabilir demiştik. O takdirde de vahiy aynı şekilde yeni olaylar ve ihtiyaçlar ölçüsünde inmeli ki böylece peygamber, tek bir kerede ve toptan indirilmesi durumuna göre manaları daha iyi anlamış olsun, yerlerini daha iyi bilsin, o olaylara başka olayları kıyasla yeni değerlendirmeler yapabilsin.”⁴⁶⁸

Tedric metodu, insanlara istenilen eğitimi tam manasıyla verebilmek ve beklenen sonucu alabilmek adına zamana, zemine ve özellikle de muhatapların durumlarına göre konunun parça parça işlenmesini gerekli kılar. Kur'an'ın eğitim-öğretim sisteminden geçen Hz. Muhammed'in de İslam dininin tasvip etmediği hâl, hareket ve tavırlara sahip müşriklere yönelik yeni tutum ve davranışlar kazandırırken, bunu kolay bir şekilde ve bir anda gerçekleştirmesinin çok zor hatta imkânsız olacağı inkar edilemeyecek bir gerçektir. Bu sebeple, Kur'anî eğitim tedricen uygulanarak yirmi üç yıla yayılmıştır. Neticesinde de yüz binlere ulaşan sahabe nesli ortaya çıkmıştır. Mekke ve Medine halkının, sürece yayılarak gerçekleştirilen bu değişimi aslında, tatbik edilen tedric metodunun ne kadar verimli olduğunu da bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Muhammed bu metodu Mekkî ya da Medenî anlamda herhangi bir farklılık gözetmeksizin, aksine bir bütün olarak, ara vermeksizin gerçekleştirilen bir devamlılık içerisinde uygulamıştır.⁴⁶⁹ Önce Cahiliye Dönemi'nin kötü alışkanlıklarını peyderpey ortadan kaldırmış ancak bunların yerini hiçbir şekilde boş bırakmamıştır. Aksine her bir kötü alışkanlığın yerine en makul olanı yerleştirerek en doğru yolu tutmuştur.⁴⁷⁰ Belki de her gün yepyeni bilgiler, yepyeni kurallar öğretmiş ancak bu bilgiyi ya da esası sürüncemede bırakmamıştır. Daha evvel öğretilenlere ekleyerek tabiri caizse parçayı yerine montelemiştir. Neticede de bütünlüğü sağlamıştır.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/248.

⁴⁶⁹ Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 198.

⁴⁷⁰ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 197.

⁴⁷¹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 63.

Kur'an-ı Kerim'in yirmi üç yıllık bir zaman dilime yayılarak peyderpey indirilmesi, hem daha kolay bir şekilde anlaşılması hem de hayata aktarılması anlamında; o dönemde yaşayan insanlarla aktif bir iletişim kurulmasını sağlamıştır. Emirlerin ve nehiylerin, keskin ve katı çizgilerle, bir anda ortaya konmamasına mukabil; toplumsal değişim ve dönüşüm daha sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.⁴⁷² Ayrıca Kur'anî eğitim sisteminin insan merkezli yapısı da eğitim-öğretim sürecinin başlangıcı ile ulaşılması istenilen hedefin uzaklığına mukabil, adım adım ilerlenmesini ve bu şekilde aşama kaydedilmesini gerekli kılmıştır.⁴⁷³

Kur'anî eğitimde tedric metodunun belki de en önemli uygulama örneği, alkolün haram kılınmasına dairdir. Süreç öncelikle *“Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır.”*⁴⁷⁴ şeklindeki ifadelerle başlamış, ardından *“Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür...”*⁴⁷⁵ denilerek konuya ufak bir giriş yapılmıştır. Daha sonra *“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın...”*⁴⁷⁶ emriyle sınırlar çizilmiştir. Son olarak da *“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”*⁴⁷⁷ denilerek yasak net bir şekilde ifadelendirilmiştir.

Herhangi bir hastaya tedavi amaçlı verilecek olan ilaca karşı hastanın alerjik bir durumu olup olmadığı tespit edilmeksizin ilaçla tedaviye başlanmaz. Öncelikle az dozda ilaç verilerek muhtemel tepkiler gözlemlenir. Eğer ki herhangi bir sıkıntı görülmezse ancak o zaman normal dozda devam edilir. Süreç bu şekilde işletilmez de vücudun tepkisi ölçülmeksizin tedaviye başlanırsa vücutta alerjik reaksiyonlar gözlemlenebilir. Bu ise vücutta kontrolü zor durumların oluşmasına sebebiyet verebilir. Testlerin yapılmasına ve gerekli önlemlerin alınmasına rağmen yine de

⁴⁷² Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, 88.

⁴⁷³ Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004), 47.

⁴⁷⁴ Nahl, 16/67.

⁴⁷⁵ Bakara, 2/219.

⁴⁷⁶ Nisâ, 4/43.

⁴⁷⁷ Mâide, 5/90-91.

beklenmedik sonuçlarla karşılaşılabilmesi de imkân dahilindedir. Böyle bir durumda da hastanın biyolojisine uygun alternatif tedavi yöntemlerinin kullanılması gerekecektir. Aslında söz konusu eğitim olduğunda da sürecin az çok benzer şekilde işletilmesi daha verimli sonuçlar elde etmek anlamında faydalı olacaktır. Kur'an da bu anlamda sunduğu sistemle ilk etapta insanları dinin gerekleriyle yüz yüze getirmiş ve tedavi noktasında olduğu gibi, sürece erkenden başlayarak kişinin hem biyolojik hem de psikolojik özelliklerini de göz önünde bulundurmaya ihmal etmemiştir.⁴⁷⁸

Tedric metodunu yalnızca zamansal anlamda aşama aşama ilerleme şeklinde sınırlandırmak doğru görülmemektedir. Çünkü günümüzdeki kullanımı da yalnızca bu şekilde gerçekleştirilmemektedir. Tabii ki zamanlama öncelikli önem arz etmektedir ama muhatapların zekâ seviyeleri ve yetiştirme biçimleri de dikkate alınarak tedricin bu noktalardan hareketle uygulanmasının gerekliliği de söz konusudur. Bu bağlamda muhataplara zekâ seviyelerinin ve gelişimlerinin buna bağlı olarak da algılama düzeylerinin farklılığına göre; parçadan bütüne, kolaydan zora, basitten karmaşığa doğru seyreden bir süreç takip edilerek tedric metodu uygulanmalıdır.⁴⁷⁹

Daha çok *sunuş yoluyla öğretim stratejisi* ve *programlı öğretim kuramı* tarafından kullanılan tedricilik metodu, aslında diğer bütün strateji ve kuramların da işleyişinde bir şekilde yer edinmektedir. Özellikle bu strateji ve kuram tarafından kullanılıyor olsa da öğrencinin seviyesine göre hareket edilmesini ve konuların öncelik sonralık anlamında planlanmasını gerektiren, bu anlamda da bir şekilde aşamalı eğitimi öngören her sistem; bu metottan az veya çok yararlanmak mecburiyetindedir. Bu zorunluluk hâli de tedric metodunun ehemmiyetini artırmaktadır.

2.1.10 Terğib-Terhib

Terğib, “teşvik ve sevdirmeye”; terhib ise “sakındırma” anlamlarına gelmektedir. Kur'an'da insanlar dünya hayatında bol rızık ile, ahiret aleminde ise cennet ve cennette yer alan nimetlerle terğib; dünya hayatı ve musibetleriyle, geçmiş milletlerin akıbetleriyle, kıyametle ve cehennemle de terhib edilmektedir.⁴⁸⁰

“Ey kendi aleyhlerine olarak günahı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok

⁴⁷⁸ Başkurt, “İslam Eğitime Dair Bazı Temel İlkeler”, 109.

⁴⁷⁹ Gözütok, *H. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 198.

⁴⁸⁰ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 221-227.

bağışlayıcı, çok merhametlidir.”⁴⁸¹ gibi ayetlerle bir yandan teşvik edilen insan; bir yandan da *“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin...”*⁴⁸² gibi ayetlerle hatadan sakındırılmaya çalışılmıştır. Bazı ayetlerde de terğib ve terhib bir arada yapılmaktadır: *“İman edenlerin, Allah’ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaştırmış kimseler gibi olmasınlar...”*⁴⁸³

Daha çok *tam öğrenme kuramı* ve *programlı öğretim kuramı* tarafından, öğrenciler için pekiştireç olması anlamında kullanılan terğib-terhib metodu; öğrenciyi eğitim-öğretim sürecinde, özendirmek ve sakındırmak anlamında değerli ve gerekli görülmektedir.

2.1.11 Mükâfat-Ceza

Kur’an-ı Kerim toplumu huzurlu ve disiplinli kılmak adına birtakım kurallar koymuştur. Bu kuralları koyarken insanın psikolojik ve biyolojik gerçekliğini her daim dikkate alarak hareket etmiş ve insan için mutlaka seçenek sunmuştur.⁴⁸⁴ Pek tabii de insanlardan bu kurallara uymalarını istemiş ve beklemiştir. Kurallara uyup uymamaları noktasında ise davranışlarının karşılığını mükâfat veya ceza olarak ya bu dünyada vermiş ya da ahirette vermek üzere ertelemiştir.

Allah’ın çizdiği sınırların aşılması, insanların ortak değerlerine aykırı hareket edilmesi ya da eğitimin ortaya koymak istediği *insan tipine* yakışmayacak davranışlar sergilenmesi durumunda, bu tavırları gerçekleştirenleri doğruya yönlendirebilmek adına ceza; takdir edilen davranışlar ortaya konulduğunda ise mükâfat verilmektedir.⁴⁸⁵ *“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir.”*⁴⁸⁶ ayetiyle de ifadelendirildiği üzere gerek dünya hayatı için gerekse ahiret için insanın elde edeceği sonuç yaptıkları nispetinde olacaktır. Râzî, Tefsir-i Kebir’de bu ayeti şu şekilde açıklamaktadır: “Cenab-ı Hakk’ın bu ifadesi, mükellefin hallerinin beyanını tamamlayan bir ifadedir. Çünkü ona, günahlarını hiç

⁴⁸¹ Zümer, 39/53.

⁴⁸² Bakara, 2/278-279.

⁴⁸³ Hadid, 57/16.

⁴⁸⁴ Mehmet Emin Ay, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza* (İzmir: Nil Yayınları, 1994), 57.

⁴⁸⁵ Gözütok, *H. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 153.

⁴⁸⁶ Necm, 53/39-40.

kimsenin üstlenmeyeceği beyan edilince, başkasının iyiliğinin fayda vermeyeceği; salih amel işlemeyen hiç kimsenin hayır namına hiçbir şey elde edemeyeceği de beyan edilmiş olur ki, böylece kötülük yapan kimsenin, başkasının iyiliği sebebiyle bir mükâfat elde edemeyeceği ve hiç kimsenin, onun namına, ilahi cezayı üstlenmeyeceği açıkça ve mükemmel bir biçimde anlaşılmış olur.”⁴⁸⁷

Mükâfat manasına gelen *ceza* ve *ecr* kelimeleri Kur'an-ı Kerim'de toplamda 160 ayette bulunmaktadır. Bu ayetler incelendiğinde, “en güzel karşılık ile mükâfatlandırılacak insanlar”ın belli başlı bazı nitelikler taşıdıkları görülecektir. Öncelikle bu insanların temel özellikleri; Allah’a inanmaları, iyi ve güzel amellerde bulunmaları şeklinde dikkat çekmektedir. Ayrıca bollukta da darlıkta da Allah için infakta bulunan, sadakalar veren bu kimseler; öfkelerini yenmeyi başaran ve insanların hatalarını affeden yüce gönüllü kimselerdir. Yine bu insanlar istikamet üzere olan, büyük hatalardan ve günahlardan kaçınan, Allah’ı çokça anan ve O’ndan mağfiret dileyen samimi müminlerdir. Her türlü sıkıntıyı sabırla karşılayarak kendilerine ikram edilen nimetler için şükreden ve yalnızca Allah’ın kendilerinden razı olması adına ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunan takvalı kimselerdir.⁴⁸⁸ Bu anlamda “*Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.*”⁴⁸⁹ müjdesinin yaşattığı heyecan da paha biçilemez mahiyettedir.

Mükâfattan kastın sadece maddi karşılıklar olduğu düşünülmemeli, mükâfat anlayışı bu şekilde sınırlandırılmamalıdır. Çünkü maddi mükâfatlar olduğu gibi pek tabii manevi mükâfatlar da olabilmektedir. Bazen öğretmenlerin ya da idarecilerin öğrencileri övmeleri, onlara güzel sözler söylemeleri de insana memnuniyet vermektedir. Herhangi bir başarılarına ithafen yalnızken ya da arkadaşlarıyla birlikte oldukları bir ortamda kendilerine teşekkür ve taltifte bulunulması onlar adına büyük mutluluktur. Bu şekilde duydukları manevi haz sayesinde ki disiplinli hareket etmeye, daha çok ve daha iyi öğrenmeye istekleri artmaktadır. Üstelik verilen bu mükâfat, başka öğrenciler için de olumlu etkiler yaparak onların da bu şekilde başarılı olabilmek adına sarfettikleri çabalarını çoğaltacaktır. Ancak böyle bir mükâfatta bulunurken diğer öğrencilere yönelik kullanılacak olan üsluba da dikkat edilmelidir. Onların kışkandırılmamaları da büyük önem arz etmektedir. Çünkü onlara kendilerini

⁴⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 29/15-16.

⁴⁸⁸ Mehmet Emin Ay, “Kur'an-ı Kerim'de Disiplin, Mükâfat ve Ceza Kavramları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (Ocak 1992), 253.

⁴⁸⁹ Secde, 32/17.

beceriksiz ya da başarısız hissettirmek, bir taraftan yaparken diğer taraftan yıkıma sebebiyet verecektir. Ayrıca bu durum kuvvetle muhtemeldir ki mükâfat kazanamayanları hırçınlaştıracak, sonuçta da onları disiplinsizliğe yönleltecektir.⁴⁹⁰

Hz. Muhammed'in ashabına yönelik uygulamalarına da bakıldığı takdirde, maddi mükâfatlardan daha ziyade, manevi mükâfat öğelerini kullanışı göze çarpmaktadır. Aslında belki de bu durumda şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü zaten böylesine maddi sıkıntıların çekildiği bir dönemde maddi mükâfatların verilmesi, eldeki imkânlar bağlamında düşünüldüğünde mümkün ve mantıklı olmayacaktır.⁴⁹¹

Eğitimciler nazarında şiddet içeren ve korkuya sebebiyet veren bir tutumla gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetleri ve disiplin uygulamaları öğrencilerin keyiflerini kaçırmakta, onları öncelikle yalancılığa iterek bir yandan da tembelliğe sevk etmektedir. Şiddet ve cezanın süreklilik arz etmesi durumu ise çocuklarda kötü bir gidişata sebebiyet vermekte; tembellik, yalancılık, arsızlık vb. hâller maalesef karakteristik bir özelliğe dönüşmektedir. Aslında genel olarak eğitimciler cezanın kolay kolay ve gereksiz yere verilmemesi taraftarıdır. Cezanın haddinden çok ve adaletsiz bir şekilde uygulanması ve hatta zulüm sayılabilecek mahiyette cezaya başvurulması kesinlikle kabul edilebilir bir durum değildir. Öncelikle önleyici, düzeltici ve yapıcı birtakım tedbirler alınmalıdır. Buna rağmen, öğrenciler yine de disiplinsizce davranmaya devam ediyorlarsa o zaman abartısız bir şekilde ve ancak yapılan hatanın karşılığı olacak mahiyette bir ceza verilmesi mümkün ve gerekli olacaktır.⁴⁹²

Kur'anî eğitim sistemine göre herhangi bir ceza uygulamadan önce durum hakkında bilgilendirme yapılması gerekmektedir. Kurallar en başta ortaya konulmazsa yapılan hatalardan dolayı kişiyi cezalandırmak haksızlık olacaktır. Buna rağmen bile bile hata yapan kimse cezayı hak etmiş olur. Ayrıca bilgisizlikten kaynaklanan suçlarla, bilinmesine rağmen işlenen suçlara da aynı ceza verilmez. Her ne olursa olsun yapılan hatanın farkına varılarak üzüntü ve pişmanlık hisleriyle af dilenmesi hâlinde ise Allah'ın tövbe kapısı her daim açıktır.⁴⁹³ *“Biz, iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha*

⁴⁹⁰ Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, 157.

⁴⁹¹ Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 166.

⁴⁹² Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, 157-158.

⁴⁹³ Ay, “Kur'an-ı Kerim'de Disiplin, Mükâfat ve Ceza Kavramları”, 255.

güzeliyle ödüllendiririz."⁴⁹⁴, "*Çünkü Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayıp silecek ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir.*"⁴⁹⁵ ayetleriyle de vurgulandığı üzere tövbe edip güzel işler yapanlar; "*Rableri katında onlar için diledikleri her şey vardır; işte bu, güzel davrananların ödülüdür.*"⁴⁹⁶ ayetinin de ifade buyurduğu şekilde Allah'ın sınırsız hazinesine matuf olacaklardır.⁴⁹⁷ Ama herkesçe malumdur ki "*Kim bir iyilikle gelirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır; kim de bir kötülükle gelirse o kötülükleri işleyenler yalnızca yaptıklarının karşılığını görürler.*"⁴⁹⁸ ayetinin de işaret ettiği gibi iyiliğin karşılığı iyilik, kötülüğün karşılığı da kötülüktür.⁴⁹⁹ Bu noktada da asla bir haksızlık söz konusu olmayacak "*Ve sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız.*"⁵⁰⁰ ayetinde de belirtildiği üzere yalnızca yapılanların karşılığı alınacaktır.

Yapılan hatalara dair uyarı noktasında kimi insanların; kalplerinin titremesi, vicdanlarının sarsılması ve yapmaya yeltendikleri şeylerden henüz yoldan çıkmaksızın vazgeçerek doğruya yönelmeleri için uzaktan da olsa bir işaret yeterken kimilerini de ancak net bir şekilde ve yüksek sesle ifadelendirilecek bir kızgınlık emaresi vazgeçirebilmektedir. Kimilerine sadece uygulanacak olan azabın tehdidi yeterken kimileri için de azabı yakınında bizzat görüp de ikna oluncaya kadar sopayı açıkta bulundurmak şart olmaktadır. Bazı kimseler için Allah'ın kendisinden razı olmaması yeterli ve büyük bir tehditken bazılarının ise doğru yolda olabilmek ve kalabilmek adına bedeninde cezanın etkisini ve yakıcılığını muhakkak hissetmesi gerekmektedir. Yarattıklarını en iyi bilen Allah insanı; bazen açık bir şekilde gazabıyla, bazen kendisinin ve peygamberinin o kimseye savaş açmasıyla, bazen ahiret alemindeki bazen de dünya hayatındaki ceza ile uyarır ve tehdit eder. Sonra da takdir ettiği cezayı uygular. İşte bunlar Rabbimizin insanların çeşitli zümrelerine ve derecelerine matuf

⁴⁹⁴ Ankebût, 29/7.

⁴⁹⁵ Zümer, 39/35.

⁴⁹⁶ Zümer, 39/34.

⁴⁹⁷ Mükafat ile ilgili ayetler için bkz.: Âl-i İmrân, 3/136,144; Mâide, 5/9,85; En'âm, 6/84; Tevbe, 9/121; Yûnus, 10/4,63,64; Yûsuf, 12/22,88; Nahl, 16/31; Kehf, 18/88; Mü'minûn, 23/111; Nûr, 24/38; Furkân, 25/15,75; Kasas, 28/14; Rûm, 30/45; Ahzâb, 33/24; Sebe', 34/4,37; Sâffât, 37/80,105,110,121,131; Mü'min, 40/40; Ahkâf, 46/14; Necm, 53/31,41; Kamer, 54/14,35; Rahmân, 55/60; Vâkıa, 56/24; İnsân, 76/12,22; Mürselât, 77/44; Nebe, 78/36; Leyl, 92/4-7,19-21. vd.

⁴⁹⁸ Kasas, 28/84.

⁴⁹⁹ Ceza ile ilgili ayetler için bkz.: Bakara, 2/85,191; Âl-i İmrân, 3/87; Nisâ, 4/123; Mâide, 5/29,33,38,95,98; En'âm, 6/93,120,138,146,157,160; A'râf, 7/40,41,96,97,147,180; Tevbe, 9/26,95; Yûnus, 10/13,27,52; Hûd, 11/57; İsrâ, 17/63,98; Kehf, 18/106; Tâhâ, 20/128; Enbiyâ, 21/29; Neml, 27/90; Ankebût, 29/14,39,40; Rûm, 30/47; Sebe', 34/16,17,33; Fâtır, 35/36; Fussilet, 41/28; Câsiye, 45/14; Ahkâf, 46/20,24,25; Kamer, 54/33-36; Haşr, 59/17; Tahrîm, 66/7; Müzzemmil, 73/15-16; Nebe, 78/23-26. vd.

⁵⁰⁰ Sâffât, 37/39.

olarak ortaya koyduğu farklı cezalandırma yöntemleridir.⁵⁰¹ “Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; kuşkusuz Allah’ın hesabı çabuktur.”⁵⁰² Taberî bu ayeti “Allah, hiçbir kimseye zulmetmez. İyilik yapana karşılığını kat kat verir. Kötülük yapanı ise yaptığı kötülük kadarıyla cezalandırır. Allah’ın, bütün yükümlülere hesaba çekmesi uzun zaman almaz. Çok kısa sürede biter. Zira, herkesin yaptığı kaydedilmiştir. Allah her şeyi bilendir. Ondan herhangi bir şeyi gizlemek mümkün değildir.”⁵⁰³ şeklinde açıklamaktadır.

İnsanoğlu kısacık ömrüne bakmaksızın haddi aşma noktasında ziyadesiyle cüretkâr davranmaktadır. Dünya nimetlerini elde etme konusundaki hırsı “Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah’ın katındakiler kalıcıdır...”⁵⁰⁴ gibi pek çok ayetle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Fakat insan Rabbine karşı çok nankör bir varlıktır. Allah kullarına “Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur...”⁵⁰⁵ şeklinde hitap ederek yapıp ettiklerinin ancak ve ancak kendilerini bağladığının ısrarla altını çizmiş, buna rağmen yanlış yolda yürümeye devam edenler için de “...Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar!”⁵⁰⁶ diyerek uyarılarda bulunmuştur. Hâl ve hareketlerindeki bu azgınlığın kendi sonlarını şekillendirdiğini çok iyi bildikleri hâlde görmezden gelmeyi tercih eden insanlar için de “...Allah, bir topluluğa lutfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez...”⁵⁰⁷ ayeti ibret vericidir. Tüm bunlara rağmen iman edip salih amel işleyenlere vadedilen mükâfatlar inananların heyecanlarını katbekat artırmaktadır. Kur’an’da bu anlamda pek çok ayette pek çok mükâfat zikredilmiş olsa da belki de en özel ve en değerli olanı “...Allah onlardan râzı olmuş, onlar da Allah’tan râzı olmuşlardır...”⁵⁰⁸ ayetiyle ifadelendirilmektedir.

Ceza ve ikab kelimeleri Kur’an-ı Kerim bağlamında değerlendirmeye tabi tutulduğunda cezalandırmak anlamı taşıyan bu kelimelerin toplamda yalnızca 72 ayette yer alması dikkat çekici bir durum arz etmektedir. Cezanın 72 ayette geçmesine mukabil mükâfatın 160 ayette yer alması, Rabbimizin cezalandırmaktan daha çok

⁵⁰¹ Kutub, *İslami Eğitim Metodu*, 211-213.

⁵⁰² İbrâhîm, 14/51. Benzer ayetler için bkz.: Tâhâ, 20/15; Mü’min, 40/17; Câsiye, 45/22,28.

⁵⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/746.

⁵⁰⁴ Nahl, 16/96-97.

⁵⁰⁵ İsrâ, 17/15.

⁵⁰⁶ Tevbe, 9/81-82.

⁵⁰⁷ Enfâl, 8/53.

⁵⁰⁸ Beyyine, 98/8.

müâfatlandırmak amacı güttüğünü ve aslında kulları için böylesini istediğini göstermesi anlamında dikkate değerdir.⁵⁰⁹

Bu metot da terğib-terhib metoduyla aynı amaç doğrultusunda, yine pekiştireç olması bağlamında, *tam öğrenme kuramı* ve *programlı öğretimde* kullanılmaktadır. Aslında bu tarz pekiştireçler diğer öğretme-öğrenme kuram ve stratejileri tarafından da bir şekilde eğitim-öğretimin bir yerinde kullanılarak sürece dahil edilmektedir. Ama özellikle zikrettiğimiz bu iki kuram için daha önemli bir yer arz etmektedir. Sürekli maddi ya da sürekli manevi mükâfat ve ceza uygulamaları öğrenci için süreç içerisinde ilk anlamını yitirebilir. Ya da bir kız öğrenci için oyuncak arabanın anlam ifade etmeyeceği gibi, erkek öğrenci için de oyuncak bebeğin ödül olarak verilmesi yerinde ve doğru bir davranış olmayacaktır. Cezalandırma noktasında da caydırıcı etkisi bulunmayan hâl, hareket, tutum ve davranışlar öğrenciler üzerinde etkili olmayacaktır. Bu anlamda verilecek olan mükâfat ve ceza yöntemleri bu gibi durumlar dikkate alınarak yapılırsa ancak fayda sağlanabilir.

2.1.12 Tekrar

Tekrar metodu gerek günümüz eğitim-öğretim kuramları açısından gerekse Kur'an'ın sunduğu eğitim-öğretim anlayışı açısından pratik ve kullanışlı bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Tekrarlar, konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaları ve hafızalarda kalıcılığı sağlamaları bakımından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca usandırıcı olmamaları ve konunun tazeliğini sürekli muhafaza etmeleri de tekrarları eğitimde vazgeçilmez kılmaktadır. Konuya Kur'an özelinde bakacak olursak tekrarlar genel anlamda inançla ilgili konuları içermekte ve bununla da edebi sanatını zenginleştirici bir ifade biçimi ortaya koymaktadır.⁵¹⁰

Rabbimiz Kur'an aracılığıyla insanları eğitirken, onların farklılıklarını gözetenek yapılarına en uygun biçimde hareket etmeleri noktasında kolaylık sağlamayı önemsemiştir. Bundan dolayı da tekrar metodunu, insan fitratını baz alarak tedrici bir şekilde ve mükemmel bir üslupla kullanmıştır. Zira Kur'an'ın, tek seferde değil de yirmi üç yıla yayılan bir süreçte peyderpey indirilmesi ve farklı zamanlarda meydana gelen benzer olayların benzer ya da aynı vahiylerle desteklenmesi de tekrar metodunun

⁵⁰⁹ Ay, "Kur'an-ı Kerim'de Disiplin, Mükâfat ve Ceza Kavramları", 254.

⁵¹⁰ Ali Erbaş, *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 113-119.

öneminin altını çizmektedir.⁵¹¹ “*Andolsun ki Kur’an’ı düşünölsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?*”⁵¹² ayeti Kamer suresi’nde 4 kez tekrarlanarak bu noktaya işaret etmektedir.

Sürekli bir şekilde tekrarlanan konu insan zihninde sabit bir yer edinir ve unutulmaz.⁵¹³ Aslına bakılırsa tekrarın bu kalıcı özelliğı tabiat kanunudur. İyi karakterin de kötü karakterin de süreç içerisinde kazanılan alışkanlıklara binaen oluştuğı herkesçe malumdur. Ayrıca herhangi bir günaha ilk kez girilmesi halinde kalpte siyah, küçük bir noktanın oluşacağı eğer ki o günah tekrarlanırsa bu noktaların artarak kalbi kaplayacağı ve karartacağı, bu denli ileri gidildiğı zaman geri dönüşün daha zor olacağı; aksi halde henüz işin başındayken tövbe edilip bir daha yapmamak adına gayret sarf edildiğı takdirde o lekenin silinip yok olacağı ve kalbin tertemiz bir şekilde parlayacağı söylenmektedir.⁵¹⁴ Bakara suresinde 2 kez tekrarlanan “*Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek değilsiniz.*”⁵¹⁵ ayeti de bizim için bu anlamda örnek teşkil edecektir.

Kur’an’ın tekrarları, inananların gönüllerinde bıraktığı etkiyi daha da artırmak adına önemli bulduğı çeşitli mevzuları birçok yerde tekrar tekrar dillendirerek düşüncelerini ortaya koymuş, kalplere yerleştirmiş ve böylelikle de unutulmamasını garanti altına almıştır.⁵¹⁶ Bu özellikleriyle de aslında ilahi kaynaklı olduğunu, inanmayanlara meydan okurcasına gözler önüne sermiştir. Ve onları bir benzerini getirmeleri noktasında da aciz bırakmıştır. “*Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!*”⁵¹⁷ ayeti Mürselât suresinde inkârcılar için tehditvari bir üslupla 10 yerde tekrarlanmıştır.

Kur’an özelinde tekrar metodunun gayelerine değinecek olursak bizim için de öncelikli önemine binaen olsa gerek, özellikle eğitim-öğretime yönelik pek çok faydası dikkat çekmektedir. Bilgilerin unutulma riskini ortadan kaldırması noktasında ziyadesiyle önem arz etmektedir. Ayrıca “takrir, teşvik, şüpheleri yok etme, faydayı çoğaltma, tekid, tehdit, sakındırma, müjdeleme, tembih, öğüt, yüceltme, övme ve

⁵¹¹ Erbaş, *Kur’an’daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 30-62.

⁵¹² Kamer, 54/17,22,32,40.

⁵¹³ Erbaş, *Kur’an’daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 52.

⁵¹⁴ Bilgin, “Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine”, 215.

⁵¹⁵ Bakara, 2/134,141.

⁵¹⁶ Erbaş, *Kur’an’daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 33-53.

⁵¹⁷ Mürselât, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49.

mükâfatlandırma, öç almakla sevindirme, nimetlere şükür isteme, dua, telaffuzda kolaylık sağlama, kıraatte kolaylık sağlama, fasılalara uygunluk sağlama, irşad ve ikna etme” gibi daha birçok noktanın ayrıntılı bir şekilde değerlendirilebileceği gerçeği de karşımıza çıkmaktadır.⁵¹⁸ “*Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?*”⁵¹⁹ ayetinin Rahmân suresinde defaatle tekrarlanmasını da, Rabbimizin insanoğluna duyduğu merhamete binaen yaptığı uyarılar olarak değerlendirmek mümkündür. Sait Şimşek de bu ayet hakkında “Surede Allah’ın nimetleri sıralanmakta, nimetler sıralanırken de “*Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini/kudretini yalanlıyorsunuz?*” ayeti 31 kez tekrar edilmekte, böylece Allah’ın nimetlerini inkar etmenin imkan dışı ve akıl dışı olduğu ifade edilmektedir.”⁵²⁰ şeklinde açıklamada bulunmaktadır.

Yerde ve gökte hiçbir şeyin Allah’a gizli kalmayacağı, Allah’ın her şeyden haberdar olduğu,⁵²¹ inkarcıların hâllerini ileride kendilerinin de görecekları,⁵²² zalimler için sürekli ve can yakıcı bir azabın olacağı,⁵²³ inananların Rableri katındaki mükâfatları ve ne korku çekecekler ne de üzüntü duyacakları,⁵²⁴ Allah’ın azabının ve uyarılarının nasıl olduğunun görüleceği,⁵²⁵ göklerde ve yerde bulunanların Allah’ı tesbih etmeleri,⁵²⁶ duanın gerekliliği ve dua örnekleri,⁵²⁷ Allah’ın mutlak güç ve engin merhamet sahibi oluşu,⁵²⁸ kıblenin Mescid-i Haram oluşu⁵²⁹ ve daha birçok konu Kur’an-ı Kerim’de bir çok ayette tekrar tekrar zikredilerek adeta zihinlere kazınmaktadır.

Tekrar metodu *tam öğrenme kuramı* ve *programlı öğretimde* kullanılan ve ziyadesiyle önem arz eden bir metottur. Tekrarlar bilginin zihne iyice yerleşmesi noktasında önemli görülmekte ve kullanılmaktadır. Öğrencilerin, tekrarlar sayesinde bilgileri sürekli tazelenerek güncelliğini koruyacak ve unutulma ihtimali en aza

⁵¹⁸ Erbaş, *Kur’an’daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 33-76.

⁵¹⁹ Rahmân, 55/13.

⁵²⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 5/138.

⁵²¹ İbrâhîm, 14/38; Âl-i İmrân, 3/5; En’âm, 6/18; Lokmân, 31/34; Fussilet, 41/22; Mülk, 67/14.

⁵²² Sâffât, 37/174,175,178,179; Nebe, 78/4-5.

⁵²³ Şûrâ, 42/21, 26, 45.

⁵²⁴ Bakara, 2/38,62,112,262,274,277.

⁵²⁵ Kamer, 54/16,21,30,39.

⁵²⁶ Hadid, 57/1; Saff, 61/1; Haşr, 59/1.

⁵²⁷ Furkân, 25/77; A’râf, 7/55; Âl-i İmrân, 3/191-194.

⁵²⁸ Şuarâ, 26/9,68,104,122,140,159,175,191.

⁵²⁹ Bakara, 2/144,149,150.

indirilecektir. Unutulmayan bu bilgiler de öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyini oluşturacak ve yeni öğrenilen bilgiler için alt yapı teşkil edecektir.

2.1.13 Telkin

Telkin yapılırken dikkate alınması gereken hususlar vardır. Öncelikle belirtilmesi gerekmektedir ki telkinde bulunacak olan kimsenin maddi ve de manevi bir üstünlüğe ya da tabiri caizse böyle bir otoriteye sahip olması önem arz etmektedir. Mesela bu anlamda öğretmenler telkin verme noktasında daha liyakatli ve ehliyet sahibi kimselerdir. Aslında burada altı çizilmesi gereken nokta telkinin yukarıdan aşağıya yapılması meselesidir. Aksi halde öğrencinin öğretmenine yani altın üste telkinde bulunması gibi rolleri değiştiren absürt bir durum ortaya çıkacaktır. Telkin verecek kimsenin telkinde bulunacağı şeylere öncelikle tabii ki kendisinin inanması ve de uyması gerekmektedir. Ancak bu taktirde samimiyetini ispat edebilir. Zaman ve mekân sağlıklı bir telkin yapılabilmesi adına ziyadesiyle önem arz etmektedir. Kişinin eşref saatinde ve doğru ortamda yapılacak olan telkin, doğal olarak yerli yersiz yapılacak olan telkinden daha faydalı olacaktır. Telkin, karmakarışık ifadelerle değil de basit ve kolay bir üslupla yapılmalı; üstü kapalı ya da anlaşılmaz olmamalıdır. Ayrıca telkinde bulunulurken sık sık tekrarların yapılması da fayda sağlayacaktır. Telkin kişinin yaşıyla ters orantılı, heyecanı ile doğru orantılıdır. Heyecanın artması durumunda telkinin de artacağı gerçeğinden hareketle telkinde bu gibi duygu durumlarından faydalanmanın önemi ve gerekliliğiyle beraber tabii ki akıl ve mantık da bu noktada ihmal edilmemelidir. Bazı olayların gerçekleşmesi esnasında verilen telkin olayların öncesinde ya da sonrasında yapılacak olan telkinden daha etkili olmaktadır. Çocukların telkin dinlemeye ve almaya çok daha uygun olmalarını da göz önünde bulundurursak eğitimde telkinden büyük ölçüde yararlanılabileceği de bariz bir şekilde ortaya çıkmış olacaktır. Yeter ki, eğitimci nerede nasıl konuşacağını, hangi konuda ne söyleyeceğini doğru bir şekilde tespit etsin ve iyi bilsin.⁵³⁰ Son olarak da telkin yapılacak durumlarda öncelikle karşıt fikir ve düşüncelerin sağlam delillerle yıkılması gerekecektir. Ancak bu şekilde yerlerine yeni ve sağlıklı düşünce ve fikirlerin yerleştirilmesi hem daha kolay hem de daha mümkün olacaktır.⁵³¹

⁵³⁰ Fersahoğlu, *İslam Eğitime Giriş*, 117-118.

⁵³¹ Kırca, “Kur’an’a Göre Din Eğitiminin Genel Metodları”, 174-179.

Bu noktada Lokman'ın (a.s.) oğluna ithafen bulunduğu telkinden bahsetmek yerinde olacaktır: *“Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: “Sevgili oğlum! Allah’a ortak koşma; çünkü O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır. Lokman, “Sevgili oğlum” (dedi), “Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır. Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir. Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin -anırmasıdır.”⁵³² Ayrıca Hz. İbrahim de babasına telkinde bulunmuş ve “Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, rahmanın buyruğuna uymamıştır. Babacığım! Allah’ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum...”⁵³³ diyerek onu doğru yola davet etmiştir.*

Bu anlamda Hz. Muhammed’in gönderdiği İslam’a davet mektupları ve Veda haccı sonrasında gerçekleştirdiği Veda hutbesi de telkin adına örneklik teşkil etmektedir.

Telkin metodunun herhangi bir öğretme-öğrenme strateji ve kuramıyla tam anlamıyla bir bağlantısı söz konusu değildir. Telkini öğüt verme noktasında anlatım metoduyla ilişkilendirsek dahi gene de herhangi bir strateji ya da metot tarafından kullanımı mümkün görülmemektedir. Hatta denilebilir ki telkin metodunun konuya yönelik net anlatım ve açıklamaları günümüz strateji ve metotlarının karşısında olduğu bir durum arz etmektedir.

2.1.14 Taklit-İttibâ-Teessi

İnsanlar bebeklikten itibaren ilk ve temel yaşam becerilerini taklide dayalı bir şekilde öğrenirler. Taklitle doğrudan doğruya değil de dolaylı bir öğrenim söz konusudur. Kur’an, insanlara rehber ve önder olarak gönderilen peygamberleri

⁵³² Lokmân, 31/13,16-19.

⁵³³ Meryem, 19/42-46.

insanlar için örnek alınarak bu anlamda taklit edilecek kimseler olarak tanımlamaktadır. Özellikle dini anlamda olsa da aslında yerine getirdikleri bütün hâl, hareket ve tavırlarıyla taklit edilmeleri yanlış olmayacaktır. *“İçinizden Allah’ın lutfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resulullah’ta güzel bir örneklik vardır.”*⁵³⁴ ayeti de bu duruma işaret etmektedir. Mevdûdî ayete yönelik şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Bu ayetin geçtiği konunun bütünlüğü içinde bakıldığında, Hz. Peygamberin (s.a.v.) davranışlarının ve hayat tarzının bir örnek model olarak sunulmasının amacının, Hendek Savaşı sırasında kişisel çıkarlarını ve güvenliklerini düşünerek hareket eden kimselere bir ders vermek olduğu görülür. Fakat ayetin sözleri geneldir ve sadece bu manaya hasretmenin bir anlamı yoktur. Allah, Resulü’nün (s.a.v.) hayatının sadece bu anlamda örnek model olduğunu söylememekte, bilakis mutlak bir örnek olduğunu bildirmektedir. O halde bu ayet, Müslümanların hayatlarının her yönünde Allah Resulü’nü bir örnek model kabul etmelerini ve kişilik ile karakterlerini bu modele göre şekillendirmelerini gerektirir.”⁵³⁵ Nasıl ki gerek ana dil gerekse yabancı diller bir şekilde taklit sayesinde öğreniliyorsa, din de yine bu şekilde taklitte ve tabii ki öncelikle aileden öğrenilmektedir.⁵³⁶ *“Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır.”*⁵³⁷ ayeti de aile içi eğitim-öğretimin önem ve önceliğine vurgu yapmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’in gerçekleştirilmesini istediği taklit, herhangi bir kişiye ya da olaya takılı kalmaksızın bilinçli bir şekilde yapılan taklittir. Böylesi bir taklit, ittibâ⁵³⁸ ve teessi⁵³⁹ kavramlarıyla da ifadelendirilebilir. İnananlar için tavsiye edilen taklit, atalarının yapıp ettiklerini şuursuzca yapmaya devam ederek onların yanlış inanç ve tutumlarına körü körüne bağlanan kimselerin yaptığı taklit değildir. Allah bu şekilde yapılan taklidi eleştirir ve kötüler.⁵⁴⁰ *“Onlara ‘Allah’ın indirdiğine ve peygambere gelin’ dendiğinde, ‘Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter’ derler. Ataları*

⁵³⁴ Ahzâb, 33/21.

⁵³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 4/401.

⁵³⁶ Kırca, “Kur’an’a Göre Din Eğitiminin Genel Metodları”, 173.

⁵³⁷ Tâhâ, 20/132.

⁵³⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Fahrettin Atar, “İttibâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 1/678-679.

⁵³⁹ Detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Görmez, “Hz. Peygamber’i Örnek Almak ve Sünnete Tabi Olmanın Anlamı Üzerine”, *Üçüncü 1000’e Girerken İslâm* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 93-105.

⁵⁴⁰ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 506.

bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?”⁵⁴¹, “Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun” denildiğinde, “Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız” dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa!”⁵⁴² ayetleriyle de bu duruma işaret eden Rabbimiz körü körüne taklidin önüne geçmek istemiştir.⁵⁴³

Osman Pazarlı’nın ifadeleriyle “İlkel toplumlarda örf ve adet şeklinde cereyan eden taklit, ileri toplumlarda moda şeklinde kendisini gösterir.”⁵⁴⁴ Günümüzde de maalesef bu anlamda ciddi sıkıntılar boy göstermektedir. Yalnızca bilgi ve inanç noktasında değil, hayatın her alanında bilinçli bir tutum sergilemek ve bu minvalde tercihlerde bulunmak herkes için daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Taklit ancak bilinçli bir düzlemde yapılırsa hedeflenen gayeye ulaştıracaktır. Aksi hâlde akıntıya kapılmak işten bile değildir.

Taklit metodu da günümüz strateji ve kuramları tarafından çok da rağbet görmeyecek bir metot olarak karşımızda durmaktadır. Geleneksel strateji ve kuramların aksine öğretmenin dahi konumunun merkezi olmadığı bir sistemde, öğrencilerin herhangi birini herhangi bir şekilde taklidinin kabul edilemeyeceği aşîkârdır. Halbuki ilk öğrenmelerin ardından, beceri kazanılana kadar yapılan şey aslında bir nevi taklittir. Özellikle küçük yaş grupları adına yararı ve gerekliliği inkâr edilemez bir gerçekliktir. İlerleyen yaş grupları açısından da bazı konuların ilk etapta taklide dayalı öğrenilerek gitgide anlamlandırılması da aslında zaten hayatın normal akışı içerisinde varlığını devam ettirmektedir.

2.1.15 Okuma

Okumak nihayetinde amacı öğrenmek olan bir eylemdir. Tabii ki öğrenmek de bir amaç uğruna yapılmalıdır. Anlamli olan öğrenme gerek dünyevi gerekse uhrevi bağlamda insanı kemale ulaştırabilen öğrenmedir. Bunun içindir ki Allah Kur’an’ın ilk inen ayetleriyle Peygamberine “*Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbın sonsuz kerem sahibidir. Hayır! Gerçek şu ki insan,*

⁵⁴¹ Mâide, 5/104.

⁵⁴² Lokmân, 31/21.

⁵⁴³ Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.: A’râf, 7/28; Yûnus, 10/78; Enbiyâ, 21/53; Şuarâ, 26/74; Zuhurf, 43/22-23.

⁵⁴⁴ Osman Pazarlı, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1967), 21.

*kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar.*⁵⁴⁵ diyerek onun ve onun üzerinden tüm insanlığın dikkatini bu hakikatin üzerine çekmiştir. İnsanoğlunun maddi-manevi ilerleme kaydedebilmesi, yaratılış amacını gerçekleştirebilmesi ve ahsen-i takvîm üzere varlığını devam ettirebilmesi okuyup öğrenmesiyle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Ancak bu noktada atlanmaması gereken önemli bir ayrıntı daha vardır ki o da okumak eyleminin bir silah gibi olması hâlidir. Çünkü onu iyiye de kötüye de kullanmak imkân dahilindedir.⁵⁴⁶ *“Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”*⁵⁴⁷ ayetini Zemahşerî “Yahudi din adamları kendi akrabaları ve diğer insanlara gizlice öğüt verdiklerinde onlara Peygamber’e (s.a.v.) tabi olmalarını söyler, fakat bunu kendileri yapmazlardı. Denildiğine göre, onlar insanlara sadaka vermelerini söyler, fakat kendileri sadaka vermezlerdi. Kendilerine dağıtmaları için sadakalar getirildiğinde ise hainlik eder, onları adil dağıtmazlardı. Muhammed b. Vâsi’in şöyle dediği nakledilmiştir: Bana rivayet edildiğine göre; cennettekilerden bazıları cehennemdeki bazı kimselerle karşılaşır ve onlara; “Siz bize birtakım şeyler emrediyordunuz, biz de onları yaptık ve cennete girdik” diyeceklermiş. Cehennemdekiler ise, “Biz onları size emrediyorduk, fakat kendimiz farklı şeyler yapıyorduk” diyeceklermiş.”⁵⁴⁸ şeklinde tefsir etmiştir. Ayrıca *“Tevrat’la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer. Allah’ın ayetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz.”*⁵⁴⁹ ayeti de göstermektedir ki okumak tek başına yeterli bir eylem değildir. Okumanın hakkının tam manasıyla verebilmesi için okunulanların iyice anlaşılacak idrak edilmesi ve onlarla amel edilmesi gerekmektedir. *“Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır; ama her kim onu inkâr ederse işte asıl kaybedenler onlardır.”*⁵⁵⁰ ayetiyle de bu duruma işaret edilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de geçen *oku* ve *kalem* ifadeleri, yalnızca dini literatürü kastetmeksizin, tüm ilim alanlarını kapsayan genel bir mahiyet arz etmektedir. Bu da bizlere göstermektedir ki Müslüman’a düşen görev, dönemin ihtiyaçlarını gözeterek

⁵⁴⁵ Alak, 96/1-7.

⁵⁴⁶ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 374-375.

⁵⁴⁷ Bakara, 2/44.

⁵⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/260.

⁵⁴⁹ Cuma, 62/5.

⁵⁵⁰ Bakara, 2/121.

yeniliklere açık olmaktadır.⁵⁵¹ İslami çerçeveye aykırı olmadığı sürece çağa ayak uydurmak elzemdir.

*“Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler. Zira Allah karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lutfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükürün karşılığını bol bol verir.”*⁵⁵² ayetleriyle de ifadelendirildiği üzere Kur’an; asla batmayan ve batmayacak olan, bu anlamda Allah tarafından garanti altına alınmış bir ticareti anlatırken bu ticaretin öncelikli ve en önemli sermayesinin Allah’ın kitabını okumak olduğunu göstermektedir.⁵⁵³

Resulullah’ın, “Allah’ım! Faydasız ilimden sana sığınırım.”⁵⁵⁴ diyerek kastettiği ilim, Allah’ın adı anılmaksızın okunan ilimdir.⁵⁵⁵ Buradan hareketle tanımlayabileceğimiz faydalı ilim ise Allah’ın rızasını kazanmak için elde edilen, yalnızca kişisel ve dünyalık çıkarların gözetilmediği, Allah’ın koyduğu hükümleri anlamak ve uygulamak adına kişiye katkı sağlayan, Allah’ın kudretinin idrak edilmesi ve insanın yaşam kalitesinin artırılması adına insana alternatif çözümler sunan ve bu noktada ona rehberlik eden ilimdir.⁵⁵⁶

Tam öğrenme kuramı tarafından kullanılmakta olan okuma metodu; diğer strateji ve kuramlar tarafından, muhtemelen öğrenciyi bireyselleştireceği ve kendi hâline bırakacağı düşüncesinden hareketle ve öğrenimi monoton ve sıkıcı hale getirmesi ihtimaline binaen tercih edilmemiştir. Zira tam öğrenme kuramının da yine merkezi metodu değildir. Yine de süreç içerisindeki faydasına mukabil, gerekli görüldüğü takdirde kullanımına müsaade edilmektedir.

2.1.16 Düşünme

İnsana akıl gibi bir nimet veren ve onu birçok duyu organıyla donatan Allah, bütün bunlar için ondan bunları doğru yerde ve doğru bir şekilde kullanmasını istemektedir. Sahip olduğu duyularla farklı kaynaklardan envaiçeşit bilgiye kolaylıkla ulaşabilen insanın edindiği bu bilgileri akıl süzgecinden geçirmesi ve işlemesi

⁵⁵¹ Kaya, “Kur’ân-ı Kerim’de Öğrenci ve Eğitimci Olarak Hz. Muhammed”, 29.

⁵⁵² Fâtır, 35/29-30.

⁵⁵³ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 377.

⁵⁵⁴ İmâm Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, çev. M. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 6/456.

⁵⁵⁵ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 380.

⁵⁵⁶ Khouj, “İslam’da Eğitim”, 293.

gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre bu önemli görevi gerçekleştirmeyi başaramayan insan, ahsen-i takvîm olan konumundan esfeli sâfilîn konumuna düşmek durumunda kalmaktadır. Allah *“Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”*⁵⁵⁷ ayetiyle, insanın bu şekilde aşağılanma nedeninin kendisine bahşedilmiş çok özel yetenekleri geçerli hiçbir mazereti olmaksızın kullanmaması olduğuna işaret edilmektedir. Elinde yolunu aydınlatmak adına lambası varken karanlıkta kalmasına rağmen bu lambayı kullanmayarak önündeki çukuru görmeyip düşen bir insana daha başka ne söylenebilir ki? Zira karanlıkta kalmaması ve yolunu kaybetmemesi adına her türlü imkânlarla mükemmel bir şekilde donatılarak yaratılmış ve bununla da yetinilmeyerek defalarca tekrar tekrar uyarılmış bir kimse; kendisine verilen bütün bu olanak ve uyarılara karşın, elindeki nimetleri kullanmayarak yoldan sapmış ve uçuruma yuvarlanmışsa ne söylenebilecek bir söz ne de yapılabilecek bir şey kalmamış demektir. Kur'an-ı Kerim'e göre tüm iyiliklerin ve güzelliklerin oluşum sebebi; bilginin varlığına ve bu bilginin işlenmesine bağlıdır. Tüm felaketlerin ve çirkinliklerin sebebi ise bilgisizlik ya da bilginin sağlıklı bir şekilde işlenememesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayıdır ki Kur'an her zaman ve zeminde, hitap ettiği herkese, karşılıklarına çıkan her fırsatı değerlendirerek bilgi edinmelerini ve edindikleri bu bilgilerin üzerine düşünmelerini emretmektedir. Bu anlamda sözlerine kulak verenleri övmekte, dinlemeyenleri ise yermektedir. *“İnkârcılara seslenenin durumu, bağırp çağırmandan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler.”*⁵⁵⁸ ayetiyle inkarcıların neden inkâr ettikleri dile getirilerek, akıl yürütme noktasında dilin ve duyuların ne derece önemli olduğuna işaret edilmektedir.⁵⁵⁹ Sait Şimşek de ayet hakkında şu yorumda bulunmaktadır: “Ayete farklı anlamlar da verilmiştir. Ancak ortak nokta, hakka kulaklarını tıkayan kimselerin hayvanlara benzetilmiş olmalarıdır. Hayvanlar, kendilerine söylenenleri anlamazlar. Sadece bağırp çağırma sesi işitirler. Söyleneni anlamadıkları için de sağır hükmündedirler. Özet olarak, körü körüne atalarını taklit edenlere ne söylense anlamazlar. Söylenenler, onlara bir gürültü şeklinde gelir.

⁵⁵⁷ A'râf, 7/179.

⁵⁵⁸ Bakara, 2/171.

⁵⁵⁹ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 444-445.

Anlamaları için öncelikle işitmeleri gerekir. Ayrıca diyaloga girmeliler. Eğer bir şüpheleri varsa bunu dile getirmeleri ve kendilerine söylenenleri akıllarıyla değerlendirmeleri gerekir. Oysa bunlar işitmedikleri gibi dilsizdirler; başkalarıyla diyaloga girip şüphelerini dile getirmezler. Kördürler; çevrelerine bakıp ibret almıyor, akıllarını kullanmıyorlar.”⁵⁶⁰

Düşünmek, akıl sayesinde aslında ham olan bilgiyi işleme sürecidir. “*Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır.*”⁵⁶¹ ayetinde de görüleceği üzere aklın varlığı maalesef tek başına yeterli olmamaktadır. İnsana bir lütuf olarak verilen aklın kullanılmasının gerekliliğine, bir yanlışa ve o yanlışa sebebiyet veren duruma işarette bulunularak değinilmektedir. Aslında hikâyenin sonunda çok net bir şekilde görülecektir ki tüm kötülüklerin ve yanlış davranışların temel nedeni aklı kullanmamaktan yani düşünmemekten kaynaklanmaktadır.⁵⁶² Düşünme eylemi ziyadesiyle önem arz etmekle birlikte asıl amaç değil, ulaşılmak istenilen noktaya götüren bir araçtır.⁵⁶³

Kur’an’da bir yandan akletmeyen ve düşünmeyen insanlar yerilirken diğer yandan akledenler övülmektedir. “*Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler:)* “*Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!*”⁵⁶⁴ ayeti ardından gelen “*...Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah’ın katındadır!*”⁵⁶⁵ ayetiyle tamamlanarak müminler için müjde niteliği arz etmektedir.

Kur’anî eğitim sistemi insanları gerek Kur’an ayetleri bağlamında gerekse kâinata nakşedilen ayetlerle olumlu ve uzun soluklu bir sürece hazır hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Bahsedilen süreç genel anlamda tasnife tabi tutulacak olursa üç aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşama bilgi edinme aşamasıdır. Bu bilgilenme çeşitli yollardan ve farklı kaynaklardan elde edilebilir. İkinci aşama düşünme aşamasıdır ki bizi de bu noktada bu kısım ilgilendirmektedir. Bu da elde edilen her türden bilginin bir şekilde işlenmesi ve nihayetinde değerlendirilmesidir. Üçüncü aşama ise sonuç

⁵⁶⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 1/195.

⁵⁶¹ Mâide, 5/58.

⁵⁶² Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, 445.

⁵⁶³ Demir, *Kur’an’ın Temel Hedefi*, 113.

⁵⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/191.

⁵⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/195.

yani diğerk bir ifadeyle nihai bilginin anlamlandırılması aşamasıdır. Bu da Kur'an-ı Kerim'in nazarında marifetullahtır. Kur'an'a göre sağlıklı bir şekilde düşünen herhangi insaflı bir kişinin bu sonuca varması işten bile değildir. Bunun içindir ki Allah insanları her daim bilgi edinmeye ve edindikleri bu bilgiler üzerine düşünmeye davet etmektedir.⁵⁶⁶

Denilebilir ki insanın hakikate ulaşabilmesi için her zaman bilgili olması ya da düşünmesi yeterli gelmemektedir. Bu sebeptendir ki tüm ön yargılardan arınmış, vicdani duyguların gözetimi altında, tarafsız ve sağlıklı bir şekilde düşünmenin gerekliliğı bariz bir şekilde kendini göstermektedir.⁵⁶⁷

*“...İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.”*⁵⁶⁸, *“...Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır.”*⁵⁶⁹, *“...Düşünenler için ayetlerimizi işte böyle açıklıyoruz.”*⁵⁷⁰, *“...Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır.”*⁵⁷¹ ayetleriyle de ifadelendirildiğı üzere Rabbimiz, düşünme faaliyetinin gerekliliğı noktasının tekrar tekrar altını çizmektedir.

Hız. İbrahim'in gerek putları kırması noktasında kavmiyle arasında geçen diyalogda⁵⁷² gerekse de Nemrut'la aralarında cereyan eden konuşmada⁵⁷³ muhataplarını düşünmeye ve akletmeye davet ederken kullandığı üslup da eğitimciler açısından önem arz etmektedir.

Aslında düşünme metodu için şu strateji ya da bu kuram tarafından kullanılıyor tarzında bir sınırlandırmada bulunmak yerinde olmayacaktır. Zira modern strateji ve kuramların hemen hepsi; öğrenciyi süreçte aktif ve merkezde kılarak onun kendi öğrenimini gerçekleştirme adına, öğretmen tarafından desteklenmesi fikrine dayanmaktadır. Bu şekilde yönlendirilen öğrencinin de süreç içerisinde neyi nasıl yapacağı üzerine kafa yorması, yani düşünmesi gerekecektir. Bu düşünme faaliyeti süreç boyunca devam ederek öğrenciyi bir sonuca ulaştıracaktır. Tabii ki bu anlamda öğrencinin düşünme becerilerinin neliğı ve niteliğı önem taşımaktadır. Çünkü bu

⁵⁶⁶ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 446.

⁵⁶⁷ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 447.

⁵⁶⁸ Nahl, 16/43-44.

⁵⁶⁹ Câsiye, 45/13.

⁵⁷⁰ Yûnus, 10/24.

⁵⁷¹ Ra'd, 13/3.

⁵⁷² Enbiyâ, 21/56-67.

⁵⁷³ Bakara, 2/258.

yeterliliğe sahip olamayan öğrenciler adına verimli bir süreç ve beklenen sonuç anlamında sıkıntılar yaşanması muhtemel görülmektedir.

2.1.17 Dinleme

Kur'an nazarında bilgi elde etmenin ve kemale ulaşmanın yolu dinlemekten geçmektedir. Rabbimiz *"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız."*⁵⁷⁴ buyurarak bu gerçeğe dikkat çekmektedir. Elmalı'da bu ayeti *"Ve ey müminler hatta ey insanlar! Kur'an okunduğu vakit namazda, hutbede veya herhangi bir yerde ve mecliste hemen kulak verip onu dinleyin ve ağzınızı tutup susun ki, rahmete erdirilesiniz, rahmete erdirilmeniz arzu edilsin. Zira susmak iyice dinlemeye, iyi dinlemek de basirete, o da iman ve salih amellere, iman ve ameller de ilahi rahmete ve nimete ermeye sebep ve yoldur."*⁵⁷⁵ şeklinde açıklamaktadır. Zaten aklı başında her insan, şahsına hitaben anlatılan ya da okunanları dikkatli bir şekilde dinleyerek bunları akıl süzgecinden geçirecektir. Sonrasında da değerli gördüklerini alarak değersiz gördüklerini de atacaktır. Pek tabii cahil kimselerin ağızlarından çıkan ve herhangi bir değerinin olmadığı net olan şeyleri de dinlemeyerek ve onları kendi söyledikleriyle baş başa bırakarak, onlara olan mesafesini belli edecektir. *"Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve "Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size. Esen kalın. Bizim cahillerle işimiz yok" derler."*⁵⁷⁶ ayetiyle de bu durumun altı çizilmektedir. Her hâlükârda ortada değerli olduğu kesin olan bir şey varsa eğer, onu da tereddütsüz bir şekilde kabul ederek hiçbir şekilde ön yargıya kapılmayacaklardır.⁵⁷⁷ Bu noktada *"İnkârcılar dediler ki: "Bu Kur'an'a kulak vermeyin, okunurken gürültü çıkarın, belki bastırırsınız."*⁵⁷⁸ ayetiyle inanmayanlar eleştirilirken, müminlerin de bu konuda dikkatli olmaları istenmektedir.

Müslüman bir kimsenin inandığı ve kabul ettiği doğrular söz konusu olduğunda sağlam ve kararlı bir duruş sergilemesi, İslam ahlâkına yakışır şekilde davranışta bulunması, hem kendine olan saygısı, hem de Rabbi karşısındaki takvası açısından önem arz etmektedir. Bu noktada da *"...Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi*

⁵⁷⁴ A'râf, 7/204.

⁵⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/196.

⁵⁷⁶ Kasas, 28/55.

⁵⁷⁷ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 395.

⁵⁷⁸ Fussilet, 41/26.

*olursunuz...*⁵⁷⁹ ayeti bu duruma örneklik teşkil etmesi açısından dikkate değerdir. Aslında insan sadece dini hassasiyetler noktasında değil hayatında değerli görüp korumaya çalıştığı her konu ya da durum için yine bu şekilde bir duruş sergileyerek tavrını ve tarafını belli etmelidir. Ayetten de anlaşılacağı üzere yalnızca ortamda bulunarak konuşmaları dinlemek bile kişinin değerlerinin değişmesine sebebiyet verebilecek mahiyettedir. Bu da bizlere dinleme metodunun önemini göstermektedir.

Dinleme metodunun *sunuş yoluyla öğretim stratejisi* tarafından kullanılan bir metot olduğunu ifade edebiliriz. Zaten diğer strateji ve kuramların sisteminde anlatım olmadığı için doğal olarak dinleme metoduna da ihtiyaçları olmayacaktır. Çünkü öğretmenin bilgileri vermesi, öğrencilerinse dinleyerek bu bilgileri elde etmesi fikrine kesinlikle karşı çıkmaktadır. Öğrencinin bilgilere kendisinin ulaşmasının gerekliliği noktasının üzerinde ısrarla duran bu strateji ve kuramlar, takrir metodunda da değindiğimiz üzere, aslında bu metotlara zaman zaman ihtiyaç duyabilmektedir. Tabii ki sürekli öğretmenin anlatması öğrencilerin de dinlemesi şeklinde bir eğitim-öğretim faaliyeti sağlıklı olmayacaktır. Ama bu metotlar kullanılmaksızın da verimli bir eğitim-öğretimin sağlanması mümkün görülmemektedir.

2.1.18 Model Olma-Model Alma-Örnek Olma

İnsanoğlu dünyaya hiçbir şey bilmeksizin gelmekte, hayattan öğrenilecek birçok şeyin varlığı insanın merak ve öğrenme isteği ile birleşince onu sürekli bir araştırmaya itmektedir. Özellikle bebeklik ve ilk çocukluk aşamalarında olmak üzere aslında hayatının tamamında merak ettiği şeyleri çok daha kolay ve kalıcı bir şekilde öğrenebilmesi adına, herhangi bir şeyin ona özgü örneklerini somut bir şekilde görebilmesi insan için büyük avantaj sağlayacaktır. Çünkü herkesçe malumdur ki güzel bir davranışı ya da bir probleme dair çözüm yollarını veyahut sanatsal çalışmaların ve ortaya konulan eserlerin mahiyetini öğrenmenin en kolay ve en anlamlı yolu, onlara dair örnekleri somut bir şekilde görmekten geçmektedir. Zira örnekler her zaman ve zeminde insanlar için en iyi öğretmenlerdir.⁵⁸⁰

Bütün rejimler kendi sistemlerini, sistemin uygulayıcısının öncelikle ve özellikle kendisinin olması anlayışının üzerine inşa eder.⁵⁸¹ Bunun gibi her eğitim-öğretim sisteminin de süreç sonunda gerçekleştirmeyi planladığı ve yetiştirmeyi

⁵⁷⁹ Nisâ, 4/140.

⁵⁸⁰ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 496.

⁵⁸¹ Kutub, *İslami Eğitim Metodu*, 206.

hedeflediği bir insan modeli henüz sürecin başından bellidir. Buna rağmen henüz hiçbir sistem, gerçekleştirmek istediği bu insan modelinin bir numunesini, eğitim-öğretim sürecinin uygulanmaya başlanması aşamasında örnek olarak ortaya koyamamakta ve hazır bir model sunamamaktadır.⁵⁸² Bu durum da bir belirsizliğe yol açmakta ve eğitim-öğretim sürecini zora sokmaktadır.

Eğitim-öğretimde örneklik teşkil edecek kişiler ziyadesiyle önemli görülmekte, örnek alınacak kişinin mümkün mertebe hatalardan arınmış ve mükemmel bir kişiliğe sahip olması gerekmektedir.⁵⁸³ Özellikle karakteristik anlamda bir eğitim söz konusu olduğunda rol modelin kesinlikle ahlaki bir alt yapıya ve disipline sahip olması; öncelikle bu anlamda örneklik kurması daha da önemli bir hâl almaktadır. Ayrıca bir kimseyi diğerlerinin gözünde daha özel, daha önemli ve daha değerli kılan bir başka şey de onun her anlamda tutarlı olmasıdır. Zira insanların en hassas oldukları konulardan biri, daima değişim hâlinde olmalarına rağmen, taşıdıkları ve değerli gördükleri olguların korunmasını ve devamlılığını istemeleridir. Bu anlamda insanların yine en az istedikleri şey de aslında değişimin ta kendisidir. Yeni yetişen nesiller için örneklik teşkil edecek ve kural olarak benimseyecekleri ahlaki değer yargıları ortaya konulmaz ve bir rol model sunulmazsa onlar bu anlamda kendilerine örnek olacak farklı toplumlar arayacaklar ve maalesef bu durumda onları içinde doğup büyüdüğü toplum ile çatışmaya itecektir.⁵⁸⁴

İslam dini eğitim-öğretimde örnek liderliğin önemine binaen daima eğitim anlayışını bu esas üzerine inşa etmiştir.⁵⁸⁵ Kur'an-ı Kerim, gerek teorik gerekse pratik anlamda insanlık için sunduğu eğitim sisteminde, muhataplarının örnek alabilecekleri pek çok rol modele başvurmuştur.⁵⁸⁶ Doğal olarak da bu anlamda Kur'an'ın işaret ettiği en önemli ve de en özel örnekler birer rehber olarak gönderilen peygamberler olmuştur.⁵⁸⁷ Hatta İslam dini bağlamında düşünecek olursak öncelikli örneklik, mükemmel bir karaktere sahip olan Hz. Muhammed üzerinde yoğunlaştırılmıştır. İslam'ın sunduğu eğitim-öğretim sistemini günümüz sistemlerinden ayıran belki de en önemli özellik, rol modelin ya da hedeflenen insan profilinin henüz işin başındayken

⁵⁸² Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 144.

⁵⁸³ Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 140.

⁵⁸⁴ Şakir Gözütok, "İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 0/74-76.

⁵⁸⁵ Kutub, *İslami Eğitim Metodu*, 205.

⁵⁸⁶ Can Kaynak, "Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimi ve Eğitilen", 716.

⁵⁸⁷ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 496.

tüm örnek yönleriyle ortada olmasıdır ki o da Hz. Muhammed'dir. Her açıdan mükemmel bir modelin hazır olmasının, eğitim-öğretim süreci bağlamında düşünüldüğünde, özdeşleşme prensibinin sağlıklı bir şekilde uygulanması adına ne kadar kolaylık sağlayacağı tartışılmaz bir gerçekliktir.⁵⁸⁸

Kur'an'ın sunduğu eğitim sistemi Hz. Peygamber'in şahsında vücut bulmuş ve pratiğe kavuşmuştur. Hayatın hemen hemen her alanı onun rol modeliği ve örnek kişiliği sayesinde olabilecek en güzel hâliyle yerini bulmuştur. İnsanlığın Resulullah'tan öğrenmesi gereken pek çok şey vardır.⁵⁸⁹ Müminler gerek Mekke dönemi gerekse Medine dönemi arasında herhangi bir fark gözetmeksizin Hz. Muhammed'i taklit etmişlerdir. Ona dair ne varsa özdeşleşmek adına ciddi çaba sarfetmişlerdir. Zaten kuvvetle muhtemeldir ki kısa bir süre içerisinde her açıdan örnek bir topluluğun oluşmasına vesile olan şey de tam olarak, ashabin Hz. Peygamber'i model almaları ve yaptığı hemen her şeyi tereddütsüz bir şekilde kendi hayatlarında uygulamaya çalışmaları olmuştur.⁵⁹⁰ *"İçinizden Allah'ın lutfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resulullah'ta güzel bir örneklik vardır."*⁵⁹¹ diyerek de Allah bu duruma işaret etmektedir. Daha önce bu ayeti farklı bir başlık altında Mevdudi'nin açıklamalarıyla zikretmiştik. Burada da Elmalı'nın yorumlarına yer vermeyi uygun gördük. Elmalı ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: "Bu ayet Resulullah'ın *"...Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçınin..."*⁵⁹² ayeti gibi, yalnız sözleriyle değil, fiil ve hareketleriyle dahi delil ve kendisine uyulan bir peygamber olduğunu hükme bağlar. Yani Resulullah din ve ahlakın teorik kısmını tebliğ ve hükme bağlamakla kalmamış, gerek savaşta ve gerek barış zamanında fiilleri ve uygulamaları ile ve bütün incelikleriyle kendisinde canlı olarak güzel bir uyma örneği olacak ders ve örnek vermiştir. Onun için Hz. Muhammed'in hayat hikayesinde her açıdan insanlık dünyası için pek güzel bir örnek vardır."⁵⁹³

Günümüzde de eğitimciler, gerek dünyevi gerekse uhrevi bağlamda eğitimde rol modelin avantajını bilmekte ve de bu avantajı çok iyi değerlendirmektedirler. İslami eğitimin başlangıç aşamasında özellikle ve öncelikle Hz. Muhammed'in

⁵⁸⁸ Gözütok, *Hız. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 144.

⁵⁸⁹ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, 497.

⁵⁹⁰ Gözütok, *Hız. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 144.

⁵⁹¹ Ahzâb, 33/21.

⁵⁹² Haşr, 59/7.

⁵⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/303-304.

karakteri, eğitilen kimselere çok iyi bir şekilde anlatılmalıdır. Sadece ezbere dayalı bir şekilde kimlik bilgileri vermekten öte, daha ziyade onun özel yönlerine odaklanılmalı ve şahsiyet aktarımının gerçekleştirilmesi kolaylaştırılmalıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in terbiyesinden geçen ve pek çok açıdan ideal şahsiyetlere sahip olan ashab-ı kiram da gerekirse tek tek tanıtılmalıdır. Çünkü insanlar mizaç ve karakter bakımından kendilerine yakın gördükleri şahıslarla benzerlik kurma eğilimindedirler. Böylelikle her mümin, sahabelerin arasından kendisine en yakın hissettiği, bu anlamda benzerlik kurduğu ve model alacağı şahsı mümkün mertebe seçme kolaylığına ve imkanına sahip olacaktır.⁵⁹⁴

İnsanlar kendilerine aktarılan bilgileri ancak kendi kapasiteleri nispetinde anlayıp algılayabilirler. Bu anlamda da birbirlerinden çok farklı olmalarından kaynaklı olarak anladıkları şeyler de çeşitlilik arz eder. Bu tarz bir çeşitlilik aslında normal şartlarda zenginlik olarak görülebilecek ve bu şekilde değerlendirilebilecek olsa da verilen bilginin önemi nispetinde sorun teşkil edebilir. Çünkü bazı konularda yaşanacak yanlış anlaşılmalara ciddi problemler doğurabilir. Dinî mevzular da bu anlamda daha özenli yaklaşılması gereken konulardır. Bu anlamda da devreye doğru bir rol modelin girmesi elzemdir. Çünkü her anlamda örneklik teşkil edecek bu rol model şahsiyet, meselenin tastamam aktarılması ve anlaşılması noktasında çok önemli bir konum ihtiva etmektedir. Belki de tarih boyunca pek çok önemli bilgi onu tam manasıyla anlayıp idrak ederek aktarabilecek bir rol modele sahip olmamasından kaynaklı yok olup gitmiştir. Denilebilir ki Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemdeki varlığından öte; sünnetinin nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmasıyla, bu rol modelin yaparak yaşayarak aktardığı bilgiler korunmuştur. Başka herhangi bir peygamberin bu şekilde korunmuş sünnetinden maalesef bahsedilememekte, bu da kalıcı olamamaları noktasında bir sebep olarak sayılabilmektedir.

Yine bu kuram için de keskin çizgiler belirlemek ve şu strateji ya da bu kuram tarafından kullanılıyor şeklinde ifadelerde bulunmak mümkün görülmemektedir. Öğretmenler her ne kadar merkezde olmasalar dahi bütün strateji ve kuramlar açısından yine de vazgeçilemez mahiyettedirler. Öğretmeni bir rehber veyahut bir yol gösterici olarak öğrencilerin önüne koyan bütün sistemler; onun hâl, hareket, tutum ve davranışlarıyla dedikleri ve yaptıklarının uyum içerisinde olması anlamında, tutarlılık arz etmesini ve bu anlamda da öğrencileri adına örneklik teşkil etmesini gerekli

⁵⁹⁴ Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, 144-145.

görmektedir. Sigaranın sağlığa zararlarını anlatan öğretmenlerini sigara içerken gören öğrenciler için, kendilerine verilen bilgiden öte öğretmenlerinin davranışı daha kalıcı ve etkili olacaktır. Aynı şekilde kötü söz ve davranışlardan uzak durulmasını öğütleyen bir öğretmenin, öğrencilere hitap ve davranışı da yine bu minvalde önem arz edecektir. Bu da göstermektedir ki geleneksel ya da modern olsun, tüm strateji ve kuramlar, öğretmenin örnek önderliğine ihtiyaç duymaktadır ve duyacaktır. Öğretmenlerin de bunun bilincinde olarak hareket etmesi eğitim-öğretim sürecini daha sağlıklı kılacaktır.

2.1.19 Gösteri-Demonstrasyon

Öğretmenin öğrencilerine aktaracağı bilgiyi onların gözlerinin önünde yaparak yaşayarak anlatması, araç-gereçlerle ve deneyerek göstermesi şeklinde yani konuyu aktif olarak ifade etmesiyle gerçekleştirilen eğitim-öğretim metodudur. Bu metot, hem göze hem de kulağa birlikte hitap ettiğinden dolayı diğer metotlardan biraz daha farklıdır. Bu bağlamda onlara nazaran birtakım üstünlükleri bulunmaktadır. Çünkü gösteri sırasında yapılacak olan hareketler, faydalanılacak olan araç ve gereçler doğal olarak öğrencilerin öğretim esnasında ilgilerini çekecektir. Bunun içindir ki bu metotla eğitim-öğretim çok daha canlı ve aslında bir bakıma da eğlenceli olmaktadır. Öğrencilerin dikkatleri çabucak dağılmamakta; görerek öğrendikleri şeyler, sadece dinledikleri ya da okudukları şeylere nazaran akıllarında çok daha kalıcı olmakta ve iz bırakmaktadır.⁵⁹⁵

Bu metot *sunuş yoluyla öğretim* ve *araştırma inceleme yoluyla öğretim* stratejileri tarafından tercih edilen bir metottur.

2.1.20 İbret-Öğüt

Kur'anî eğitim sistemi, insanın istikamet üzere olması hedefine binaen, insanlara bu minvalde hitap etmiştir. İndirilmeye başladığı ilk günden itibaren insanların dikkatlerini gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda yaratılışa ve yaratılanlara çekerek akıllarını kullanmalarını, düşünmelerini ve ibret almalarını beklemiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, 224.

⁵⁹⁶ M. Turan Çalışkan (ed.), *Kur'an ve Pozitif Bilim* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 9.

*“Size rabbimin vahyetiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan (gelen vahiy ile) biliyorum.”*⁵⁹⁷ ayeti, gelmiş geçmiş tüm peygamberlerin muhataplarını İslam’a çağırırken öğüt metodunu kullandıklarının bir göstergesidir.⁵⁹⁸ *“Sen öğüt vermeye devam et; rabbinin lütfu sayesinde sen asla ne bir kâhinsin ne de bir mecnun.”*⁵⁹⁹, *“...Ama (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.”*⁶⁰⁰ ayetleriyle desteklenen Hz Muhammed’e de bu bağlamda öğüt metodunu kullanması tavsiye edilmiştir.⁶⁰¹ Zaten Kur’an’da başlı başına bir öğüttür. *“Oysa Kur’an, âlemler için öğütten başka bir şey değildir.”*⁶⁰², *“Bu Kur’an insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür.”*⁶⁰³ ayetleriyle de bu duruma işaret edilmektedir.⁶⁰⁴ Ayrıca gönderilen kutsal kitapların her birinin de birer öğüt oldukları *“Ardından o peygamberlerin yolu üzere, kendinden önce gelmiş olan Tevrat’ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsâ’yı gönderdik. Ona da içinde hidayet ve nur bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat’ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğüt olarak İncil’i verdik.”*⁶⁰⁵ gibi ayetlerle açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁶⁰⁶

*“...Bu söylenenler, içinizden Allah’a ve ahiret gününe iman edenlere verilen öğüttür...”*⁶⁰⁷, *“...Allah’tan korkan öğüt alacaktır...”*⁶⁰⁸, *“... müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor.”*⁶⁰⁹, *“...zira öğüt inananlara fayda verir.”*⁶¹⁰, *“...kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik.”*⁶¹¹, *“...uyarımızı ciddiye alanlara...”*⁶¹², *“Akıllı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için...”*⁶¹³ ayetleri öğüdün kimlere verileceği sorusuna cevaben önümüze serilmekte ve *“Ayetlerimize yürekten inananlar ancak o kimselerdir ki, bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde büyüklük taslamadan*

⁵⁹⁷ A’râf, 7/62.

⁵⁹⁸ Bkz.: A’râf, 7/68,79,93.

⁵⁹⁹ Tûr, 52/29.

⁶⁰⁰ Zâriyât, 51/54-55.

⁶⁰¹ Bkz.: Gâşiye, 88/21; Nisâ, 4/63.

⁶⁰² Kalem, 68/52.

⁶⁰³ Âl-i İmrân, 3/138.

⁶⁰⁴ Bkz.: Nisâ, 4/58; Nûr, 24/17-34; En’âm, 6/152; Nahl, 16/90; Hâkka, 69/48.

⁶⁰⁵ Mâide, 5/46.

⁶⁰⁶ Bkz.: Kasas, 28/43; Enbiyâ, 21/48-49.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/232.

⁶⁰⁸ A’lâ, 87/9-10.

⁶⁰⁹ Hûd, 11/120.

⁶¹⁰ Zâriyât, 51/54-55.

⁶¹¹ Nûr, 24/34.

⁶¹² Kâf, 50/45.

⁶¹³ Kâf, 50/37.

secdeye kapanırlar ve rablerini hamd ile tesbih ederler...”⁶¹⁴ ayetiyle de inananların öğüt karşısındaki tutumları övülmektedir. İnkarcıların öğüt karşısındaki tutumları ise “...*Sen öğüt versen de vermesen de bizce birdir.*”⁶¹⁵, “*Hayır hayır (öğüt almazlar).*”⁶¹⁶, “*Kendilerine öğüt verildiğinde gerekli öğüdü almıyorlar.*”⁶¹⁷ ayetleriyle de görüleceği üzere pek de iç açıcı mahiyet arz etmemektedir.

Son olarak da “*İçlerinden bir topluluk, “Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!” deyince onlar, “Rabbiniz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle” şeklinde cevap verdiler.*”⁶¹⁸ ayetine değinmek yerinde olacaktır. Her zaman ve zeminde söylediğim sözler muhataplarımız adına herhangi bir anlam ifade etmeyebilir. Anlatmaya çalıştığımız şey bir kulaklarından girip diğerinden çıkabilir. Bu anlamda insanlardan yana hayal kırıklığına uğrayabiliriz. Ama bu ayet göstermektedir ki uğruna çaba harcanan ve emek sarfedilen hiçbir şey boşa gitmemektedir. Zira alınabilecek en güzel karşılık Rabbin katında alınacak olan karşılıktır.

2.1.21 Aktif Metot-Yaparak Yaşayarak Öğrenme

İslam’da akıllı ve ergenlik çağına girmiş her mümin mükellef sayılmakta ve inancı gereği yapması gereken şeyler adına muhatap kılınmaktadır. Ef’âl-i mükellefin olarak tabir edilen ve mükelleflerin, yani dinen sorumlu sayılan kimselerin, yerine getirmesi beklenen bu fiiller; farz, vacip, sünnet ve mendup şeklinde ifadelendirilir. Bunlardan en önemlisi farzlardır. Farzlar da farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olarak ikiye ayrılır. Farz-ı ayn, dinen sorumlu sayılan her Müslüman’ın yapması mecburi olan durumları ifade etmektedir. Bu da inananların her birini dini gereklilikleri yapması noktasında aktif kılmaktadır.⁶¹⁹ Bu şekilde süreçte aktif olmak mesajın anlaşılması, kavranması ve hayat pratiğine yansıtılması anlamında önem taşımaktadır.

Herhangi bir bilgi sadece teorik düzlemde anlatıldıktan ve muhataplara aktarıldıktan sonra eğer ki uygulamaya dökülmezse eğitimin gerçekleştiği fikri yalnızca sanrıdan ibaret kalmak durumundadır. Tıp öğrencileri ilk yıllarda teorik bilgileri edinirler. Fakat sadece teorik bilgilere sahip bir tıp öğrencisi, doktor olarak

⁶¹⁴ Secde, 32/15-16.

⁶¹⁵ Şuarâ, 26/136.

⁶¹⁶ Müddessir, 74/32.

⁶¹⁷ Sâffât, 37/13.

⁶¹⁸ A’râf, 7/164.

⁶¹⁹ Gözütok, Hz. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları, 205.

sahada görev alamaz. Teorik bilgilerini pratiğe dökmeksizin tıpta başarı da sağlayamaz. Bu yüzden ilerleyen sınıflarda stajlar yaparak bilgilerini pratiğe dökme şansı yakalar. Son sınıfta da doktor sıfatıyla hastayla baş başa kalarak aslında tabiri caizse işi mutfağında öğrenir. Aynı durum öğretmenlik eğitimi için de geçerlidir. Bu anlamda yaparak yaşayarak öğrenmenin önemi ve gerekliliği bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin de eğitim-öğretim sürecinde bu şekilde bir eğitime tabi tutulmaları yerinde ve doğru olacaktır.

2.1.22 İmtihan

Dünyalık bütün sistemler süreç sonu değerlendirmesi adına insanı farklı farklı yöntemlerle de olsa mutlaka bir sınava tabi tutmaktadır. Bu sınav sözlü ya da yazılı olabilir. Notla değerlendirilebilir. Klasik ya da test sorularından oluşabilir. Ama ne olursa olsun bir şekilde insanın süreç içerisinde geldiği noktanın tespit edilmesi adına yani seviye tespiti amacıyla illaki bir sınama yapılır. Hâl böyleyken Allah'ın da bu anlamda kullarını zaman zaman sınava tabi tutması, onları imtihan etmesi, sınaması ya da denemesi gayet doğaldır. Zira Allah *“Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız?... ”*⁶²⁰ ifadeleriyle bu duruma gayet açık bir şekilde işarete bulunmuştur. Sait Şimşek de bu konuda *“Büyük başarılar büyük sıkıntılarla ve özveriyle elde edilir. Önceki dönemlerde peygamberler ve onlara tabi olanlar nasıl büyük zorluklara katlanmışlarsa Müslümanlar da benzeri zorluk ve sıkıntılara katlanacaklardır.”*⁶²¹ yorumunda bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim aslında ayet ayet bu konuya ilişkin ipuçları vermektedir. Mesela *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız...”*⁶²² ayeti, insanların hangi konularda ve ne şekilde imtihana tabi tutulacağı noktasında önem arz etmektedir. Ayrıca yine Kur'an'da insanların neden imtihan edildiklerine dair de pek çok açıklama bulunmaktadır. *“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için...”*⁶²³, *“...belki dönüş yaparlar diye...”*⁶²⁴, *“...şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye...”*⁶²⁵, *“...Yoldan çıkmaları*

⁶²⁰ Bakara, 2/214.

⁶²¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/233.

⁶²² Bakara, 2/155.

⁶²³ Mülk, 67/2.

⁶²⁴ A'râf, 7/168.

⁶²⁵ Neml, 27/40.

*sebebiyle...*⁶²⁶, “...hanginizin daha güzel davranacağını denemek için...”⁶²⁷ ayetleri de bu anlamda örneklik teşkil etmektedir.⁶²⁸

2.2 İslami Eğitim ile Batı Eğitimi Arasındaki Farklar

Günümüz eğitim-öğretim kuramlarıyla Kur'an'ın sunduğu eğitim sisteminin birtakım farklılıkları vardır. Bu farklılıkların belki de en başında İslami anlayış nazarında, eğitim-öğretimin doğumdan önce, henüz anne karnındayken başlaması düşüncesi gelmektedir. Günümüz eğitim sistemleri, insanların doğuştan sahip olduğu yetenekleri geliştirmek adına çaba harcarken ve işe bu noktadan başlarken Rabbimiz ise sunduğu terbiye sistemini uygulamak adına, öncelikle insanı bu yeteneklerle donatarak süreci başlatmıştır. Günümüz eğitim sistemleri insanın yeteneklerini geliştirerek onu bu minvalde yönlendirmekte, karakteristik özelliklerini şekillendirmekte, irade kuvvetini artırmakta ve tercihlerine rehberlik etmektedir. Rabbimizin terbiye sisteminde ise öncelikle tüm bunların dayandığı biyolojik ve psikolojik alt yapı şekillendirilir, sonrasında harekete geçilir. Bu durum da bariz bir şekilde göstermektedir ki dünyalık bütün sistemler var olandan hareketle, onu geliştirme amacı güderken İslami eğitim sistemi öncelikle yok olanı var ederek hareket etmektedir. Rabbimizin terbiye usulüne göre insanların mevcut yaşamlarının sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için; onların çeşitli meslek gruplarına ayrılmalari zaruridir. Bu anlamda da her insanın iş dağılımında konum belirleyebilmesi adına, onları çeşitli yeteneklerle yaratmıştır. “*Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.*”⁶²⁹ ayetiyle de Allah dünya hayatı için koyduğu bu düzeni ifade etmiştir. Zemahşerî bu ayeti “Onların geçimlerini aralarında takdir edip paylaştıran, bilgi sahibi bir zatın şanına layık şekilde onların durumlarını düşünüp düzenleyen, ihtiyaçları konusunda birbirlerine başvurmaları ve bir kısmı diğer kısmını değişik meslekler ve işlerde kullanıp çalıştırmaları, böylece bir arada yardımlaşarak yaşamaları, fayda ve menfaatlere ulaşip onları elde edebilmeleri için geçim sebepleri konusunda onları eşit kılmayıp da birbirinden farklı ve değişik konumlarda yaratan,

⁶²⁶ A'râf, 7/163.

⁶²⁷ Hûd, 11/7.

⁶²⁸ Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.: Muhammed, 47/4-31; En'âm, 6/165; Nahl, 16/92; Mâide, 5/48-94.

⁶²⁹ Zuhurf, 43/32.

içlerinden güçlü, zayıf, zengin, fakir, sığıntı ve hizmetkarlar var eden yalnızca Allah Teala'dır.”⁶³⁰ şeklinde açıklamaktadır. Bu anlamda da Kur'an'ın sunduğu sistemin gerisinde kalan beşerî sistem, süreç içerisinde bireysel farklılıkları tespit etmesine etmiştir fakat ilahi sistem bu farklılıkları tespit etmekten önce yaratmıştır. Ayrıca günümüz kuramlarıyla Kur'anî yaklaşımları birbirinden ayıran daha başka hususlar da mevcuttur. Mesela Kur'anî sistemde dikkatli olunmasının istendiği en önemli hususlardan biri de “helal ve haram” konusudur. Çünkü İslami anlayışa göre haram yemek insanın şahsiyetini etkileyecektir. Bu anlamda da henüz işin başlangıç noktasından hareketle çocuğun emzirilme aşaması dahil yediği içtiği her şeyin helalliyi hatta ondan da önce ebeveynlerin de helal hassasiyetiyle büyütölmeleri istenmektedir. Zaten süreç biraz da bu şekilde yukarıdan aşağıya doğru işlemektedir. Anne-babanın öncelikle kendilerinin uygulamadığı şeyleri çocuklarının yerine getirmelerini istemeleri ve yapmalarını beklemeleri gerçekçi görölmemektedir. İslami sistemde olup da yine Batı sistemlerinde olmayan önemli hususlardan bir diğeri de “dua” meselesidir.⁶³¹ “De ki: “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!..”⁶³² ayeti Müslöman bir kimsenin dua noktasındaki konumunu belirlemesi adına önem arz etmektedir.

Batı eğitim sistemiyle İslami eğitim sistemini birbirinden ayıran bir başka önemli özellikte ahirete inanmaktır. Öteki dünya bilincine sahip bir kimse, gerek öğrenci gerekse eğitimci konumunda olsun, dünyada yapıp ettiklerinden ve dahi yapabilecekken yapmadıklarından hesaba çekileceğinin farkında olarak hareket edecektir. Özellikle eğitimcinin söyledikleriyle yaptıkları arasındaki uyum ve dengeyi her daim kontrol etmesi gerekecektir. Zira Allah “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylöyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”⁶³³ diyerek yapmayacağı şeyleri söyleyen ve bu anlamda belki de öğretmen sıfatıyla öğrencilerini yönlendirenleri sevmediğini ortaya koymaktadır. Ki zaten bu tarz bir yanışı da ancak aklını kullanmayanlar yapacaktır. Eğitimci de bu anlamda sorumluluğunu yerine getirerek Allah'ın her daim her şeye şahit olduğunu, gördüğünü, duyduğunu ve bildiğini unutmamalı; bu durumu dikkate

⁶³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/438-439.

⁶³¹ Bayraktar Bayraklı, “İslam Eğitimi ile Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakötesi Dergisi* 7-10 (Ocak 2014), 519-527.

⁶³² Furkân, 25/77.

⁶³³ Saff, 61/2-3.

almalı; yetiştirmek adına çaba harcadığı insanlara kendi yaşayışıyla ve de ahiret inancıyla örnek olmalıdır.⁶³⁴

İslami eğitim sistemini dünyevi eğitim sistemlerinden farklı kılan bir diğer nokta da seküler anlayışın din konusunu yalnızca şehadet kelimesine, bireylerin vicdanlarına, cenazelere, ibadethanelere ve birtakım ibadetlere indirgemesidir. Ne din ne de dinî anlayış ve yaşayış bunlardan ibaret değildir. İslam dini, seküler eğitim gibi, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmayı öğütlerken diğer yandan da her an ölecekmiş gibi ahiret için çalışmayı da şart koşmaktadır. Yani dini dünyadan ayrı bir konuma koymamaktadır. Zira dinin, teorik boyutunun yanında, bir de pratik boyutu vardır. Bu noktadan hareketle de İslam dini öncelikle insanı bir arayışa iterek ona “ben kimim” sorusunu sordurur. Bu soruyu neden yaratıldığı ve ne yapması gerektiği gibi sorular takip eder. Ve insanı bu sorulara yanıt bulmaya yönlendirmek üzerine bir eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirir. Yani genel manada Kur’an-ı Kerim, bir çerçeve çizerek genel kuralları belirlemekte ve içermekte, önerdiği eğitim sistemiyle de insana bu hükümleri hayata aktaracak bir aksiyon sunmaktadır.⁶³⁵

Batılı eğitim-öğretim sistemlerinde olmayıp da İslam’ın ve dahi Kur’an’ın sisteminde olan bir diğer özellik ise dinimizin inananların birbirlerine kardeş ilan edilmeleri temeli üzerine bina edilen bir sosyal yapı oluşturmastır. Eğitimciler, duyguların dikkate alındığı ve insanların birbirlerine dini hassasiyetlerle bağlandığı böylesi bir sosyal ortamda topluma eğitim adına bir şeyler vermeye çalışmaktadır. Çünkü İslam’a göre inançlı bir kimse, bir ferdi olarak içerisinde bulunduğu toplumda; kendisiyle aynı inanca sahip insanlarla bu minvalde ilişki ve iletişim kurup, birbirlerine kardeşlik bağıyla bağlanarak sahip çıkmayı dini bir gereklilik olarak idrak ve kabul etmek zorundadır. Bu inanç ve bilinçle hareket eden, dinî hassasiyetlere sahip bir eğitimci; toplumun eğitim-öğretimi adına önemli bir aşama kaydederek hazır hale gelmiş demektir. Zira bu bilinç kişiye en az kendisi kadar başkalarını da düşünmesinin gerekliliğini empoze edecektir. Bunu yapmasının zorunluluğunun, neden ve niçinlerinin idrakine vardıracağıdır. Böylelikle İslam toplumunda, kişilerin bireysel görev ve sorumluluklarıyla beraber, çevrelerine karşı görevlerinin de farkına vardıkları

⁶³⁴ Kayacan, *Kur’an’ın Hz. Peygamber’i Eğitmesi*, 132.

⁶³⁵ Başkurt, “İslam Eğitimine Dair Bazı Temel İlkeler”, 109.

bir yapı, esas teşkil edecektir. Bu da hedeflenen eğitim-öğretimi gerçekleştirebilmek ve istenilen değer yargılarını aktarabilmek adına eğitimcinin işini kolaylaştıracaktır.⁶³⁶

Yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'an'ın eğitim anlayışı bireysel menfaatlerin ötesinde, daha ulvi düşünceler içermektedir. Çünkü İslam, eğitim-öğretimi herkes için, her yaşta ve her yerde mümkün görmektedir. İlmi kimsenin tekeline bırakmak istememiş, herhangi bir konuda bilgi sahibi olan kimseleri bu bilgiyi başkalarına aktarmak ve öğretmekle yükümlü kılmıştır. Yani aslında günümüz eğitim sistemlerinde de olan örgün ve yaygın eğitim kavramlarını, ondan daha geniş bir perspektifle ele almıştır. İslam dininde herkes herkesin eğitiminden sorumlu tutulmuştur. Birbirlerinin eğitimleriyle ilgilenmeleri, bildiklerini başkalarına aktarmaları ve anlatmaları istenmiştir. Hatta bu farzı kifaye düzeyinde bir gereklilik olarak ifadelendirilmiştir. “el-Emr-i bi'l-ma'rûf ve'n-nehyi ani'l-münker” anlayışından hareketle, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak üzere birbirlerinden sorumlu tutulan Müminler; her zaman ve zeminde bildiklerinin alimi, bilmediklerinin talibi olmakla yükümlüdürler. Pek tabii bu anlamda da bir yandan bildiklerini başkalarına aktaran bir öğretmenken bir yandan da bilmediklerini bir şekilde öğrenmek adına çaba sarf eden bir öğrenci hüviyeti kazanmaktadırlar.⁶³⁷

⁶³⁶ Gözütok, *Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*, 206.

⁶³⁷ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 81.

SONUÇ

İslami anlayışa göre eğitim-öğretim henüz anne karnındayken başlamakta ve ömür boyu devam eden bir süreklilik arz etmektedir. İnsanı muhatap almaya “Oku!” emriyle başlayan Rabbimiz, onun neyi ve nasıl okuyacağını da tayin etmiştir. Onu bu süreçte karanlıkta bırakmamış ve ayetleriyle desteklemiştir. Peygamber göndererek teorinin pratiğe dönüştürülmesini sağlamış, böylelikle de insan için mazeret şansı kalmamıştır.

Kur’an ilme öncelikli bir önem atfetmiştir. İlmin konusunu ve ilimle ulaşılması istenilen ve beklenen noktayı ortaya koyarak bu minvalde metotlar sunmuştur. Bu metotların uygulama örneklerini de Hz. Peygamber üzerinden sergileyerek muhataplarına yol göstermiştir.

Hız. Muhammed’in içinde yetiştiği ve yaşadığı toplumun hâli malumdur. Böylesi bir topluma Kur’anî eğitim-öğretim sisteminin dokunuşu ve akabinde gerçekleşen değişim ve dönüşüm, Hız. Peygamber’in bu noktadaki başarısını da gözler önüne sermektedir.

Günümüz eğitim-öğretim sistemlerini oluşturan öğrenme-öğretme strateji ve kuramlarının da hedefi aslında böylesi bir ıslah ameliyesidir. Fakat bu bağlamdaki başarısı tartışmaya açıktır. Zira böylesi köklü bir değişime henüz imza atamamıştır.

Aslında gerek Kur’anî eğitim sisteminin gerekse de öğrenme-öğretme strateji ve kuramlarının kullandıkları öğretim ilke ve yöntemleri aynıdır. Her ikisi de dikkat çekme yollarından faydalanmış, öğrenmede güdülemenin önemini bilerek hareket etmiş, istekliliğin gerekliliğini ifade etmiştir. Ayrıca hedeften haberdar etmenin süreci etkileyeceğini, hazır bulunuşluk düzeyinin önemini, zamanlamaya dikkat etmenin gerekliliğini dile getirmiştir. Kolaylaştırma adına ipucundan faydalanmış, sevdirmeyi önemsemiş, nefret ettirmeme adına çaba sarf etmiştir. Güzel sözün ve sabrın, tekrarların ve pekiştirmelerin altını çizmiştir. Empatinin gerekliliğine, eleştirinin

önemine, geri bildirimde bulunulmasının etkisine dikkat çekmiş ve ilimler arası transferin önemine değinmiştir.

Hem Kur'anî eğitim sistemi hem de günümüz strateji ve kuramları, öğrenciye görelilik ilkesini dikkate almış ve bu anlamda seviye farklılığını göz önünde bulundurmaya ihmal etmemiştir. Bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa, somuttan soyuta bir hareket stratejisi belirlemişlerdir. Kesin bilgi ilkesine önem vermiş, orta yol ve denge ilkesi doğrultusunda eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Pek tabii hürriyet ilkesi de bu süreçte esas alınmıştır. Daha çok Kur'anî sistem özelinde gaybe iman ve vahye ittiba ilkesi de önem arz etmiştir.

Tüm bunlara rağmen kanaatimizce, Kur'an'ın gösterdiği başarıyı bahsi geçen strateji ve kuramların henüz gösterememesinin sebebi; bütün bu benzerliklere rağmen, Kur'an'ı tüm bu sistemlerden ayrı ve daha özel kılan bazı yönlerin mevcudiyetidir.

Kur'an'ı farklı kılan özelliklerin başında bu eğitim sisteminin sürece Allah'ın adıyla başlaması gelmektedir. Kişi ilim adına göstereceği çabanın karşılığı olarak ibadet hükmünde sevap beklemektedir. Bu da onun gayretini devamlı kılmaktadır. Süreç içerisinde dua ederek Allah'tan yardım dilenmesi de yine bu eğitim sistemini diğer sistemlerden farklı kılan bir başka olaydır. Zira Allah'ın yardımı olmaksızın hiçbir başarının elde edilemeyeceğine inanmak ve Allah'ın kulunu darda bırakmayacağına güvenmek, yol boyunca insanı rahatlatan ve destek olan bir durum arz etmektedir. Yine bu sistem, ahiret inancının varlığından hareketle, kişinin yaptıklarından ve yapabilecekken yapmadıklarından hesaba çekileceği bilincini insana aşılama; bu anlamda da ona önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Kişi bu sorumluluğuna binaen hâl, hareket, tutum ve davranışlarında ölçülü olmaya çalışmakta; üzerine düşeni yapma konusunda, elinden geldiğince çabalamaktadır. Ayrıca yalnızca bireysel kazanımlarına değer vermemekte, ümmet bilinciyle hareket etmektedir.

Günümüz öğrenme-öğretme strateji ve kuramlarının teorik zeminde akla ve mantığa yatkın bir şekilde planlanması, iş pratiğe döküldüğünde, birtakım aksaklıkların yaşanmasına engel olamamıştır. Bu strateji ve kuramlar birçok sınırlılıklar barındırmaktadır. Ayrıca her konunun, her şartta ve her durumda, bütün öğrencilere aktarılması konusunda, hiçbirisi tek başına kapsamlı ve yeterli olmamaktadır.

Aslında bu strateji ve kuramların önerileri yanlış ya da tutarsız değildir. Hatta her biri bir şekilde Kur'anî sistemle örtüşmektedir. Olay, bütünün parçaları misali; bu sistemlerin tek tek ortaya koydukları durumların hemen hepsini, Kur'an'ın tek başına zaten yüzyıllar öncesinde ortaya koymuş olmasından ibarettir.

Kur'an; takrir, tartışma, temsil-teşbih, problem çözme, kıyas-mukayese, gezi-gözlem, soru-cevap, kıssa, tedricîlik, terğib-terhib, mükâfat-ceza, tekrar, telkin, taklit-ittibâ-teessi, okuma, düşünme, dinleme, model olma-model alma, gösteri-demonstrasyon, ibret-öğüt, aktif metot ve imtihan metodunu kullanarak muhataplarını eğitmiştir. Her dönemde yaşayacak olan tüm Müslümanlar için de yine bu metotların kullanılmasını istemiştir. Zira o, yalnızca indiği dönem için değil; her dönem için gönderilmiş bir rehberdir.

KAYNAKLAR

- Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Ağırman, Cemal. “İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak 'Empati' ve Hadislerde 'Empati' Örnekleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Aralık 2006), 23-53.
- Akıncı, Adem. “Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (Haziran 2004), 42-64.
- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi -Model Strateji Yöntem ve Teknikler-*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 11. Basım, 2022.
- Arık, Selim. “Sünnetteki Meseller (Teşbihler) ve Eğitimdeki Yeri”. *Diyanet İlmi Dergi* 41/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2005), 37-48.
- Aslan, Recep. “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Üslubu ve Anlatım Tarzı”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 14 (Aralık 2021), 219-236.
- Atar, Fahrettin. “İttibâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/678-679. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ay, Mehmet Emin. *Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza*. İzmir: Nil Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Ay, Mehmet Emin. “Kur'an-ı Kerim'de Disiplin, Mükafat ve Ceza Kavramları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (Ocak 1992), 249-258.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 14. Basım, 2021.
- Başkurt, İrfan. “İslam Eğitimine Dair Bazı Temel İlkeler”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 9 (2002), 89-111.
- Batar, Yusuf. “Bir Öğretim Yöntemi Olarak Emsal'ul-Kur'an”. *İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2013), 323-346.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam ve Eğitim*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Bayraklı, Bayraktar. “İslam Eğitimi ile Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (Ocak 2014), 519-528.

- Bayraktar, M. Faruk. *İbn Cema'a'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2019.
- Bayraktar, M. Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2021.
- Bilgin, Beyza. "Eğitimin İmkânı Ve Sınırları Üzerine". *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 211-217.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed ibn İsmâîl. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. 2 Cilt. Konya: Hüner Yayınevi, 3. Basım, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed ibn İsmâîl. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. 16 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
- Can Kaynak, Çiğdem. "Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24/2 (Haziran 2020), 705-725.
- Çalışkan, M. Turan (ed.). *Kur'an ve Pozitif Bilim*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Demir, Şehmus. *Dünya Ahiret Bütünlüğü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Demir, Şehmus. *Kur'an'ın Temel Hedefi*. Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Doğanay, Ahmet (ed.). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 14. Basım, 2023.
- Ebu Gudde, Abdulfettah. *Bir Eğitimci Olarak Hz Muhammed ve Öğretim Metodları*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Takdim, 4. Basım, 2020.
- Elmai, Zahir B. Awad. *Kur'an'da Tartışma Metodları*. çev. Ercan Elbinsoy. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Erbaş, Ali. *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Fersahoğlu, Yaşar. *İslam Eğitimine Giriş*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Kur'an'da Zihin Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Fersahoğlu, Yaşar - Demir, Mehmed Akif. *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 4. Basım, 2021.

- Gazali. *İhyâ*. çev. Mustafa Çağrıcı. 4 Cilt. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Gökalp, Murat. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 6. Basım, 2022.
- Görmez, Mehmet. “Hz. Peygamber’i Örnek Almak ve Sünnete Tabi Olmanın Anlamı Üzerine”. *Üçüncü 1000’e Girerken İslâm*. 93-105. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Gözütok, Şakir. *Hiz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2017.
- Gözütok, Şakir. *Hiz. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Gözütok, Şakir. “İslâm’da Karakter Eğitiminde Rol Model”. *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. 71-79. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Gündüz, Turgay. *Kur’an’da Korku Motifi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004.
- Hökelekli, Hayati. “Kur’an’ın Eğitime Getirdiği Değerler ve Hedefler”. *Tokat’ta Kur’an Günleri X. Kur’an Sempozyumu Kur’an ve Eğitim*. ed. Tuncer Namlı. 57-72. Ankara: Fecr Yayınları, 2008.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*. çev. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 7. Basım, 2019.
- İmâm Nevevî. *Riyâzü’s-Sâlihîn*. çev. M. Yaşar Kandemir vd. 8 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Kalın, Faiz. “Kur’an’a Göre Eğitim ve Öğretimin Temel Kriterleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/2 (Nisan 2002), 143-154.
- Kaya, Remzi. “Kur’ân-ı Kerim’de Öğrenci ve Eğitimci Olarak Hz. Muhammed”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Aralık 2018), 20-56.
- Kayacan, Murat. *Kur’an’ın Hiz. Peygamber’i Eğitmesi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Kayadibi, Fahri. “İslam Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 4 (Nisan 2012), 33-44.
- Kayadibi, Fahri. “Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi”. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 5 (Nisan 2012), 33-50.

- Keyifli, Şükrü. “Eğitim ve Din Eğitimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Haziran 2013), 103-126.
- Keyifli, Şükrü. “Hz. Peygamber’in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Haziran 2013), 81-101.
- Khouj, Abdullah Muhammed. “İslam’da Eğitim”. çev. Semra Çinemre. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 277-308.
- Kılıç, Sadık. “Kur’an ve Hadislerde Temsili Anlatım Örnekleri”. *İslami İlimler Dergisi* 1 (2010), 11-40.
- Kırca, Celal. “Kur’an’a Göre Din Eğitiminin Genel Metodları”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/5 (Ocak 1988), 167-182.
- Koçak, Süleyman. “Kur’an’da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 187-215.
- Koçyiğit, Hikmet. “Kur’an ve Eğitim”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/10 (Temmuz-Aralık 2012), 123-149.
- Kutub, Muhammed. *İslami Eğitim Metodu*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Tevîlâtü Ehli’s-Sünne/Te’vilâtu’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Dârü’l-Mizân, 2005.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ. *Tefhîmu’l-Kur’ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988.
- Okumuşlar, Muhiddin. “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (Ekim 2006), 237-252.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2020.
- Önkal, Ahmet. *Rasulullah’ın İslam’a Davet Metodu*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 29. Basım, 2020.
- Pazarlı, Osman. *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1967.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtîhu’l-Ğayb/Tefsîru’l-Kebîr*. thk. İbrahim Şemsuddîn, Ahmed Şemsuddîn. 32 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2013.
- Sağlam, İsmail. “Hz. Peygamberin Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Haziran 2002), 167-190.

- Saint-Exupéry, Antoine. *Küçük Prens*. çev. Cemal Süreya, Tomris Uyar. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 8. Basım, 2016.
- Sancak, Seyyid. “Kur’an Perspektifinde Din Eğitiminde Sosyo-Kültürel Farklılıkları Anlamlandırma Sürecinde “Empati” Kavramı”. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2015), 42-71.
- Şahinler, Necmettin. *Hız. Musa ile Yürümek*. İstanbul: Hayykitap, 2. Basım, 2020.
- Şengül, İdris. *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Şimşek, Sait. *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 26 Cilt. Beyrut: Dârü Hicr, 2001.
- Tan, Şeref (ed.). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 14. Basım, 2017.
- Turşak, Musa. “Ayet ve Hadislerdeki Soru Kalıplarının Din Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1231-1253.
- Tütüncü, Mehmet. “Kur’an ve Hadislerde Eğitimin Esasları”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 231-245.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehra Veyn.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzil ve Uyûnu’l-Ekâvîl fi Vucûhu’t-Te’vîl*. thk.: Ş. Adil Ahmed Abdülmevcûd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Ubeykan, 1998.